

**VISIE VAN HENRICUS GROENEWEGEN (1645-1692) OP DE BEKERING VAN HET  
JOODSE VOLK**

**OVERGENOMEN UIT:**

**GANS ISRAËL**

**Voetiaanse en coccejaanse visies op de joden gedurende de  
zeventiende en achttiende eeuw**

**Proefschrift**

**ter verkrijging van de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,  
op gezag van de Rector Magnificus Dr. D.D. Breimer,  
hoogleraar in de faculteit der Wiskunde en  
Natuurwetenschappen en die der Geneeskunde,  
volgens besluit van het College voor Promoties  
te verdedigen op woensdag 20 september 2006  
klokke 15.00 uur  
door**

**MATHIJS VAN CAMPEN**

**geboren te 's-Grevelduin-Capelle in 1950**

**Promotiecommissie**

**Promotor: Prof. dr. E.G.E. van der Wall**

**Referent: Prof. dr. W. Verboom**

**Overige leden:**

**Dr. W. J. van Asselt (Universiteit Utrecht)**

**Dr. G. van den Brink**

**Prof. dr. W.J. op 't Hof (Vrije Universiteit Amsterdam)**

**Prof. dr. A. van der Kooij**

**Prof. dr. A. de Reuver (Universiteit Utrecht)**

**Met dank aan het Leids Universiteits Fonds voor het verstrekken van een  
vervangingsubsidie**

**Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door:**

**de Gereformeerde Bond in de Protestantse Kerk in Nederland  
de Stichting 'Aanpakken'**

**de Stichting 'Fonds, Legaat "Ad Pias Causas" gemaakt door Pieter Boelen'  
de Stichting Zonneweelde**

**Van dit proefschrift is ook een handelseditie verschenen bij uitgeverij  
Boekencentrum te Zoetermeer onder ISBN 90 239 1926 2.**

**Deze zeldzaam goed gedocumenteerde studie wordt van harte aanbevolen door  
STICHTING GIHONBRON,  
MIDDELBURG**

## INHOUD

### 5. Henricus Groenewegen (1645-1692)

#### 5.1. 'EEN TROOST-RYKE BRON-ADER'

#### 5.2. GESCHRIFTEN

#### 5.3. DE ZEVEN TIJDPERKEN

#### 5.4. ROMEINEN 11:25-27

##### 5.4.1. *De ontvouwing van het mustèrion*

##### 5.4.2. *De schriftuurlijke onderbouwing*

#### 5.5. VRAGEN

##### 5.5.1. *Alle stammen?*

##### 5.5.2. *Terugkeer naar Kanaän?*

##### 5.5.3. *Herbouw tempel?*

#### 5.6. MIDDELEN TOT BEKERING DER JODEN

#### 5.7. GEBED VOOR ISRAËL

#### 5.8. AANSPRAAK

#### 5.9. AFHANKELIJKHEID, MAAR OOK ORIGINALITEIT

**Toegevoegd in dit document door de Stichting Gihonbron:**

- Commentaar van **H. Groenewegen** op de Romeinenbrief, hfd. 11.

*Ik zeg dan: hebben zij gestruikeld, opdat zij vallen zouden? Dat zij verre.* Vers 11.

- Citaten uit: *“De Verlossing Israëls uit Zion. Ofte de gewenste bekering der Joden, tegen het laatste der dagen, beweerd uit Mozes en de profeten. Mitsgaders de heilzame middelen tot bevordering van hetzelfde. Door H. Groenewegen.*

*'Hartgrondig gebed voor de bekering der Joden.'*

- Middelen die volgens oude theologen aangewend moeten worden tot bekering der Joden.

- Antisemitisme, Jodenbestrijding, Jodenhaat.

## 5. Henricus Groenewegen (1645-1692)

### 5.1. 'EEN TROOST-RYKE BRON-ADER'

De predikant Henricus Groenewegen was een fervente aanhanger van Coccejus.<sup>1</sup> Zijn mateloze bewondering voor de leermeester stak hij niet onder stoelen of banken. Hij erkende hem als zijn geestelijke vader en meende dat ieder die Coccejus 'in syn redenen, exempel, en schriften ken(t), en syn onvergelykelijken wandel in liefde gestadigh heeft beschouwt,' wel moest uitroepen: 'mijn Vader, mijn Vader'.<sup>2</sup> Groenewegen werd omstreeks 1645 geboren te Delft. De exacte geboortedatum is ons niet bekend.<sup>3</sup> Van zijn vader Anthonij Groenewegen en zijn moeder Anna van der Aart vermeldt hij in een van zijn geschriften dat zij 'vroome en Godzalige' ouders waren.<sup>4</sup> Zijn theologische opleiding ontving Henricus aan de Leidse academie, waar hij met intense belangstelling Coccejus' colleges volgde.

Op eenentwintigjarige leeftijd hield hij in zijn geboortestad Delft zijn eerste preek. In 1667 werd hij bevestigd als predikant in De Lier, een gemeente 'maer anderhalf uyr gaens' ten westen van de plaats waar zijn wieg gestaan had. Hij genoot er, naar eigen zeggen, van de omgeving, de weiden en de akkers, de beken vol wriemelende vissen en niet minder van de pastorie met royale tuin, vijver en boomgaard. Drie en een half jaar later vertrok hij naar Delfshaven, waar hij zich in het 'Eden' van de Hollandse gemeenten voelde.

Vervolgens nam hij in 1679 een beroep aan naar Enkhuizen, waar hij tot aan zijn overlijden zou blijven.

In deze gemeente kwam hij tot twee keer toe in aanvaring met de overheid. Na een preek over de eed werd hij door de vroedschap op de vingers getikt, vanwege 'enige aanstootelijke expressien'.<sup>5</sup>

Op 28 juni 1692 keerden zowel de kerkenraad als de vroedschap zich tegen hem in verband met zijn 'dissoluuat burgerlijck leven'.

Het liep erop uit dat hij van zijn preekarbeid werd ontheven. Door sommigen wordt aangenomen dat de tuchtmaatregelen zouden hebben geleid tot afzetting van Groenewegen, maar naar alle waarschijnlijkheid is daarvan geen sprake geweest.<sup>6</sup> Vermoedelijk heeft het gebeuren hem hevig aangegrepen, aangezien hij enkele dagen na het rigoureuze besluit om hem te schorsen overleed. (15 juli 1692)

Op 21 juli 1692 werd onze coccejaan begraven in de Westerkerk van Enkhuizen.

1 Over hem: *NNBW* 6, 638; I. Boot, *Hooglied*, 267-270; C. Graafland, 'Henricus Groenewegen.'

2 H. Groenewegen, *Hoogh-Liedt Salomons*, Dedicatie, 3.

3 S. van der Linde, 'Henricus Groenewegen,' 310 en C. Graafland, 'Henricus Groenewegen,' 151 houden het op ca. 1640.

In zijn Voorreden op *Hemelsch Bruylofts-Feest* vermeldt Groenewegen zelf dat hij 22 jaar oud was, toen hij in 1667 werd bevestigd in zijn eerste standplaats De Lier. Het lijkt derhalve waarschijnlijk dat hij in 1645 werd geboren.

4 H. Groenewegen, *Romeynen II*, Dedicatie.

5 C. Graafland, 'Henricus Groenewegen,' 151.

6 W.J. op 't Hof, 'Verschillen,' 63.

Als student aan de Leidse universiteit was hij reeds intens bezig met de vragen rond het verstaan van de profetieën en de duiding van de geschiedenis. Ook in zijn eerste

gemeente De Lier heeft hij zich met volle inzet aan de bestudering van dit thema gewijd. Om vier uur 's ochtends stond hij op om te werken aan een verklaring van het Hooglied van Salomo. Wie het oeuvre van Groenewegen overziet, kan slechts bewondering hebben voor zijn studiezijn en werkkraft. Vele geschriften van zijn hand zagen in de loop der jaren het licht. Een heilige passie om te publiceren heeft hem zijn leven lang beheerst. Hij voelde zich verplicht om niet alleen zijn mond, maar ook zijn pen dienstbaar te doen zijn aan de kerk.<sup>7</sup>

In zijn dagen stond hij bekend als een zeer belezen en geleerde predikant.

Dat zijn geschriften gretig aftrek vonden, blijkt uit het feit dat sommige boeken verscheidene herdrukken beleefden. Ook buiten de grenzen van ons land trokken zijn publicaties brede aandacht. Dat hij zelf ook redelijk content was met de kwaliteit van zijn studies moge blijken uit de volzin, waarmee Groenewegen het overzicht van zijn bibliografie opent: 'Die boeken schrijven willen moeten zulke schrijven die de tijd en Eewen kunnen uytharden, ende duursamer sijn dan het Metaal.'<sup>8</sup>

Groenewegen wordt door S. van der Linde getypeerd als 'een groot, maar weinig oorspronkelijk vereerder van Coccejus'. Slaafs zou hij zijn leermeester zijn nagevolgd, zonder hem in enig opzicht te corrigeren.<sup>9</sup>

7 H. Groenewegen, *Hebreen*, Dedicatie.

8 H. Groenewegen, *Hemelsch Bruylofts-Feest*. Voor-reden.

9 S. van der Linde, 'Henricus Groenewegen,' 310, 311.

Hoeveel waarheid er in deze vaststelling ook schuilt, zij doet niet ten volle recht aan het gedachtegoed van onze theoloog. Bij nader inzien houdt Groenewegen er wel degelijk afwijkende meningen op na ten opzichte van zijn leermeester. Zo wijst hij de abrogatieleer van Coccejus af.<sup>10</sup>

Doorgaans treffen we bij hem ook een zelfstandige uitwerking en uitbreiding van Coccejus' gedachten aan. Van een klakkeloos overnemen is geen sprake. Hij verklaart met zoveel woorden, dat hij eerst zelf overtuigd moet zijn van bepaalde opvattingen wil hij ze overnemen. In veel dingen staat hij op zijn 'eygen voeten' en hij onderbouwt zijn positie met 'redenen en argumenten'.<sup>11</sup>

Bovendien gaat hij regelmatig met een kring van bekenden in gesprek om zijn opvattingen te laten toetsen.

In welke mate het oordeel van Van der Linde opgaat voor Groenewegens visie op het joodse volk zal moeten blijken. Zeker is, dat Groenewegen het onderwerp van het allergrootste belang acht voor de kerk op aarde. Er is geen waarheid die 'troostrijker bron-ader van vreugde opend / voor een liefhebber van Jesu Coninkryke / als de Bekeeringe der Joden.'<sup>12</sup>

Het is dan ook geen wonder dat satan er alles aan doet om deze fontein te stoppen. Vanouds af heeft hij getracht om deze gewichtige zaak uit de gedachten en zinnen der mensen weg te rukken. Groenewegen heeft juist om deze reden zijn leven lang zich zo grondig met de problematiek rond Israël beziggehouden.<sup>13</sup>

## 5.2. GESCHRIFTEN

Een belangrijke bron voor Groenewegens visie op de toekomst van het joodse volk vormen de beide geschriften die het duidelijkst zijn geborduurd op het stramien van de coccejaanse periodenleer. Naast de verklaring van het Hooglied – zijn publicitaire eersteling uit 1670 – 14 – betreft dat de uitleg van het laatste Bijbelboek,

getiteld *Keten der Prophetische Godgeleerdheyd*, verschenen in 1682 te Enkhuizen.<sup>15</sup>

In deze publicatie is tevens opgenomen een vergelijking van de Apocalyps met het Hooglied

10 C. Graafland, 'Henricus Groenewegen,' 152.

11 H. Groenewegen, *Hemelsch Bruylofts-Feest*, Voorrede. Letterlijk schrijft hij: 'Ik most eerst by my selfs overtuygd zijn, eer ik iets aan-nam: daarom stond ik in veel dingen op mijn eygen voeten; en 't geen ik vast stelde bekleede ik met redenen en argumenten.' Hij vroeg feedback aan collega's in Delfshaven en aan anderen, mensen met een 'door-kneed breyn, en die zig blindeling niet in de hand steken lieten ; onder welke sommigen al by den Heere zijn.'

12 H. Groenewegen, *Verlossinge Israëls* I, 1.

13 Tijdens het laatste decennium van zijn leven lijkt de belangstelling voor de toekomst van het joodse volk af te nemen. In deze periode houdt hij zich intensief bezig met zinnebeeldige of emblematische theologiebeoefening. Een van de vruchten daarvan is zijn *Hieroglyphica, Anders Emblemata Sacra, ofte Schat-kamer der Zinne-beelden en Voor-beelden*, 's Gravenhage 1693; vgl. W.J. van Asselt, 'Bruid,' 169-172.

14 De volledige titel luidt: *Het Hoogh-Liedt Salomons, Uytgeleyt als een Voor-segginge van die dingen, die in het Coninckrijcke Christi Jesu: dat is, in de Kercke des Nieuwen Testaments souden geschieden: In seven verscheyden Tijden*. In 1692 verscheen van dit werk een tweede druk onder de titel *Hemelsch Bruylofts-Feest*.

15 De tweede druk van dit omvangrijke geschrift verscheen in 1696 te Amsterdam. Een Duitse vertaling kwam in 1711 te Frankfurt uit: *Kette Prophetischer Gottsgelehrtheit (...)*; vgl. J. van der Haar, *Beziehungen*, 163. Eerder publiceerde Groenewegen zijn inzichten over de Apocalyps onder de titel

*Sleutel der Prophetien, ofte Uitlegginge van de Openbaringe des Apostels Joannis*. Dit tweedelige werk werd in 1677 te 's-Gravenhage uitgegeven.

402

speciaal wat betreft de zeven perioden, die Groenewegen in beide Bijbelboeken meent te kunnen aflezen. Ook andere gedeelten uit de heilige Schrift waarin hij deze tijdperken tegenkwam, worden besproken zoals Deuteronomium 32 en enkele hoofdstukken uit de grote en kleine profeten.

Voor de uitleg van Romeinen 11:25-27 kunnen we terecht in een drietal werken.

In zijn tweede gemeente Delfshaven schreef hij een traktaat over de bekering der joden, getiteld *De Verlossinge Israëls uyt Zion Ofte De Gewenschte Bekeeringe der Joden*

*Tegen het laatste der dagen* (1677), waarin hij ruim dertig pagina's aan dit Bijbelgedeelte gewijd heeft.<sup>16</sup> Hij werd tot deze studie mede gestimuleerd door de 'Godvrugtige bewegingen', welke omtrent dit onderwerp in verscheidene synodes in zijn dagen waren gerezen.<sup>17</sup> Later werd dit geschrift in één band uitgegeven met Groenewegens commentaar op het Hooglied.<sup>18</sup>

16 Dit werk verscheen bij Johannes van Someren in Amsterdam. De door mij geraadpleegde tweede druk is van 1691 en verscheen eveneens te Amsterdam. Romeinen 11 behandelt hij op de pagina's 11-34. De Duitse vertaling werd bezorgd door J.H. Winkelhausen. Ik gebruikte de editie die in 1711 te Frankfurt verscheen onder de titel *Die Erlösung Israels aus Zion Oder Gewünschte Bekehrung Der Juden / Zu den letzten Zeiten; Bewiesen aus Mose und den Propheten. Sampt Den heylsamen Mitteln zur Beförderung derselben*.

17 H. Groenewegen, *Verlossinge Israëls* I, Aanspraak. Vermoedelijk moet hier gedacht worden aan de particuliere synode van Delft (1677); vgl. M. van Campen, *Gans Israël* I.

18 De tweede en volgende drukken van de Hoogliedverklaring verschijnen onder de titel *Hemelsch Bruylofts-Feest ofte het Geestlik Huwelik Christi, met sijn H. algemeene Christen Kerke, Bevattende eerst Een volkomen verklaringe van het Hoog-Lied Salomons, Uytgelegd volgens het voorname oog-wit als een Voor-zegginge van die dingen, welke in de Kerke des Niewen Testaments zouden geschieden: In Zeven Verscheyden Tyden. Ten Tweeden In een uytgewrogt Tractaat van de Beloofde en Verwagte Bekeeringe der Joden. En de middelen strekkende om de zelve in dese laatste dagen tot die Bruyloft kragtig te noodigen*. De door mij geraadpleegde editie werd in 1702 te Leiden uitgegeven.

403

In het tweede deel van dit werkje beschrijft Groenewegen de middelen die de toebrengring der joden kunnen bevorderen.

Het traktaat wordt door hem zelf aangeduid als het *Handboeksken* dat hij over deze materie heeft geschreven.<sup>19</sup> In 1702 verscheen er te Frankfort van deze pennenvrucht een Duitse vertaling.

Enkele jaren later volgde de commentaar op de Romeinenbrief onder de titel *Keten van de Gantsche Godgeleerdheid ofte Uytlegginge van den Zendbrief Pauli aan de Romeinen* (Gorinchem 1681).

Een derde publicatie waarin Groenewegen Romeinen 11:25-27 uitvoerig ter sprake brengt, is zijn *Uitbreydinge en Heerlikheid van Christi Coninkryke, In de laatste Tyd-ordre des Niewen Testaments*, dat in 1682 te Enkhuizen het licht zag.<sup>20</sup> Ook van dit werk verscheen een vertaling in het Duits.<sup>21</sup>

19 H. Groenewegen, *Hebreen*, 'Aanspraak.'

20 Dit boek werd uitgegeven door Hendrik van Straalen te Enkhuizen, zonder vermelding van het jaartal.

21 In 1707 werd dit werk te Frankfurt uitgegeven onder de titel *Ausbreitung und Herrlichkeit des Königreiches*

*Christi*; vgl. J. van der Haar, *Beziehungen*, 163.

404

Nicolaus Gürtler (1654-1711), gereformeerd theoloog en hoogleraar te Bazel,<sup>22</sup> voegde de Duitse versie van Groenewegens traktaat over de bekering van de joden, het boek over de uitbreiding van het koninkrijk van Christus<sup>23</sup> en de commentaar op Hooglied, toe aan zijn eigen studie *Systema Theologiae Profeticae*. Dit boek was opgedragen aan A. Pungeler, J.H. Schram, G.H. Calckhof, allen hoogleraar te Herborn.<sup>24</sup> We mogen daaruit afleiden dat Groenewegen niet alleen – via Coccejus – invloed heeft ondergaan van de door onze oosterburen beoefende en gepropageerde profetische theologie, maar op zijn beurt ook uitstraling heeft gehad richting Herborn en Duitsland in het algemeen.<sup>25</sup>

Naast de geschriften waarin Groenewegen incidentele opmerkingen maakt ten aanzien van de joden,<sup>26</sup> dient hier nog genoemd te worden een werkje dat te vinden is in zijn verklaring van de brief aan de Hebreëen.<sup>27</sup>

22 Over Gürtler, *BW* III, 174; *BWPGN* III, 408, 409. De begaafde geleerde was tevens hoogleraar te Hanau (sinds 1687), Bremen (sedert 1696), in Deventer (vanaf 1699) en Franeker (1707-1711).

23 Op de titelpagina kondigt Gürtler dit werk aan onder de titel *Die Bekehrung der Heyden. Mit Ausbreitung und Herrlichkeit des Königreichs Christi / in der letzten Zeit Ordnung des Neuen Testaments durch Ausrottung des Anti Christs*.

24 Het werk kreeg in 1724 een tweede druk.

25 G. Menk, *Herborn*, 295-302.

26 H. Groenewegen, *Wysheyd*, 348; H. Groenewegen, *Tekenen der Tyden*, 77, 117, 126-129, 153, 157, 218.

27 H. Groenewegen, *Hebreen*, titelpagina. Ik gebruikte de tweede druk uit 1693. 405

Hij laat aan deze lijvige commentaar voorafgaan een ‘Ziel-roerende Aanspraak tot de Joden en Kragtige Overtuiging der zelve uit den Teneur van dezen Brief zelfs.’

### 5.3. DE ZEVEN TIJDPERKEN

Evenals zijn leermeester is Groenewegen een bevlogen beoefenaar van de profetische theologie. Toch heeft hij Cocceus in dit opzicht niet zonder aarzeling gevolgd, zo meldt hij in de voorrede op zijn boek over het Hooglied. Lang en diep heeft hij nagedacht over diens visie, dat in het Hooglied evenals in de Apocalyps de verschillende tijdperken van Gods kerk beschreven worden. Cocceus scheen hem een lichtende Noordster, maar ‘soo lange ik niet by myn selfs overtuygd en gerust was, drayde en sweefde geduurig mijn Naald op het Compas, ende konde zoo ligt het Noorde niet vinden; daar quamen ook zulke duystere Wolken op die my die Noordt-Ster onsichtbaar maakten.’<sup>28</sup>

Kennelijk heeft Cocceus hem uiteindelijk toch kunnen overtuigen. Geheel in het spoor van zijn leermeester verklaart onze theoloog het *Canticum canticorum* heilshistorisch-eschatologisch. In dit bruiloftslied dient men de ‘wegen en gangen van Iesus in sijn Heyligdom’ te zien. Het boek vormt een profetie van het koninkrijk van Jezus Christus.

28 H. Groenewegen, *Hemelsch Bruylofts-Feest*, Voor-reden. 406

Wat in het Hooglied beschreven wordt, zijn de opeenvolgende gebeurtenissen vanaf Jezus’ verhoging tot op de dag van zijn wederkomst, een geschiedenis die men in zeven tijdperken kan verdelen. Zo heeft zich, meent Groenewegen, de Opperste Wijsheid een huis gebouwd met zeven pilaren, ‘vertoonende zijn Kerke in zeven tijden en zeventvormige gestalten’.<sup>29</sup>

Het mag ons niet ontgaan dat Groenewegen voor het ontwerp van zijn periodenleer niet uitsluitend te rade is gegaan bij zijn leermeester. Hijzelf geeft aan dat hij eveneens veel te danken heeft aan Brightman, die op de toekomstverwachting van sommige voetianen en op die van Cocceus zo’n belangrijk stempel heeft gedrukt. Bij onze theoloog is in dit opzicht dus sprake geweest van puriteinse beïnvloeding. Groenewegen noemt hem een ‘seer geleerd Engelsman’ en wijst erop dat ook Brightman op basis van de zeven brieven aan de gemeenten in Klein-Azië de kerkgeschiedenis verdeelde in zeven perioden.<sup>30</sup>

Naast de commentaar op Openbaring van Brightman heeft Groenewegen tevens gebruik gemaakt van de uitleg die de Schotse theoloog Patrick Forbes van het laatste Bijbelboek had uitgegeven.<sup>31</sup>

Groenewegen is van mening dat wat deze schematisering van de geschiedenis betreft het Hooglied en de Openbaring van Johannes volstrekt synchroon lopen.

Veelzeggend is in dit verband de titel van zijn commentaar op het laatste Bijbelboek: *Keten der Prophetische Godgeleerdheyd, Bewijsende dat de Uytlegginge van de Openbaringe Joannis is een ware Sleutel der Prophetien, Uyt een volkomen over-eenstemminge Van de Openbaringe met het Hooglied Salomons*. Wie in de Apocalyps eenmaal het geheim van de periodisering ontdekt heeft, krijgt

daarmee tevens de hermeneutische sleutel in handen om alle andere Bijbelse profetieën te doorgronden.

Zoals Groenewegen vanuit het Hooglied de lijnen trok naar de Openbaring van Johannes, zo maakte hij in zijn uitleg van de Apocalyps voortdurend de vergelijking met het *Canticum canticorum*.<sup>32</sup> Op een rij gezet zien de perioden van de heilsgeschiedenis er in de opvatting van Groenewegen als volgt uit:<sup>33</sup>

1. Hooglied 1:8-3 correspondeert met de eerste brief uit Openbaring 2, de brief aan Efeze, en heeft betrekking op de apostolische kerk, toen het evangelie voor het eerst werd verkondigd onder joden en heidenen tot de tijd dat God de joden heeft verlaten en haar politieke status heeft vernietigd. Deze periode begint in het jaar 33 na Christus en loopt door tot 70, het jaar waarin de tempel van Jeruzalem verwoest werd.
2. Hooglied 3-4:6 vinden we terug in de brief aan Smyrna en vertoont de staat van de kerk, zuchtend onder de vervolgingen van de Romeinse keizers. Deze periode duurt van 70 tot 300 na Christus.
3. Hooglied 4:6-6:10 verbeeldt de kerk die weliswaar door God met vrede is begiftigd, maar niettemin leeft te midden van het geestelijke, hoogmoedige Babel.

29 H. Groenewegen, *Openbaringe*, Voorrede.

30 H. Groenewegen, *Openbaringe*, 21.

31 Patrick Forbes (1564-1635) was Schots predikant en een zeer gezien theoloog in zijn dagen. Sedert

1618 was hij bisschop van Aberdeen; vgl. R.J. van Elderen, *Toekomst*, 259.

32 H. Groenewegen, *Openbaringe*, 505-578.

33 Vergelijking met het chronologische schema van Coccejus wijst uit dat Groenewegens overzicht slechts in een enkel detail van Coccejus afwijkt. De perikoopindeling van Hooglied is bijvoorbeeld niet exact gelijk aan die van de leermeester.

407

In de brief aan Pergamus wordt dit tijdvak eveneens beschreven. Deze periode omspannt bijna duizend jaar, namelijk van 300-1200 na Christus.

4. Hooglied 6:10-7:11 komt overeen met de brief aan Thyatira en laat ons de kerk zien in een situatie van voortdurende strijd met de antichristelijke kerk, inclusief verscheidene pogingen om haar te verlaten. De periode begint met het jaar 1200 en eindigt in het jaar 1500.

5. Hooglied 7:11-8:4 komt overeen met de brief aan Sardis en tevens met enkele elementen uit de brief aan Filadelfia. Deze perikopen slaan op de kerk van de Reformatie. De aanvang van dit tijdvak stelt Groenewegen bij het aanbreken van de hervorming, terwijl hij het einde daarvan in het jaar 1600 dateert.

6. Hooglied 8:4-7 loopt parallel met de brief aan Filadelfia en heeft betrekking op de kerk na de Reformatie. Deze zesde periode is heel kort en duurt slechts van 1600 tot 1650.

7. Hooglied 8:7 en volgende verzen tekenen het beeld van de kerk in de tijd van de inzameling der heidenen en de bekering van 'gansch Israël', zoals beschreven in de brief aan Laodicea en in het bijzonder in de belofte van Openbaring 3:20,21. Het begin van deze periode ziet Groenewegen in het jaar 1650, maar over het einde daarvan laat hij zich niet concreet uit.

Met name de beschrijving van dit laatste tijdperk is buitengewoon interessant, omdat deze ons inzicht verschaft in Groenewegens toekomstvisioen, inclusief de

heilvolle verwachting voor het joodse volk. In de slotfase van de geschiedenis zal er sprake zijn van een grote toeloop van heidenen tot de christelijke kerk.<sup>34</sup>

Christus zal kloppen aan de deur van de naties en dat zal evenzeer gevolgen hebben voor de joden. Onze coccejaan vergelijkt de jongste zuster uit Hooglied 8:8 met de joodse synagoge en trekt de lijn door naar Romeinen 11. <sup>35</sup>

Ondanks de huidige verharding van de joden blijven zij toch de beminden om der vaders wil.

Wanneer de volheid der heidenen zal zijn ingegaan, zal daarom het hele joodse volk worden toegebracht.<sup>36</sup> Hij verheugt zich er al bij voorbaat over: ‘Denk eens byzonder / wat een vreugde en blijdschap over den geheelen aardbodem zal zijn / wanneer die volheyd der Heydenen zal ingaan / en geheel Israël zalig zal worden / en wanneer ook de Joden wederom door Gods Woord en Geest kragtig genodigt en toe-gebragt zullen werden / ende zig t’zamen aan eene Tafel in dit Avondmaal verheugen!’<sup>37</sup>

Ook bij de verklaring van de zevende bazuin brengt Groenewegen de gebeurtenissen tijdens de laatste periode ter sprake. Brieven, zegels en bazuinen ziet hij sterk met elkaar overeenstemmen.

34 Groenewegen stelt zich deze toestroom van heidenen zeer ruim en royaal voor. In zijn uitleg van zondag 48 van de *Heidelbergse Catechismus* tekent hij de komst van het koninkrijk der hemelen in fasen (*Oefeningen*, 835). Voordat de definitieve doorbraak plaatsvindt, wanneer de dood voorgoed is teniet gedaan, breekt er een periode aan zoals die wordt geschilderd in Openbaring 21. Als opmaat naar deze bloeitijd ziet Groenewegen gebeuren dat alle vervolgers van de kerk weggedaan zullen worden en ‘datter geen plaatze in de Wereldt is daar geen Kercke Christi is / gelijk daar geen plaats aan den Hemel is daar geen sterre is / als de volheid der Heidenen ingaad / ende Israel zalig werd / Rom. 11.’

35 H. Groenewegen, *Hochzeit-Fest*, 528.

36 H. Groenewegen, *Openbaringe*, 573, 574, 578.

37 H. Groenewegen, *Openbaringe*, 238, 239.

408

Hij spreekt in dit verband van een ‘Collateraliteit van tijden en saken nevens malkandren’.<sup>38</sup> Bij de beschrijving van de zevende bazuin tekent hij aan dat de laatste periode de tijd omspannt waarin de verborgenheid Gods geopenbaard wordt (Openb. 10:7).<sup>39</sup> Christus zal de heerschappij overnemen over de koninkrijken van deze aarde. Net als velen van zijn voetiaanse collega’s meent Groenewegen dat eerst alle ergernissen moeten worden weggenomen die Christus’ koninkrijk weerstaan. Concreet denkt hij daarbij aan de scheuringen, de zonden en de verdeeldheid binnen de kerk, die een belemmering vormen voor de bekering van heidenen en joden. Van buiten de kerk wordt het koninkrijk van Christus tegengehouden door het woeden van de antichrist en de koningen die het met hem houden, waarbij met name de Turken genoemd worden. Ook deze tegenstand zal echter in het laatste der dagen uit de weg worden geruimd.<sup>40</sup> Christus zal zijn koninklijke heerschappij uitbreiden over de hele aarde. Zowel de rooms-katholieke als de mohammedaanse macht zal gebroken worden en door het evangelie van Christus worden overwonnen.<sup>41</sup>

In het verlengde daarvan komt ook het joodse volk tot bekering, zoals nadrukkelijk al is voorzeggd door de profeten en bevestigd door de apostel Paulus. Het zal een geweldig gebeuren worden. Haar bekering zal haar val verre overtreffen. Het gevolg van dit alles zal zijn een grote luister en aanzien van Gods kerk in de wereld en een overstelpende vloed van kennis en genadegiften van God.

In dit verband keert Groenewegen zich scherp tegen de opvatting van de chiliasten die menen dat de heerlijkheid van Christus' koninkrijk zal bestaan in aardse voorspoed en overvloed. Daarvan is ons echter in Gods Woord niets geopenbaard. Het koninkrijk van Christus is geestelijk en niet lichamelijk. Het is nooit van deze wereld geweest en het zal ook nooit van deze wereld zijn. 'Dat zyn droomen en herssen-beelden van de genen / die in den staat van dit Koninkrijcke niet grondig zijn onderwesen / ende geput hebben uyt den bron van de oude Chiliasten, welker dolinge al lange aan de kerke ontdekt / en van meest alle Regtsinnigen deftig wederlegd is.'<sup>42</sup>

Van een duizendjarige binding van satan na de val van de antichrist wil Groenewegen ook niet weten. De inperking van de macht van satan ziet hij al in een veel eerder stadium, namelijk vanaf 300 na Christus.

Net als zijn leermeester Coccejus situeert hij het duizendjarig rijk in de derde periode van de heilsgeschiedenis.

Behalve in de *Keten* distantieert Groenewegen zich ook in andere geschriften nadrukkelijk van de chiliasten. Een saillant werkje is in dit verband *Uitbreidinge en Heerlikheid van Christi Coninkryke* dat in 1682 het licht zag.<sup>43</sup>

Onze theoloog was tot het schrijven van dit boekje gekomen door de perikelen die in Friesland rondom de coccejaanse opvattingen waren ontstaan.

38 H. Groenewegen, *Openbaringe*, Voorrede.

39 H. Groenewegen, *Openbaringe*, 485.

40 Groenewegen wijst de gedachte van sommige chiliasten af, dat met dit koninkrijk van Christus de vijfde monarchie bedoeld zou zijn.

41 H. Groenewegen, *Openbaringe*, 496.

42 H. Groenewegen, *Openbaringe*, 499.

43 De volledige titel luidt: *Uitbreydinge en Heerlikheid van Christi Coninkryke, In de laatste Tijd-ordre des Niewen Testaments. In Twee Deelen, Waar van het eerste handeld Elenctice, zijnde een klare Wederlegginge van 't geen de Classis Van Zeven-Wouden, aangaande die Materie heeft gedivulgeert, tot nadeel van Regtzinnige Perzoonen en Waarheden. Het tweede Didactice, leerender wijze, bewijsende, 1. De volkomen uyt-roeyinge van den Throon des Antichrists. 2. De Bekeeringe der Joden. 3. Den invloed der Natien in de Kerke. 4. De vrede, en volheyd van Geestlike gaven.*

409

Aanleiding was de reeds eerder genoemde preek van David Flud van Giffen, waarin de toekomst van het joodse volk ter sprake kwam. Later zullen wij nog uitvoerig op de kwestie en tevens op dit werkje van Groenewegen ingaan.<sup>44</sup> Voor dit moment vermelden wij slechts de geladen kritiek van de classis Zevenwouden op de coccejaanse eschatologie, waarbij niet alleen Van Giffen maar ook zijn coccejaanse collega's als 'novateurs' op de korrel werden genomen. Behalve Coccejus, Salomon van Til, Abraham Heidanus en andere coccejaanse predikanten, komen we daarbij de naam van Henricus Groenewegen tegen. Fel protesteert hij tegen het feit dat zijn tegenstanders hem en anderen betichten van onrechtzinnigheid en hen onderbrengen in het 'zwart register van Chiliasten, Arminianen, Vorstianen, sprekers van verkeerde dingen en wat dies meer is.'<sup>45</sup>

Het paradigma van de tijdperken speelt ook een essentiële rol in Groenewegens uitleg van Deuteronomium 32.<sup>46</sup> Hoewel zijn uiteenzetting vele malen beknopter is dan die van Coccejus, herkennen we wel veel van diens hoofdgedachten.

Hij noemt dit Bijbelgedeelte een heerlijk getuigenis van Mozes, vlak voor zijn sterven, waarin de zeven 'tijd-orden', die men tegenkomt in de Apocalyps en in het

*Canticum canticorum* op dezelfde wijze terug te vinden zijn. Mozes beschrijft in zijn zwanenzang de hele heilsgeschiedenis, het verloop van Gods huishoudingen tot en met Gods 'eyndelik oordeel tot vernietinge van de magt der vyanden en de volgende bekeeringe der Joden en Heydenen.' De oordelen die het joodse volk door de eeuwen heen, vooral na hun grootste zonde, namelijk het versmaden van de Messias, heeft ondergaan, zijn hier al voorzegd. Hun nee tegen Jezus Christus heeft ertoe geleid dat God hen heeft versmaad en beroofd van alle voorrechten die zij oorspronkelijk boven de heidenen hadden ontvangen.

De verharding van hun hart, waardoor de Schriften een gesloten boek voor hen zijn geworden, is daar eveneens aan te wijten. Deze verharding uitte zich in 'verdraaydheyd' en ongeloof. Door de prediking van het evangelie en de uitstorting van de Heilige Geest, de afschaffing van de besnijdenis en alle schaduwdienst zijn de meeste joden vervallen tot grimmigheid en jaloersheid, waarin Gods oordeel zich al evenzeer manifesteerde. En ten slotte was er de teloorgang van hun eigen 'Staat en Politie' door de Romeinen. 'En zoo is de gantsche Joodsche Politie / als een Berg brandende in de Zee geworpen,' waardoor ze onder de heidenen verstrooid zijn.<sup>47</sup>

Mozes sprak evenwel niet uitsluitend van Gods toorn en straf, maar ook van een wending ten goede. Vanaf Deuteronomium 32:26 ziet Groenewegen het licht gloren.<sup>48</sup> God heeft niet toegestaan dat zijn volk volledig werd uitgeroeid of opging in de volkerenwereld, waardoor hun religieuze identiteit zou zijn uitgewist.

Uiteindelijk zal Gods oordeel de goddelozen vernietigen, in het bijzonder het pausdom dat in de Apocalyps wordt aangeduid als de valse profeet en in het Lied van Mozes als 'het hayrig hoofd des vyands' (vs. 42).

44 Zie hoofdstuk 6.8. van deze studie.

45 H. Groenewegen, *Uitbreydinge*, Aanspraak.

46 H. Groenewegen, *Openbaringe*, 904-922.

47 H. Groenewegen, *Openbaringe*, 912.

48 H. Groenewegen, *Openbaringe*, 912.

410

Na het onderwerpen van de vijanden beschrijft Mozes de zegenrijke toestand van de kerk op aarde. Als het geluid van de laatste bazuin te horen valt, wordt het evangelie verkondigd onder Israël en de volken. Het land zal verzoend worden, waarbij Groenewegen zowel denkt aan de christelijke landen die zuchten onder de barbaren als aan Kanaän en Jeruzalem. God zal het heilige land tot een 'plant-hof zijner Kerke' maken.

Echter, niet om opnieuw een scheidingsmuur tussen Israël en de volken op te richten, want Christus heeft jood en heiden in één lichaam samengebracht. Het beloofde land zal door joden en heidenen samen worden bewoond om God daarin te verheerlijken en de naam van Christus groot te maken. Dan zal de volheid der heidenen ingaan en alzo zal gans Israël zalig worden (Rom. 11:25,26).<sup>49</sup>

#### 5.4. ROMEINEN 11:25-27

Wij richten ons vervolgens op Groenewegens nadere uitleg van Romeinen 11:25-27, waarbij we zijn commentaar op deze brief als leidraad hanteren. In sterke mate komen de drie bovengenoemde werken, waarin hij deze perikoop behandelt overeen. De boodschap die Paulus ons in deze verzen wil doorgeven, bestaat naar het inzicht van de coccejaanse auteur uit twee delen:

- a. De ontvouwing van de ‘grootte verborgentheyd’ aangaande de toekomstige bekering der joden (vs. 25,26a).
- b. De onderbouwing van de verborgenheid aangaande Israël vanuit de heilige Schrift.<sup>50</sup>

##### 5.4.1. De ontvouwing van het *mustèrion*

Het Griekse woord *mustèrion*, verborgenheid, is volgens Groenewegen afgeleid van het werkwoord *muein*, iets mompelend en half binnensmonds te berde brengen.

De dingen worden wel gezegd, maar niet alles wordt bekendgemaakt. Er is zowel sprake van onthulling als verhulling. Enerzijds wordt er iets geopenbaard dat tevoren bedekt en verzegeld gehouden en dus onbekend gebleven is. Anderzijds blijven we in het ongewisse als het gaat om de precieze invulling van de toekomstverwachting rond het joodse volk: ‘al is het nu al schoon geopenbaard / nochtans / ten aanzien van de tijd / volkomen wijze en maniere / in veelen deelen nog verborgen is / ende door de uytkomste alderklaarst bekend zal worden.’<sup>51</sup>

De apostel licht in dit tekstgedeelte nog maar een tipje van de sluier op. Pas wanneer een en ander zich gaat realiseren, zal geheel duidelijk worden wat God met zijn oude volk nog van plan is.

Eén ding staat voor Groenewegen als een paal boven water: Paulus spreekt hier niet over een bekering van joden die zich ‘successivelijk / en van eewe tot eewe’ voltrekt. Het gaat niet om een toebrenghing van enkele joden nu eens hier en dan weer daar. Zo’n bekering is geen verborgenheid, want iedereen weet dat er de eeuwen door vanuit het jodendom overgangen naar het christendom hebben plaatsgevonden.

49 H. Groenewegen, *Openbaringe*, 921, 922.

50 H. Groenewegen, *Romeynen II*, 192.

51 H. Groenewegen, *Romeynen II*, 193.

Wie de opvatting van een successievelijke bekering huldigt – en dat waren er ook in die tijd nogal wat – maakt het zich te gemakkelijk. Groenewegen vermoedt dat zulke mensen beducht zijn voor de verwachting van een toekomstig heil voor Israël, omdat deze visie hen te ‘misterieus en verborgen en al te profetisch’ voorkomt.

Ondertussen moeten wij niet wijzer willen zijn dan Paulus. Hij wil immers niet dat dit geheim ons onbekend is. Daarmee geeft hij aan dat het onze schuldige plicht is om deze verborgenheid uit de profeten te onderzoeken en aan anderen mee te delen. De apostel wil dat daarover ‘gepredikt / geleerd / en geschreven zal worden in de Kerke Jesu Christi.’ Grondige bestudering van dit onderwerp zal een ‘grootte en onwaardeerlyke nuttigheyd’<sup>52</sup> aan de kerk kunnen toebrengen.

Paulus vermeldt ook de reden waarom de kerk niet onwetend mag zijn van deze zaak, namelijk opdat zij niet wijs zal zijn bij zichzelf. De apostel voorzag reeds dat er een tijd zou komen, waarin de christenen zich van alles gingen verbeelden en zich verhieven boven het joodse volk. Ongetwijfeld richt Groenewegen hier zijn

pijlen op de rooms-katholieke kerk die zichzelf – in de plaats van Israël – was gaan beschouwen als de moederkerk. Deze geest was reeds aanwezig bij sommigen ten tijde van de apostelen en heeft zich in de loop der eeuwen al sterker gemanifesteerd. De hoogmoedige dwaling van Rome was de veronderstelling dat de volheid der heidenen reeds ingegaan was, omdat er een menigte van heidenen in de ‘schoot van haar Babel was ingevloeyd’ en ‘alreeds zonder de Joden / triumpheerden en heerschten op Aerden / en dat de Joden zouden moeten in haar als de Moeder-kerke ingeplant worden.’

Al eerder heeft Groenewegen zich tegen deze omkering van zaken verzet. In zijn uitleg van Romeinen 11:18 trekt hij fel van leer tegen Rome, dat de joden veracht en zichzelf beschouwt als de vervanging van Israël. Ze liegen dat ze de *Ecclesia Mater* zijn, want dat voorrecht is en blijft aan het joodse volk voorbehouden.

De heidenen zijn zonen en dochters van de joodse moederkerk. God heeft zijn kerk in Jeruzalem verkoren en niet in Rome. Ten onrechte heeft het pausdom zich de troon en de wet van Juda en de priesterdienst van Levi toegeëigend.

Bovendien, wat een misstanden zijn er niet in de rooms-katholieke kerk. Werkheiligheid, een zich verheffen op eigen krachten en overtollige werken, de pretentie van onfeilbaarheid, haar hiërarchie en gewetensdwang.

Moet deze kerk het joodse volk overtuigen en onderwerpen aan haar zichtbare troon? Moeten de joden dan de stoel van Mozes verwisselen voor de stoel van de bisschop van Rome? Zullen zij de instellingen van Mozes afzweren om de pauselijke aan te nemen? Groenewegen is er diep van overtuigd dat Rome de trekken draagt van het beest uit de Apocalyps. Deze kerk is een verhindering voor het joodse volk. Erger nog, hoezeer hebben de joden onder Rome geleden.

Omdat zij de ‘Moordenaars Christi’ zijn geweest, hebben zij de joden vervloekt. Groenewegen ziet hier een vervulling van de profetie uit Deuteronomium 32, waar Mozes niet alleen voorzegt, dat de heidenen de joden tot jaloersheid zullen verwekken, maar ook tot ‘verdriet / toorn, spijt / en smaad / die zy haar zouden aandoen’.<sup>53</sup>

52 H. Groenewegen, *Romeynen II*, 193.

53 H. Groenewegen, *Romeynen II*, 184, 185.

412

De eigenlijke inhoud van de verborghenheid die ons hier geopenbaard wordt, is om te beginnen dat de verharding niet over geheel Israël, maar over een deel van het volk is gekomen. Het oorspronkelijke woord ‘verharding’ wijst volgens Groenewegen op een ‘hardigheyd’ die te vergelijken valt met de vereelting die mensen door veel lichamelijke arbeid aan handen en voeten kunnen oplopen.

Zulke eeltplekken zijn ‘doof en ongevoelig’. De verharding van Israël bestaat daarin dat zij de genade der verlichting en der heiligmaking ontbeert en dat er door Gods rechtvaardig oordeel een deksel op hen ligt. Daarbij komt nog dat de joden Gods waarheid voortdurend tegenspreken en zichzelf daardoor nog steeds meer verharden.

Dat deze verharding ‘voor een deel’ over Israël gekomen is, wordt door sommige tijdgenoten van Groenewegen uitgelegd alsof er stond: het zal niet altoos duren. Anderen lezen: bij beurte, namelijk zo dat de aanneming der heidenen en de verharding der joden ‘hare wisselingen en tijd-beurten hebben’.<sup>54</sup>

Nu eens zou het de tijd van de aanneming der joden en dan weer die van de heidenen zijn.

Groenewegen spreekt deze gedachte niet tegen, maar meent dat men het ‘voor een deel’ ook eenvoudigweg kwantitatief kan lezen. Een gedeelte van Israël is weliswaar verhard geworden, maar dat geldt niet voor de gehele natie.

Israëls verharding is niet alleen partieel; zij heeft ook een temporele begrenzing. Zij zal duren tot de volheid der heidenen is ingegaan. Dat is de volgende onthulling die ons in deze tekst gedaan wordt. Onder deze volheid der heidenen verstaat Groenewegen een grote oogst van het evangelie, het in groten getale toevloeien van heidenen tot de kerk, zoals deze voorzegt is in Openbaring 11:15 en 15:4. Hoewel er vele volkeren met het evangelie in aanraking zijn gekomen, kan men toch niet zeggen dat in de vorige eeuwen deze volheid is gerealiseerd.

Hoe vaak was de kerk niet verzwakt en gering in getal. In het oosten zuchtte ze onder de barbaarse macht van de Turken en de heidenen. In het zuiden heerste de heilloze scepter van de nakomelingen van Cham, waardoor de kerk vrijwel is uitgeroeid. De volheid waarover Paulus spreekt, kan ook niet ingaan zolang de plagen der zeven schalen de wereld drukken (Openb. 15:8). Tot nu toe is het evangelie wel gepredikt, maar dat ging gepaard met de opening van zes zegels en het blazen van zes bazuinen. De waarheid werd in ongerechtigheid ten onder gehouden, de antichrist (Rome!) vergreep zich aan de getuigen van Christus. Het wachten is op het klinken van de zevende bazuin. Dan zal God zelf de volheid der heidenen doen ingaan, waarbij tevens het joodse volk tot bekering zal komen.

Wij moeten daarbij niet denken, meent Groenewegen, aan een gebeuren dat plotsklaps zal plaatsvinden. Het is geen kwestie van een enkel ogenblik, ook niet van een dag of een maand. Al Gods werken hebben hun eigen tijd en orde. Zoals het in de schepping was, zo zal het ook hiermee zijn. Er is in dit opzicht bovendien sprake van geleidelijkheid. We behoeven niet op de bekering der joden te wachten tot alle heidenen en alle volken zijn toegebracht.<sup>55</sup>

54 H. Groenewegen, *Romeynen II*, 194.

55 Groenewegen verwijst naar de discussie onder de godgeleerden over de vraag of de bekering van Israël voor of na de bekering der heidenen zal plaatsgrijpen. Er waren in zijn tijd theologen die tweërlei volheid der heidenen verwachtten: één die aan Israëls herstel voorafgaat en één die erop volgt. Deze godgeleerden meenden dat er vlak voor de toebrengring van het joodse volk nog iets ‘groots en zonderlings’ moet geschieden. Een opleving zoals deze tot nu toe niet gezien is, zelfs niet in de tijd der Reformatie. Eerst moeten alle volken van het evangelie hebben gehoord en de verwoesting binnen Gods kerk zijn weggedaan. Na de bekering der joden zal het heil door middel van Israël uitgedragen worden naar alle heidenen die nog buiten staan. Groenewegen voelt veel voor deze opvatting, maar spreekt liever niet over een dubbele volheid. Naar zijn inzicht gaat het meer om een groeiproces, dat zowel voor als na de bekering der joden plaatsvindt. De laatste trap naar de volheid der heidenen volgt op de bekering der joden (*Romeynen II*, 197, 198).

413

Paulus schrijft niet: *alsdan* zal het geschieden, maar *alzo!* Hij wil slechts stipuleren dat er een duidelijke samenhang is tussen de volheid der heidenen en de bekering der joden. Met en door een massale instroom van heidenen in de kerk zullen de joden tot herkenning en erkenning van Jezus als de Messias worden gebracht.

Deze opzienbarende herleving onder het joodse volk zal op haar beurt weer een enorme uitstraling hebben naar de volkerenwereld toe, zodat veel heidenen alsnog tot geloof zullen komen. De bekeerde joden zullen ‘heerlijke werktuygen’ zijn tot de bekering van de overige heidenen. Op deze wijze wordt bewaarheid wat Paulus al eerder voorzegt had in vs. 15: het zal een leven uit de doden zijn.<sup>56</sup>

Het is Groenewegen bekend dat sommige theologen bij de uitdrukking ‘gans Israël’ niet aan het concrete joodse volk denken, maar aan de totaliteit van zowel joden als heidenen, zoals deze ook bedoeld zou zijn in Galaten 6:16 als er gesproken wordt over het ‘Israël Gods’. Groenewegen houdt het erop dat men het woord Israël hier letterlijk moet opvatten: hetzelfde Israël dat nu ten dele verhard is, zal in het laatste der dagen nog eens zalig worden. Onder ‘gans Israël’ verstaat hij ‘het gros ofte de gantsche Joodsche Natie’. Overigens impliceert dit voor Groenewegen niet dat alle individuele joden, zonder uitzondering ook inderdaad in het beloofde heil zullen delen.

#### **5.4.2. De schriftuurlijke onderbouwing**

Als een wijs schriftgeleerde, zo meent Groenewegen, laat Paulus het niet bij de uiteenzetting van zijn stelling, maar onderbouwt hij deze ook met de Schriften van Mozes en de profeten. Daarom citeert hij in vers 26b het getuigenis van Jesaja 59:20: ‘De Verlosser zal uit Sion komen en zal de goddeloosheden van Jakob afwenden.’ Wat de apostel hier te bewijzen heeft, is niet zozeer of er in de loop der eeuwen een aantal joden tot bekering zal komen, maar wel of Israëls aanneming inderdaad pas in het laatste der dagen staat te geschieden.

De vraag is of er onderscheiden tijden zijn van haar verharding en bekering. En ook of ‘de bekeringe zoo lange uytgesteld moet blijven?’

56 Deze uitspraak van Paulus betreft Groenewegen nadrukkelijk niet alleen op het joodse volk, maar evenzeer op de heidenen. De herleving van Israël zal ook nieuw leven met zich meebrengen voor de heidenen. Er is sprake van een voortdurende wisselwerking. Groenewegen maakt op grond van Romeinen 11 onderscheid tussen verschillende bedelingen of ‘huyshoudingen’ door de hele geschiedenis heen. Eertijds stonden de heidenen buiten de zegeningen die aan Israël geschonken waren. Vanwege zijn ongeloof is het joodse volk ten val gekomen – Groenewegen vertaalt liever ‘gestruikeld’, want het was geen definitieve val, waarvan het volk niet meer zou opstaan – waardoor het heil is uitgewaaierd naar de volkerenwereld. De heidenen hebben de zaligheid te danken aan de ongehoorzaamheid van de joden. Door de toebrengring der heidenen zullen de joden op hun beurt tot jaloersheid verwekt worden. Ten slotte zal uit het herstel van Israël ook weer grote zegen voortvloeien voor de heidenen (*Romeynen* II, 177-179; vgl. H. Groenewegen, *Verlossinge Israëls* I, 14-16).

414

en of dan eerst de Joden met de Heydenen ten vollen Erfgenamen moeten worden van de gemeene zaligheid?’<sup>57</sup>

Als daarvoor het bewijs niet vanuit Jesaja valt te leveren, kan deze tekst niet dienen tot fundering van Paulus’ these. Wie beweert dat de profet hier enkel spreekt over de eerste komst van de Messias, laat de apostel ‘schaduw-vegten’ en veel woorden gebruiken die niets te maken hebben met zijn oogmerk.

Groenewegen maakt duidelijk dat het hier aankomt op de wijze waarop wij de Schriften van het Oude Testament, met name de profetieën, lezen. Onze hermeneutische methode is beslissend voor onze visie op de toekomst. De coccejaanse prediker betreurt het algemene misverstand bij vele geleerde mannen in dit opzicht. Sommige profetieën betrekken zij weliswaar op de Messias en op de nieuwtestamentische kerk, maar zij zijn er niet consequent in. Veel gedeelten laten zij toch weer slaan op de kerk van het Oude Testament en op het vleselijke Israël. Daarmee gaan zij zwanger aan het ‘voor-oordeel dat de Prophetien niet handelen van byzondere toekomstige dingen in het N. Testament te geschieden.’

58 Groenewegen verwijt deze theologen met andere woorden, dat zij het profetisch getuigenis te weinig in verband brengen met de historische ontwikkelingen in de eigen tijd. Ze hebben niet voldoende oog voor het feit dat het profetische woord wel ten principale, maar niet ten volle vervuld is in de persoon en het werk van Christus. Er staat nog iets uit dat zich in de toekomst zal voltrekken.

Groenewegen zelf houdt er – in navolging van Coccejus – een uitgesproken historiserende en actualiserende hermeneutiek, een op de eigen tijd en op de toekomst betrokken uitleg van de profetieën op na.

Wat daarmee bedoeld wordt, maakt Groenewegen duidelijk door uitvoerig in te gaan op de door Paulus geciteerde tekst uit Jesaja 59.59 Men moet dit hoofdstuk lezen in de samenhang met de gehele boodschap van Jesaja. Het is een schakel in een keten van profetieën. Niemand ontkent dat in Jesaja 53 gesproken wordt over de dood van Christus en in hoofdstuk 54 over de vruchten daarvan. Dat Christus in hoofdstuk 55 alle dorstigen tot zich nodigt, is voor ieder evident. Maar als het in deze capita over Christus en zijn kerk uit joden en heidenen gaat, dan moet dat in het vervolg ook zo zijn wanneer er gesproken wordt over de verstrooiing en de vergadering van de verdrevenen Israëls (cap. 56). Dit is geschied in de periode tussen de verwoesting van de tempel en de daarop volgende driehonderd jaren, toen de ware christelijke kerk gezocht heeft onder het heidendom. Onder keizer Constantijn daarentegen vond de eerste verzameling van deze verdoolden plaats. Later zijn er evenwel weer nieuwe verzoekingën gekomen door de antichrist: heerszuchtige bisschoppen en gevaarlijke wolven die de kudde niet gespaard hebben. Zwaar en lang hebben zowel de westerse als de oosterse kerk onder dit rechtvaardig oordeel van God geleden. In Jesaja 57 worden heel duidelijk de vervolgingen beschreven die de heiligen hebben uitgestaan onder ‘dit Antichristisch gebied / en de menigte van de Gruwelen en toveryen van de Hoere Jesabel.’ Tevens wordt daarin voorzeggd de uittocht van het ware Israël en Jakob uit de verdorven kerk van Rome ten tijde van de Reformatie, terwijl de volgende twee hoofdstukken eveneens betrekking hebben op deze periode.

57 H. Groenewegen, *Romeynen II*, 199.

58 H. Groenewegen, *Romeynen II*, 200.

59 H. Groenewegen, *Romeynen II*, 199-201.

415

Stuk voor stuk worden de zonden van de gereformeerde kerk aan de orde gesteld. Het zal nog een zware tijd worden voor Gods kerk. Veel vijanden zullen haar overstromen: niet alleen ‘Mahumedanen en onchristenen’, maar ook de legers van Gog en Magog, ofwel de krijgsbenden van de antichrist. Uiteindelijk zal God evenwel oordelen en richten over alle uitwendige en inwendige vijanden van de kerk en zal Jezus als Verlosser vanuit de hemel verschijnen.

Groenewegen verwijst voor deze gedachtegang herhaaldelijk naar apocalyptische gedeelten uit het boek Daniël en naar de Openbaring aan Johannes. Jesaja 59:19 geeft tevens de toezegging dat er in deze periode iets merkbaar zal zijn van het ingaan van de volheid der heidenen.

Dat mag tot troost van Europa zijn, het werelddeel waar Christus ‘den standaard van zijn Evangelium in de Reformatie heeft begonnen op te regten.’

Direct daarna – we moeten nog altijd de chronologische volgorde vasthouden – volgt in Jesaja 59:20 de belofte die Paulus aanhaalt in Romeinen 11:26, namelijk de komst van de Verlosser uit Sion en de bekering van Jakob. Het is Groenewegen niet

ontgaan dat in de Hebreeuwse tekst eigenlijk iets anders staat: de Verlosser zal voor Sion komen. Hij wijst erop dat de *Septuaginta* wel leest: om Sions wil. Vermoedelijk heeft Paulus het woordje 'uit' echter ontleend aan Psalm 14: 'Och, dat Israëls verlossing uit Sion kwam (vs. 7)!'. Onder Sion verstaat Groenewegen hier overigens niet het aardse Jeruzalem, maar de 'gantsche gemeynte der Heyligen / welke nu / met veel meer regt / geestlijker wijze besit de eyenschappen ende eertytels die Zion in den tijd der schaduwen toegeschreven wierden. Uyt dit Zion zal zig Jesus ook openbaren.'<sup>60</sup> Bij de benaming Jakob uit deze tekst dient echter primair aan de vleselijke nakomelingen van Jakob gedacht te worden. Met kracht van argumenten betoogt Groenewegen nogmaals dat er goede grond is voor de verwachting van een bekering der joden in het laatste der dagen.

## 5.5. VRAGEN

Details over de toekomst van Israël komen we in Groenewegens commentaar op de Romeinenbrief niet tegen. Tal van vragen die hier rijzen, laat hij liggen. Hij acht zich van deze taak ontslagen omdat hij hierover breed heeft uitgemeten in zijn traktaat over de bekering der joden. Met nadruk verwijst hij dan ook naar dit geschrift waardoor men uitvoeriger kennis kan nemen van zijn standpunt.

Enkele kwesties die Groenewegen in het betreffende werkje behandelt, laten wij de revue passeren.

### 5.5.1. *Alle stammen?*

In Groenewegens tijd wordt heftig gediscussieerd over de vraag of alle stammen van Israël zullen delen in het toekomstige heil.<sup>61</sup> Anders dan bijvoorbeeld Voetius – hij noemt deze theoloog overigens niet – antwoordt hij hierop met een volmondig ja. Het verbond dat God met zijn volk gesloten heeft, gold alle twaalf stammen van Israël zonder uitzondering (Lev. 26:44,45).

60 H. Groenewegen, Romeynen II, 203.

61 H. Groenewegen, Verlossinge Israëls I, 5, 6.

416

Tal van symbolen in het Oude Testament wijzen erop dat God aldoor de twaalf stammen op het oog heeft gehad, in zijn handelen met het joodse volk: de twaalf toonbroden in de tempel en de twaalf diamantstenen op de borstlap van de hogepriester. Wanneer Paulus in Romeinen 11 betoogt dat God zijn volk niet heeft verstoten, stelt hij zichzelf daarbij als voorbeeld. Niet toevallig vermeldt de apostel nadrukkelijk zijn afkomst uit de stam van Benjamin. Trouwens, ook in het visioen van Ezechiël 37 ziet Groenewegen een bewijs dat God vasthoudt aan zijn bedoeling met het gehele joodse volk. Er is daarin immers sprake van twee stukken hout die weer tot één zullen worden gemaakt en met die houtstukken worden zonder twijfel Juda en Israël bedoeld (vs. 16-22). Er is naar de vaste overtuiging van Groenewegen geen reden te bedenken waarom God enige ‘Stamme en loote Israels zoude hebben toegelaten uyt te sterven’. Alleen zal het nooit meer worden zoals het eertijds was. De stammen zullen niet meer elk hun erfdeel in het joodse land toegedeeld krijgen om er te leven zoals zij onder het oude verbond hebben geleefd.

### 5.5.2. *Terugkeer naar Kanaän?*

De vraag die hieruit meteen voortvloeit, is of de joden straks weer zullen terugkeren naar het land der belofte.<sup>62</sup> Groenewegen verwijst naar grote godgeleerden die zich diepgaand met deze kwestie hebben beziggehouden en tot een positief antwoord komen. Met name noemt hij zijn geestverwant Jacobus Alting die de landbelofte beschouwde als wezenlijk behorend tot het verbond van God met Israël. Omdat het joodse volk nog altijd in dat verbond mag delen, zullen zij straks ook weer het land van hun vaders in bezit mogen nemen. Groenewegen zelf is voorzichtiger in dit opzicht. Ook hij is ervan overtuigd dat het *anathema*, de ban die eeuwenlang op stad en land heeft gelegen, zal worden weggenomen.

Wanneer de volheid der heidenen is ingegaan en het joodse volk zal bekeerd zijn, zal de hele aarde vol zijn van de heerlijkheid des Heeren, ook het land Kanaän.

Niets zal de joden dan meer in de weg staan om zich daar te vestigen. Het bewonen van Kanaän zal evenwel geen exclusief recht van de joden zijn. Van een nieuwe afzondering van het joodse volk wil Groenewegen niet weten. De erfenis van het

land zal Gods hele kerk ten deel vallen, zoals de joden de ganse aarde zullen mogen bewonen. Joden die dat willen, mogen dan ongehinderd genieten van het ‘aangenaam gezigte ofte gebruyk’ van het beloofde land, maar Groenewegen hoopt dat er straks zoveel bekeerde joden zijn, dat Kanaän hen niet kan bevatten.

We vinden deze redenering ook terug in de uitleg van Mattheüs 24. Omdat de joden droomden van een aardse Messias en van een vleselijk koninkrijk met Jeruzalem als hoofdstad en met onderdanen die prat gaan op hun uitwendige godsdienst, zijn ze verdreven uit de heilige stad.<sup>63</sup> De verwoesting van Jeruzalem is het zuiverste bewijs van Gods ‘grote toorn en gramschap’ over hen. Indien zij hadden vastgehouden aan Gods verbond met hen, zouden zij altijd in het land zijn blijven wonen en zou de heilige stad ‘eewiglijk een vasten zetel van sijn kerke’ zijn gebleven.

62 H. Groenewegen, *Verlossinge Israëls* I, 6, 7.

63 H. Groenewegen, *Tekenen der Tyden*, 56, 57.

417

Toch heeft het oordeel niet het laatste woord. God heeft in zijn raad de duur daarvan vastgesteld: totdat de tijden der heidenen zijn vervuld.

Wanneer het land eenmaal van de vloek is verlost en onderworpen aan de heerschappij van Christus, zullen ‘de geloovige Joden en Heydenen’ samen in het heilige land Christus verheerlijken.<sup>64</sup> Rome heeft gemeend door middel van ‘heilige oorlogen’ deze situatie zelf te kunnen realiseren. Zij vergiste zich daarin echter deerlijk, aangezien Jeruzalem niet verlost kan worden eer de ban die op het heilige land rust, is opgeheven. De aanhangers van Rome waren juist zelf de heidenen die Jeruzalem hebben vertreden, gedreven door hun waan dat zij de wereldheerschappij in handen konden nemen. ‘t Waren dan dwase gedagten van de Roomsche Kerke / dat sy sig ook inbeelden / dat haar die Koninkrijken der Wereld onderworpen souden worden / sonder den mede-gaanden in-gang en de bekeeringe der Joden / en dat sy met uyt sluytinge van haar souden heerschen.

Neen als dit geschiede soude Israels verlossinge uyt Zion komen / Ps. 14:7.’ Groenewegen dringt erop aan met reikhalzend verlangen uit te zien naar de komst van Christus’ koninkrijk en op allerlei wijzen de bekering en het beloofde herstel van de joden te bevorderen.<sup>65</sup>

### **5.5.3. Herbouw tempel?**

Op grond van Lukas 21:23,24 ziet de voorman van de Leidse coccejansen dus geen enkel bezwaar om aan te nemen dat Jeruzalem ooit weer bewoond zal worden.

In het verlengde van deze kwestie ligt de vraag of ook de tempel in het herbouwde Jeruzalem zal herrijzen.<sup>66</sup> Hier wordt naar zijn overtuiging een grens overschreden. Fel protest tekent hij aan tegen de chiliasten van zijn dagen die de verwachting van een joodse terugkeer naar Kanaän verbinden met een ‘aardsche duysent jarige Regeeringe’ en verkondigen dat ook de tempel nog weer eens zal worden hersteld. Hij acht dit ‘dryven’ louter misbruik van teksten en voorzeggingen die geestelijk moeten worden uitgelegd. Bovendien zou de tempel waarover Ezechiël 47 spreekt tienmaal te klein zijn om Gods gehele gemeente uit joden en heidenen te bevatten. Van een herstel van de uitwendige, vleselijke levitische dienst kan geen sprake zijn. De offercultus heeft haar einde gevonden in de kruisdood van Jezus Christus. Sedert het grote offer op Golgotha is gebracht, zijn alle aardse offeranden overbodig. Het trieste van dit soort speculaties is volgens Groenewegen, dat satan kans ziet

daardoor anderen ook van de hoofdzaak afkerig te maken. In de tijd van de Reformatie verwekte de duivel een Jan van Leiden en een Thomas Müntzer om de zaak van de hervorming schade te berokkenen. Op dezelfde manier schakelt hij de chiliasten in om afbreuk te doen aan de Bijbelse verwachting van een hoopvolle toekomst voor het joodse volk.<sup>67</sup>

64 H. Groenewegen, *Tekenen der Tyden*, 157, 158.

65 H. Groenewegen, *Tekenen der Tyden*, 159.

66 H. Groenewegen, *Verlossinge Israëls I*, 7-11.

67 H. Groenewegen, *Verlossinge Israëls I*, 11; met name wordt hier geageerd tegen de chiliastische opvattingen van Groenewegens tijdgenoot A. de Raedt.

418

## 5.6. MIDDELEN TOT BEKERING DER JODEN

Breedvoerige aandacht besteedt Groenewegen aan de consequenties die uit de positieve verwachting voor Israël voortvloeien voor de christelijke kerk. Het hele tweede deel van zijn traktaat is gewijd aan de roeping van de christenen en de middelen die aangewend dienen te worden om de joden voor Christus te winnen. 68 Deze nadruk op de plichten van de kerk jegens Israël mag opmerkelijk heten. Uit de verklaring van Romeinen 11:25-27 maakten we op dat Groenewegen de bekering der joden beschouwt als een gevolg van Gods ingrijpen in het laatste der dagen. Sluit deze eschatologische daad niet alle menselijke activiteit uit? Bovendien, wanneer eerst de antichrist moet vallen alvorens de bekering der joden kan plaatsvinden, zijn onze inspanningen dan al niet bij voorbaat tot vruchteloosheid gedoemd? Voor Groenewegen blijft zowel het één als het ander staan. God werkt immers altijd middellijk! Zo wil Hij ons ook in dit opzicht als ‘werk-tuygen’ gebruiken om Hem in zijn raad te dienen.<sup>69</sup>

Ook vraagt de bekering van het gros van de joodse natie nu reeds voorbereiding in Gods kerk. Wij moeten alles in het werk stellen om enige ‘eerstelingen’ te werven, zodat zij op hun beurt een bijdrage kunnen leveren aan de massale toebrenging van hun broeders naar het vlees.<sup>70</sup> De belangrijkste van de ‘heylsame middelen’ waarop Groenewegen zijn tijdgenoten wijst, zijn:

1. Het wegnemen van de ergernissen die binnen de kerk zelf gevonden worden en die een belemmering vormen voor de joden om zich te bekeren tot Christus. Hij constateert dat de kerk van zijn dagen in een droevige toestand verkeert: velen in de gereformeerde kerk zijn even lauw als de christenen in Laodicea eertijds. Hoeveel soorten en sekten zijn er wel niet die zich tooien met de naam gereformeerd?

Wat een twist en haat wordt er onder hen gevonden! Hoevelen leiden niet een goddeloos en onheilig leven. Wat wordt er weinig omgezien naar armen en noodduftigen, ondanks het feit dat God Nederland zo rijk heeft gezegend!

Doodsheid en geesteloosheid zijn schering en inslag bij talloze christenen. Hun godsdienst is alleen maar een zaak van de buitenkant. Bij velen ontbreekt ook ten enenmale de kennis van Gods Woord, met name van de profetische gedeelten. Men leeft eenvoudig aan de profetieën aangaande de tekenen der tijden voorbij.

Nodig is een ernstig zelfonderzoek en een hartgrondige verootmoediging over zoveel wat scheef ligt in de gereformeerde kerk, waardoor het joodse volk verhinderd wordt om in te gaan.

2. Met name de overheid en de dienaren van het Woord hebben hun roeping in dit opzicht te verstaan. Als ‘voedsterheren van de kerk’ moeten vorsten en andere staatspersonen erop toezien dat de belijdenis van de kerk ook werkelijk gehandhaafd wordt.<sup>71</sup> De predikanten dienen het voorbeeld te geven van een heilige levenswandel.

68 Het opschrift boven dit tweede onderdeel luidt: ‘Het Tweede Deel, Behelsende De heylsame Middelen tot bevordering van de vast-gestelde Bekeering der Joden;’ vgl. H. Bovenkerk, ‘Schrijvers,’ 728, 729.

69 H. Groenewegen, *Verlossing Israëls* II, 1.

70 H. Groenewegen, *Verlossing Israëls* II, 2.

71 In het tweede deel van zijn Romeinencommentaar beklemtoont Groenewegen reeds in de dedicatie, hoezeer er een taak ligt voor de overheid ten opzichte van de joden. Hij wijst

de burgemeesters en andere politieke gezagdragers in Enkhuizen erop hoe nodig het is voor 'alle Overheden en Voester-Heeren van Christi Kerke, ja voor een yder Christen te weten en te verstaan dat geheym van de aanstaande bekeeringe der Joden, 't geen van my op Cap. 11. werd beweerd; op dat dog alle Christen Overheden mogten yveren, ten eynde alle *schandalen* die tot nog toe dit groote werk verhinderen mogen geweerd worden uyt Land en Kerke; ende daar toe alle middelen aangewend, ende geen kosten gespaard, op dat in de Scholen en Academien mannen mogten werden gequeekt, magtig in de grond-taale en de H. Schriften, om die arme menschen te bekeeren.'

419

Ook moeten zij Gods Woord voortdurend onderzoeken, in het bijzonder de profetieën: 'Oefen Uw dog in zoodanige deelen van Gods Woord / welker kennisse uw bequaam kan maken tot betragtinge van dit heerlijk werk de Bekeeringe ende Zaligheyd van Israël.'<sup>72</sup> Krachtig spoort Groenewegen zijn collega's aan om niet langer mee te doen aan alle twisten en zich eendrachtig in te zetten voor de opbouw van Gods kerk. 'Broeders! Laat ons dan weder-keeren tot den Heere Wy die voorgangers van Gods Volk moeten zijn / laat ons in ware ootmoed / in tranen van een hert-grondig berouw / in een heylig leven / in een zagtmoedigen wandel in de liefde dog malkanderen voor-gaan en de gantsche Gemeynthe (...) Wat zullen wy niet een groote Zielen-vangst doen! Hoe zullen wy duysenden van Zielen onder Joden ende Heydenen jagen en Christo toe-brengen!'.<sup>73</sup>

3. Een der belangrijkste middelen die ons ter beschikking staan, is het gebed. Vurig en volhardend hebben wij te smeken om de bekering der joden. Wij moeten elkaar daartoe ook dringend opwekken. Vooral voor de messiasbelijdende joden ligt hier een bijzondere roeping. Als 'Eerstelingen onder de te bekeeren Loten Abrahams'<sup>74</sup> hebben zij het voorbeeld van Paulus na te volgen. Als dit werk onder de gelovigen uit de heidenen niet voldoende wordt betracht, laten zij dan toch in ieder geval voorbidders zijn voor hun bloedverwanten en broeders. De predikanten worden hier opnieuw afzonderlijk aangesproken. Hun gebed voor Israël mag niet gedaan worden uit gewoonte of sleur, maar dient met 'een heyligen yver' te geschieden. Laten zij ook krachtige formuliergebeden bedenken, waardoor het volk Gods de waarheid aangaande Israël wordt ingeprent. Ook voor classicale en synodale vergaderingen ligt hier een taak, namelijk het uitvaardigen van een bevel, dat zulke vurige gebeden voor het joodse volk zullen plaatsvinden in alle kerken die aan haar zorgen zijn toevertrouwd. Het gaat erom dat deze zaak onderwerp van gesprek zal worden onder alle heiligen. Groenewegen tekent nog terloops aan dat zo'n verordening moet overeenkomen met de uitgangspunten, die 'reeds in de E. Christelijke Synodus, voor een jaar' werden vastgesteld.

72 H. Groenewegen, Verlossinge Israëls II, 25.

73 H. Groenewegen, Verlossinge Israëls II, 27.

74 H. Groenewegen, Verlossinge Israëls II, 31.

## 5.7. GEBED VOOR ISRAËL

Groenewegen heeft zelf een formulier opgesteld van een ‘Hert-grondig Gebed voor de Bekeeringe der Joden’.<sup>75</sup> Ter illustratie nemen we daaruit enkele passages over.

75 H. Groenewegen, Verlossing Israëls II, 32-37.  
420

‘O God Abrahams, Isaaks en Jacobs uwer Dienstknechten en Gunst-genoten en van haar Zaad tot in duysenden Geslagten! (...) Voor de Voeten van u hoog-waardige Heerlikheyd en Genade werpen zig onderdanig in ’t stof neder wy Heydenen, van natuuren uw Vyanden en Vremdelingen van uw Heylig Borgerschap, nogtans door u onbegrijpelike genade (...) overstort met alle uwe Geestlijke Zegeningen in den Hemel in Christo, in-geplant in het Huysgesin Abrahæ (...). Onfang dog in uwen Schoot in gunste dese onse inwendige Hert en Ziele-zorgen voor de behoudenisse van u arm gevangen Volk Israël; dit Reuk-werk onser Gebeden laat voor uw als een Avond-offer op-klimmen. ’t Volk met welker voor-Vaders gy u Genaden Verbond hebt op-geregt voor veele Eewen, de Kinderen uwer Dienst-knechten leggen onder dat swaar oordeel der verhardinge nu zoo veele Eewen lang gedrukt: haar Land onder den Ban en verwoestinge, haar Stad en Heyligdom door de vuur-vlamme verteerd: haar Puyn in alle vier Winden, en haar Stammen in alle des Werelds hoeken verstrooyd (...) uw Woord is haar een besloten en versegeld Boek. Zy lesen en spreken daar in het oordeel tegen haar zelfs, en onderschrijven haar doodlik slot-vonnisse. (...) Gedenk dog eens aan u Heylig ende onveranderlik eewig Verbond met uwe Knechten en haar Zaad op-geregt. Gy Jehovah en word niet verandert, hoe kan dan het Zaad Jacobs verteerd worden. Uwe Genaden-giften en roepingen zijn onberouwelijk. Zal dan haar ongeloove uw geloove te niet doen? (...) Zy hebben u; ’t is waar; door-steken, ô lieve Heyland. Zy hebben dat quaad boven alle gruwelen, dat schen-stuk gedaan : Maar het behaagt u oneyndige barmhertigheyd zig te oeffenen ontrent dood-waardige voor-werpen ontrent de elendigste Schepsels: gy hebt voor haar gebeden: Vader vergeeft het haar; want zy en weten niet wat zy doen: vertoon nu aan uwen Vader als den waren Hoogen-Priester de kragt van u voor-biddinge en verdiensten t’ haren goede. Versoen eens haar Land ’t geen nu onder de verwoestinge zoo veel Eewen heeft gelegen (...)

En hier werpen zig gesamentlik, met ons, voor uwen Throon neder, de Eerstelingen van dat Zaad Abrahams die gy door onsen geringen dienst uwen Zoone hebt gewonnen, ende storten hare klagte voor u aangesigte uyt (...) O Jesu doe dog te niet alle magt en geweld die zig tegen u Woord en Geest en Coninkrijke verset, die zoo grooten Zaligheyd verhindert. Heelt de breuken van u Gereformeerde Kerke. Verbrijsel ons Herte door uwe Oordeelen. Maak ons gesegende werk-tuygen tot Bekeeringe van u Volk: Neem den aanstoot uyt het midden van uw Volk weg (...) zoo zullen wy Joden en Heydenen t’zamen uw dienen, en Gy Jehovah zult een zijn en uw Name een; en gy zult Coning zijn over de gantsche Aarde.’

Wanneer wij het lange gebed van Groenewegen op ons laten inwerken, zijn er minstens vier zaken die ons treffen:

1. Het gebed begint in een toon van diepe ootmoed en bescheidenheid vanwege het besef, dat de gelovigen uit de heidenen niet de eersten waren die mochten delen in Gods zegeningen. Zij waren eertijds vervreemd van het burgerschap Israëls en mogen nu ook participeren in de rechten en voorrechten van Abrahams zaad.

2. Het gebed is enerzijds een hartstochtelijk pleiten op de verbondstrouw van God en daarnaast ook een indringend beroep op de voorbede van Christus aan het kruis.
3. Het gebed wordt uitgesproken in een bewuste verbondenheid met het bidden van de messiasbelijdende joden, de eerstelingen die door de arbeid der kerk reeds voor Christus werden gewonnen.
4. Het gebed loopt uit op de diepe verootmoediging over de gebreken van de christelijke kerk en vraag om wegneming van alles wat de bekering der joden in de weg staat.

## 5.8. AANSPRAAK

Het is niet uitgesloten dat Groenewegens belangstelling voor Israël mede is gevoed door het contact met joodse volksgenoten. Tijdens zijn jeugd jaren zal hij er weinig ontmoet hebben. Te Delft en omstreken vertoefden in de zeventiende eeuw slechts heel weinig joden.<sup>76</sup> Toen hij predikant in Delfshaven was, bevonden zich echter wel joden in zijn omgeving. Hetzelfde geldt voor de laatste gemeente die hij heeft gediend. In Enkhuizen vestigden zich tijdens de periode van de Republiek steeds meer zonen en dochters van Abraham. In de achttiende eeuw kwam de joodse gemeenschap tot bloei.<sup>77</sup>

Feit is dat Groenewegen niet alleen over de joden heeft geschreven. In de reeds genoemde ‘Aanspraak’ is hij ook met hen in gesprek gegaan. De intentie van dit geschrift was om zich rechtstreeks te richten tot het ‘Verstroyde Jodendom’, hetgeen hij laat blijken met de vriendelijke aanhef:

Mannen Broeders, Kindren der Propheten en Eerst-vaderen, verstroyd in alle Gewesten des Werelds, zoo menige als ‘er onder UL. deze woorden (in wat Tale het zy) zullen Hooren ofte Lezen, Verlossinge, Vrede en Zaligheid zy UL. in deze Laatste Dagen.<sup>78</sup>

Hij deelt de joden mee, dat hij kortgeleden in zijn ‘handboeksken’ geschreven heeft over zijn mening aangaande hun toekomstige bekering en verlossing en de middelen daartoe. Nu wendt hij zich persoonlijk tot hen en onderwindt ‘zig UL. ’t zelve toe te eigenen’.

Groenewegen herinnert zijn joodse medeburgers eraan, hoeveel aandacht er binnen de gereformeerden in de Republiek juist in die tijd voor hun zaak is gerezen. Hij wijst erop ‘hoe byzonder aangenaam my waren de Heilige bewegingen der gemoederen die God ontsteken heeft in de Kerken-Dienaars van het Gereformeerd Nederland, tot u Verlossinge; die gehoord en gezien hebt hoe vol Liefde en Barmherticheid ontrent u Perzoonen en Zake de Advijzen in dit hoogwichtig stuk zyn gevloeid, uit de Herten, Monden en Pennen van het Puik van onze Godgeleerden in hare aanzienlikste Kerken-vergaderingen: hoe men niet en zoekt het uwe, maar U; niet u goed, maar u Ziele (...).’<sup>79</sup>

De joden zullen toch ook moeten erkennen dat men hen in onze contreien royale leefruimte heeft vergund, veelmeer dan in de landen waar Rome – de antichrist – de dienst uitmaakt. Zij werden hier, of zij nu ‘Inboorlingen’ of ‘Vremdelingen’ waren in de schoot van ons vaderland gekoesterd, zoals een ‘Voester hare Jongen streeld’. Niemand zal dat zonder de hoogste ondankbaarheid kunnen ontkennen. Joden die gevlucht zijn uit landen die zuchten onder het gezag van de antichrist en tot ons hun toevlucht hebben genomen als tot een vrijstad, kunnen er alles van vertellen. Zij weten hoe daar de ondragelijke gewetensdwang en helse inquisitie, met in het spoor daarvan vuur en zwaard – de onafscheidelijke trawanten van deze instelling – tegen de joden woedt.

Groenewegen trekt uit deze stand van zaken de conclusie dat het toch een bijzondere theologie moet zijn, die zo bekommerd is zowel om het tijdelijke als

<sup>76</sup> J. Michman, Pinkas, 324, 325.

<sup>77</sup> J. Michman, Pinkas, 352.

<sup>78</sup> H. Groenewegen, Hebreen, ‘Aanspraak.’

<sup>79</sup> H. Groenewegen, Hebreen, ‘Aanspraak.’

het eeuwige welzijn van de joden. 'Is 't niet een gansch Godlike Leere (wat dunkt UL.) welke die gronden legt, datze hare belijders aandryft, om zorg te dragen zoo voor de tydlike, als eeuwige Behoudenis van zoo een Volk door welkers handen haren Zaligmaker gekruist is.' Op zijn minst verdienen zulke christenen de aandacht van de joden en dat is dan ook wat Groenewegen van hen vraagt: 'Dit is 't dat wy bidden dat gy met Aandagt ooren en Herten leent aen deze onze Aansprake.'

## 5.9. AFHANKELIJKHEID, MAAR OOK ORIGINALITEIT

Vergelijken wij de visie op de joden met die van zijn leermeester Coccejus, dan springen de overeenkomsten onmiddellijk in het oog. Dezelfde Bijbelgedeelten die we bij Coccejus in dit kader tegenkwamen, keren ook in de werken van Groenewegen slag op slag terug. Naast Romeinen 11 valt te denken aan Deuteronomium 32, Ezechiël 37 en Openbaring 15. Beslissend is ook voor deze volgeling van de Leidse coryfee de leesregel die voor het verstaan van deze perikopen wordt gehanteerd. De periodisering van de geschiedenis, het onderscheiden van bedelingen of huishoudingen in het heilshandelen van God, het rekenen met een 'tegoed' van het Oude Testament en het betrekken van de profetieën op de eigen tijd zijn de meest opvallende kenmerken van Groenewegens hermeneutiek.

423

Hoezeer de afhankelijkheid van Coccejus aanwezig en aanwijsbaar is bij Groenewegen, toch is er ook sprake van originaliteit. Soms gaat hij welbewust een andere weg dan zijn leermeester, bijvoorbeeld in de duiding van de uitdrukking 'gans Israël'. Zo zijn er meer accentverschillen in de uitleg van Romeinen 11. Constant en consequent heeft Groenewegen de toekomst van het concrete joodse volk op het oog. Alles staat gericht op de ontvouwing van de verborgenheid aangaande Israël in de verzen 25-27.

Veel minder dan Coccejus gaat Groenewegen vanuit dit hoofdstuk in discussie met de remonstranten. Vermoedelijk heeft deze in het oog springende nuance te maken met het verschil in historische context.

Was voor Coccejus de polemiek met mensen als Episcopius brandend actueel, in de jaren zeventig van de zeventiende eeuw is het thema kerk en synagoge meermalen aan de orde op diverse kerkelijke vergaderingen. Groenewegen geeft zelf aan dat dit feit hem gedrongen heeft zich intensief met de problematiek bezig te houden. Zijn geschriften laten in het algemeen een positievere toon horen ten opzichte van de joden. Van beperkende maatregelen lezen we bij hem niets. In ieder geval is Groenewegen beduidend uitvoeriger geweest rond deze problematiek dan Coccejus. Het aantal bladzijden dat hij eraan gewijd heeft, loopt in de vele honderden.

Opmerkelijk is de aandacht die Groenewegen geeft aan de positie van de messiasbelijdende joden. In navolging van Paulus beschouwt hij hen als eerstelingen.

Zij lijken op het eerstelingenoffer dat eertijds op het Pinksterfeest gebracht werd (Lev. 23:15; Num. 28:26). In de eerstelingen is het hele joodse volk geheiligd.<sup>80</sup>

Voor de messiasbelijdende joden ziet Groenewegen een bijzondere rol weggelegd in de relatie tussen kerk en Israël. Zij met name hebben intens te bidden voor het behoud van hun volksgenoten.

Over het moment waarop de bekering der joden zal plaatsvinden, is Groenewegen voorzichtig en terughoudend. Het zal geschieden in het laatste der dagen, in de slotperiode van de heilsgeschiedenis, maar hij onthoudt zich van al te concrete uitspraken. Er is nog teveel wat de joden weerhoudt om in te gaan. Eerst moet de antichrist, de kerk van Rome, worden uitgeroeid. De grote en algemene afval binnen deze kerk vormt een dik rookgordijn voor de tempel Gods, zodat niemand daarbinnen kan ingaan. Weliswaar is met de Reformatie de deur op een kier gezet, maar ook binnen de gereformeerde kerk zijn nog 'zoo veele schandalen' overgebleven.<sup>81</sup> Willen de joden ooit tot jaloersheid verwekt worden, dan zullen alle ergernissen moeten worden opgeruimd. Groenewegens opsomming van alles wat scheef ligt in de kerk van de zeventiende eeuw en de krachtige oproep tot voortgaande reformatie van leer en leven vertonen een opmerkelijke verwantschap met het program van de Nadere Reformatie.

Ondanks het feit dat de Bijbeluitleg van Groenewegen sterk beheerst wordt door het letterlijk lezen van de profetieën en een duidelijke periodisering van de kerkgeschiedenis, wil hij toch niets weten van de opvatting der chiliasten. Iedere gedachte aan een aardse regering van Christus in een duizendjarig vrederijk wijst hij van de hand, evenals de eventuele herbouw van de tempel.

80 H. Groenewegen, *Romeynen II*, 179.

81 H. Groenewegen, *Romeynen II*, 177.

Dat Groenewegen van diverse kanten invloed heeft ondergaan, is evident. Als het gaat om het verstaan van de profetische geschriften kunnen we niet volstaan met een verwijzing naar zijn leermeester. Expliciet vermeldt Groenewegen dat naast Coccejus ook andere theologen hem grote diensten hebben bewezen bij zijn commentaar op het laatste Bijbelboek.<sup>82</sup> Met name worden daarbij Schotse en Engelse theologen genoemd zoals Brightman, Forbes en Fox.

Op zijn beurt heeft Groenewegen zijn stempel weten te drukken op ontwikkelingen in het buitenland. Een overtuigend bewijs daarvan vormen de vertalingen van zijn geschriften in Duitsland. Dat zijn traktaat over de uitbreiding van Christus' koninkrijk een plaatsje kreeg in een omvangrijk Duits werk over de profetische theologie, geeft aan dat ook zijn opvattingen ten aanzien van de joden over de grens weerklank hebben gevonden.

82 H. Groenewegen, *Hemelsch Bruylofts-Feest*, Voor-reden.

### Toegevoegd door Stichting Gihonbron

Overgenomen uit een commentaar van **Henricus Groenewegen** op de Romeinenbrief. *Keten van de Gantsche Godgeleerdheid ofte Uytlegginge van den Zendbrief Pauli aan de Romeinen (Gorinchem 1681).*

Het 2e deel werd uitgegeven bij Cornelis Lever, Boekverkoper op de Hoogstraat. 1683. Groenewegen schreef hierin een voorrede, gedateerd Enkhuizen 1 januari 1683.

Bladzijde 170, 2<sup>e</sup> deel.

*Ik zeg dan: hebben zij gestruikeld, opdat zij vallen zouden? Dat zij verre.* Vers 11.

De apostel maakt een onderscheid tussen struikelen en vallen. Een dergelijk onderscheid bijna maakt de Psalmist in Psalm 37: 24. Wanneer hij valt, (hij spreekt van een rechtvaardige) hij *vervalt* niet. Zo zegt onze apostel in 2 Korinthe 4: 9. *Nedergeworpen, maar niet verdorven.*

Daar zijn er die wel hebben opgemerkt dat de apostel hier onderscheid maakt tussen (Grieks) piptein en parapiptein. Het 1e betekent *absoluut vallen*. Het 2e betekent een *gezet perk overtreden*. Ptooma betekent een dood aas, wat zó gevallen is dat het niet meer op staat. Paraptooma betekent: overtreden waarbij nog hoop van redding en verzoening overblijft. Gelijk wij duidelijk zien deze tegenstelling in dit vers. Want hij loochent dat ze zijn gevallen, maar schrijft haar toe een *overtreding: door haar overtreding*. Zodat hij met studie deze woorden verwisselt en tegenover stelt. Anders mag men werkelijk wel zeggen, dat, indien men oordelen zou naar de mens, ten aanzien van de staat waarin het Joodse volk tegenwoordig zich vertoont in de wereld, buiten aanmerking van de beloften en de eed Gods aan de vaders gedaan, dat die natie ons voorkomt gelijk ze ook van Ezechiël wordt beschreven in hoofdstuk 37. Als zeer dood en vermolmd doodsbenederen, verspreid in een grote ruime vallei; maar dat deze nog eenmaal zullen leven wanneer de Geest van Christus hen zal bewegen en met zenuwen en vlees bekleden en hen doen herleven, zodat ze op hun benen staan.

Zo loochent dus de apostel niet dat ze zijn gevallen, maar vallen is hier bij hem *zonder hoop van herstel*. Dat loochent hij duidelijk en steunt daarin op een ganse wolk van Schriftuurlijke getuigen.

Wij hebben enige voorname hiervan in ons traktaat van de *Bekering der Joden* bijgebracht. Waar ook bewezen is, dat Ezechiël in het genoemde hoofdstuk spreekt van geen herstel uit de Babylonische ballingschap, maar van die welke wij nog verwachten. Want daar wordt gesproken: van een terugkeer *nadat Hij rein water op hen gesprengd heeft en hen een nieuwe geest zou hebben gegeven*. En van een bekering van het gros van die natie, van een bekering ná welke zij zich niet meer zouden verontreinigen met hun drekgoden; en dus van een herstel die alle afval in het toekomstige loochent. Van een inwoning in hun land waardoor hetzelfde van het anathema of van de Ban waarmee het tot nu toe is geslagen, zouden bevrijd worden. Welke dingen alle, - omdat de Joden meenden dat deze aanstonds als de Messias stond geopenbaard te worden, zouden vervuld worden - hen doen loochenen dat de Messias is gekomen. Niet bemerkende dat de draad van die reden hen voert tot de laatste periode der tijden. Zoals dit duidelijk te zien is in Leviticus 25 vers 44 en 45. Waar gesproken wordt van die aanneming en wederbrengen die *dán* zal geschieden wanneer ze tevoren zouden zijn uitgedreven uit hun land en daar weer ingebracht worden; gelijk geschied is in de Babylonische terugkeer en nadat God al gedachtig zou zijn geweest aan Zijn verbond met Abraham, Izak en Jakob; doch zó, nadat zij

naderhand weer onder alle volkeren zouden zijn verspreid. Zodat het land ten 2e male van hen verlaten zou geweest zijn. Daarna beloofd Hij haar vers 44: *en hierenboven is dit ook, dat als zij in het land hunner vijanden zullen zijn, zal Ik hen niet verwerpen, noch van hen walgen, om een einde van hen te maken, vernietigende Mijn verbond met hen; want ik ben de Heere hun God.*

Maar laat ons Paulus' argumenten inzien. ...

Blz. 174.

Vers 12. ***En indien hun val de rijkdom is der wereld en hun vermindering de rijkdom der heidenen, hoeveel te meer hun volheid!***

In plaats van het woord *hun val*, had net zo gemakkelijk mogen vertaald worden: *hun misdaad of overtreding*. Omdat Paulus even tevoren het heeft geloofd dat ze zijn gevallen en dat men volgens deze vertaling aanstonds in de moeite zou geraken tussen *hun val* en de andere betekenis (distingeren) van *hun val* (dit is een geëerd).

Hij voegt 2 dingen samen, namelijk eerst hun overtreding en ten andere hun vermindering of hun gebrek. Beide deze dingen passen op die tijd waarin de apostel dit schreef. Er lag het doodsschuldige feit dat ze moordenaars en verraders van het onschuldig bloed van de Zoon van God waren. Er lag dat rechtvaardig oordeel Gods, waardoor die natie schade leed, naar de ziel (want tot op deze dag ligt een deksel [bedekking] op hun hart) en naar het lichaam de volle uitroeiing van hun staat en al de steunsels van hun vertrouwen.

Maar men kan best de *overtreding* passen op de ongehoorzamen en de breuken in de kerk van God onder de Joodse natie. Deze lijdt schade, daardoor dat hun broeders naar het vlees verloren gingen en dat degenen die andere wijngaarden behoeden, hun eigen wijngaard niet konden behoeden. Dit wordt genoemd *de gevangenis van Gods volk en van Jakob*; dat is, *de kinderen die Jakob zijn ontruikt en in gevangenis gevoerd; welke Jakob mist*. Dit zijn de breuken en de bouwvalligheden van de muren van Jeruzalem en Sion.

Deze nochtans zijn *de rijkdom der heidenen*.

Dat is: het heeft God zo behaagd huis te houden, dat Hij de schaden van de Joodse kerk heeft doen strekken tot een middel van de roeping der heidenen die daarover bij deze gelegenheid van de schade van de eersten, zijn verrijkt geworden.

Hieruit besluit de apostel: *hoeveel meer dan zal hun volheid zijn de rijkdom der heidenen!* Want de dingen werken het krachtigst die door hun eigen aard zélf werken en zó direct werken, meer dan die bij een bepaalde gelegenheid werken.

Nu, dat de heidenen zijn geroepen door de schade van de Joodse kerk, is maar bij occasie, [bij gelegenheid] geweest. Maar hoeveel te meer zal dan daardoor de wereld, namelijk der heidenen (sommigen verstaan heidenen met de Joden samen in één lichaam gebracht) worden verrijkt indien ze vast toevloeien tot de kerk!

Want dat zal in zichzelf niet anders dan een grote rijkdom en zielenwinst kunnen aanbrenge.

Het is niet bedenkelijk dat de apostel zijn lezer de gedachten zou willen inboezemen alsof het mogelijk zijn zou, dat in dezelfde tijd, en dezelfde huishouding Gods waarin het Hem behaagd heeft door de vermindering der Joden de rijkdom te geven aan de heidenen; dat het Hem ook zou hebben behaagd door de *volheid der Joden* de rijkdom der heidenen te bevorderen. Want ofschoon zeker de bekering van weinige, ja van één enige Jood enige rijkdom toebrengt aan de kerk, nochtans kan deze winst *geen volheid* worden genoemd.

Het blijkt overtuigend duidelijk, dat Paulus hier beweert dat Gods huishouding verscheiden eeuwen heeft onderscheiden en bepaald; dán eens van de aanneming

der Joden in hun eerste voorvaderen en de verwerping der heidenen; dán eens van de verwerping der Joden en aanneming der heidenen; totdat Hij die eens beide gelijk zou aannemen.

De natuur van de zaken leert het ook zelf. Want hoe kan God bedacht worden gelijk voor te nemen bij gelegenheid van de verwerping van het grootste deel der Joden, de heidenen te verrijken en nochtans door de aanneming derzelve die rijkdom aan de heidenen te schenken? De volheid der Joden worden dan tegengesteld tegen hun schade waaronder ze lagen ten tijde van Paulus. Hoewel al duizenden van hen bekeerd werden.

Anders, indien men het verstaat van een rijkdom die de kerk door de ingang [=bekering] van enige duizenden Joden zou toekomen en zo men meent dat daardoor het doel van den apostel is voldaan, dan valt men in openbare tegenstrijdigheid. Want zo stelt men in één zelfde tijd een gebrek en een volheid van de Joodse natie; derhalve dat het zeker is dat niet op dezelfde tijd als Paulus klaagt over het *gebrek* van die natie, haar *volheid* óók plaats kan hebben.

Daarbij komt dat dan het woord *rijkdom* niet genomen wordt in die zin waarin het onze apostel neemt, noch in die graad waarin het hier voorkomt. Niet in die zin, want alle successie [voortgang] van mensen tot de kerk is aanstonds nog geen rijkdom. Alle penningen, meubelen en goederen maken terstond geen rijk man.

*Rijkdom* staat hierover tegen *gebrek*. Dit gebrek leed de Joodse natie hoewel misschien honderden en duizenden daarvan in de kerk invloeden ten tijde van de apostel, nochtans bleef het een tijd van gebrek en dat kon toch de kerk als zodanig niet verrijken; ofschoon iedere ziel winst was voor dezelve. En men ziet ook duidelijk dat de apostel van zodanige *rijkdom der wereld* spreekt die veel overvloediger zijn zou, dan tot nog toe in de eeuwen der apostelen werd gezien.

*Hoeveel te meer* zegt de apostel. *Te weten, hoeveel grote rijkdom voor de wereld zal haar volheid zijn!* Enzovoort.

Blz. 177.

De 2e reden om deze bevordering van de bekering der Joden op de heidenen aan te dringen is deze: *omdat hun aanneming zou zijn een leven uit de doden*. Zo spreekt hij in vers 15. *Want indien hun verwerping is de verzoening der wereld, wat zal dan de aanneming wezen, anders dan het leven uit de doden!*

De apostel, volgens de stijl van de profeten onderscheid in deze tegenstelling de tijd van de verwerping en de tijd van de wederaanneming van de joodse natie. Hetzelfde zien wij als een hoer van haar man afgezonderd en verlaten wordt volgens Hoséa 1, dat het kan voorkomen dat ze wederom wordt aangenomen.

De woorden *leven uit de doden* kunnen niet bepaald worden tot de Joodse natie. Want het is vanzelf kenbaar dat alle bekering is een leven uit de dood en dat axioma, [een aanvaarde grondslag] dat de aanneming der Joden voor henzelf is een leven uit de doden, dat kan niet besloten worden als een gevolg daaruit dat hun verwerping is de verzoening van de wereld. Dat is om andere reden, maar dat ontspruit niet uit dit gevolg. Wat wonderlijk gevolg zou het zijn, indien iemand zo sprak: indien de verwerping der Joden gelegenheid heeft gegeven tot de aanneming der heidenen dan volgt daaruit: wanneer de Joden eens bekeerd zullen zijn, dat de Joden door hun bekering uit de dood zullen opstaan.

Het vorige lid van het argument leert het ons genoegzaam dat Paulus *dit leven uit de doden* tot de wéreld, bijzonder *de wereld der heidenen*, wil betrokken hebben. Want zegt de apostel: *indien hun verwerping is de verzoening der wereld...* Wat is daar de *wereld* anders dan al de andere heidenen die van Joden onderscheiden worden?

Zie ook vers 12 waar Paulus hun val, hij noemt *de rijkdom niet* van hun natie (want ze is het gebrek daarvan) *maar der wereld*.

En als de apostel spreekt van de aanneming van de Joodse natie, dan heeft hij al duidelijk genoeg van het leven uit de dood toegepast op dat volk, gesproken.

Maar hij toont hier hoedanig een voordeel anderen ná het zien uit hun bekering zouden trekken.

En werkelijk, niemand die aandacht gebruikt kan hier struikelen. Want hij zal bevinden dat de sleutel van al de redenen van den apostel deze is: namelijk, dat het God beliefd heeft naar Zijn ondoorzoekelijk wijsheid, de tijden alzo te bedélen dat Hij eerst de heidenen had uitgesloten en de Joden aangenomen; daarna de heidenen bij gelegenheid van het ongeloof van de Joodse natie met uitsluiting derzelve had aangenomen; totdat Hij eens weer eindelijk Zich over beiden zal ontfermen.

In dezer voege, *dat dan het voorbeeld van de bekering der Joden een leven voor de ganse wereld zijn zal*.

Zo ziet men dan klaar in deze redenering uitmunten die waarheden:

A. De tijd der apostelen was de tijd van verwerping en verharding en het gebrek der Joodse natie en moet niet worden vermengd met de tijd van hun aanneming.

B. In volgende eeuwen is zodanig een aanneming te verwachten.

C. In die tijd zou de wereld als dood liggen omdat de apostasie, de afval en tweede dood die aanneming moet voorafgaan; en dat de antichrist de bekering der Joden tegenhouden en *zelfs de hand des heiligen volks verstrooien*, zoals we in Daniel 12 hebben waargenomen.

D. Dat de bekering en aanneming van de Joden zo heerlijk en aanzienlijk zal zijn, dat ze tenminste de breuken en schaden van hun val zullen boeten; ja dezelfde verre zal overtreffen. Want het zal zijn niet alleen een aanneming gesteld tegenover de verwerping, *maar een zodanige aanneming die de wereld veel meer rijkdom zal toebrengen dan hun vorige val*. Dat is, het zal zijn *leven uit de dood*. Zie van deze opstanding uit de doden de voorzegging van Ezechiël hoofdstuk 37 en hetgeen wij reeds met een vinger daarover hebben aangetekend; en vergelijk met Deuter. 32 vers 39. ...

Bladzij 181.

Vervolgens spreekt Groenewegen over vers 17. *En zo enige der takken afgebroken zijn en gij, een wilden olijfboom zijnde in derzelve plaats zijt ingeënt en des wortels en der vettheid des olijfbooms mede zijt deelachtig geworden*, vers 18 *zo roem niet tegen de takken*. Enzovoort.

Zie over het onderwerp van de edele olijfboom een korte schets van de vruchtbare olijfboom met de takken, aan het eind van dit citaat van Groenewegen.

Bladzij 192.

Al deze voorgaande argumenten strekken zich samen enkel daartoe uit, opdat Paulus daaruit dit slotvonniss mocht trekken en dit geheim in het openbaar stellen; hetwelk zijn volgende woorden behelzen, vers 25, 26,27. ***Want ik wil niet broeders, dat u deze verborgenheid onbekend zij (opdat gij niet wijs zijt bij uzelfen) dat de verharding voor een deel over Israel gekomen is, totdat de volheid der heidenen zal ingegaan zijn; en alzo zal geheel Israel zalig worden, gelijk geschreven is: de verlosser zal uit Sion komen en de goddeloosheden afwenden van Jakob. En dit zal hen een verbond van Mij zijn, als Ik hun zonden zal wegnemen.*** Enz.

Daar doelt hij op 2 dingen.

Ten 1e stelt hij een grote verborgenheid aangaande deze bekering der Joden neer. En ten 2e gaat hij die met de Heilige Schrift bevestigen.

Het 1e lid vindt u in het 25e en het eerste deel van het 26e vers.

Ten 1e. Hij noemt de toekomende bekering der Joden een verborgenheid die hij niet wil dat hen onbekend bleef.

Verborgenheid, misterion, betekent hetgeen bedekt en verzegeld gehouden en zo onbekend is, eer dat het wordt geopenbaard.

Ten andere, dat al is het nu reeds geopenbaard, nochtans ten aanzien van de tijd volkomen wijze en manier in veel opzichten nóg een verborgenheid is en door de uitkomst aller-klaarst bekend zal worden.

Het woord is afkomstig van het Griekse woord muein, een ding mompelende en half binnensmonds voortbrengen. Zie 1 Korinthe 2 vers 6 en 7. Efeze 3 vers 3. En Romeinen 16 vers 25 en 26, waaruit het volgt dat de apostel hier niet spreekt van zodanige bekering der joden welke successievelijk en van eeuw tot eeuw geschied; waardoor dan déze dan gene weinige Joden tot de kerk werden toegebracht, zelfs in die tijden waarin de apostasie en afval heerst onder de heidenen; en de heidenen in plaats vanuit de doden levendig te worden, liggen onder de macht van de tweede dood. Want zodanig een successieve bekering is geen verborgenheid.

Maar er is niets gemakkelijker te begrijpen dan dat nu en dan in zoveel eeuwen deze en gene Joden werden bekeerd. Ik meen, dat al de redenen van degenen die het gevoelen van zodanig een successieve bekering omhelzen en het onze trachten tegen te spreken, voornamelijk daarop in hun gemoed uitkomen, omdat ze oordelen dat ons gevoelen te mysterieus en verborgen en al te profetisch is en dat het hunne daarentegen zeer gemakkelijk en licht is te bevatten; komende gans overeen met het natuurlijk begrip.

Ondertussen, als wij zien dat de apostel niet wil dat de heidenen dit geheim onbekend blijft, leert hij ons dat het onze schuldige plicht is hetzelfde uit de profeten te onderzoeken en anderen mee te delen. En dat hij wil dat daarvan gepredikt, geleerd en geschreven zal worden in de kerk van Jezus Christus. En dat deed hoofdpunt van een zeer groot gewicht is. Welkers grondige kennis een grote en onwaardeerbare nuttigheid aan de kerk kan toebrengen.

Het doeleinde waarom hij niet wil dat dit hen onbekend blijft, *is opdat ze niet wijs zijn bij zichzelf*. Hij wijst aan dat het te vrezen en te verwachten stond, dat er onder de heidenen zodanige ontstaan zouden die zich uitgevende voor de apostolische Kerk, maar van ijdele waan tot barstens toe zijn opgezwollen, zich tegen de Joden trotseren zouden en menen dat die menigte van heidenen die in de schoot van hun Babel zijn ingevloed, betekende een ingang van de volheid der heidenen. En dat zij reeds zonder de Joden triomfeerden en heersten op aarde. En dat de Joden in hén als de moederkerk ingeplant moesten worden. Deze geest begon zich al in zodanigen te ontdekken ten tijde zelfs van de apostelen.

De inhoud van de verborgenheid zelf bestaat hierin.

*De verharding is voor een deel over Israel gekomen.* Het woord verharding *pogooisis* betekent zo'n hardheid zoals die is bij iemand die door veel arbeid en gewoonten van werken aan handen en voeten zit; welke vereeldheid dood en ongevoelig is. Deze bestaat in een ontbering van de genade der verlichting en heiligmaking en in het deksel [de bedekking] liggende door een rechtvaardig oordeel op hun harten. Daar komt dan bij een gewoonte van zich door tegenspraak tegen de waarheid te verharden zodat men geen overtuigingen gevoeld.

Deze was *voor een deel over Israel gekomen*. Sommigen brengen dit woord tot de *tijd*, alsof er stond de verharding der Joden zal niet altijd duren.

Sommigen leggen het uit *bij beurte*, namelijk dat de aanneming der heidenen en verharding der joden haar wisselingen en tijdsbeurten hebben; dat het dan eens is de tijd van de aanneming der heidenen, en dan eens is van die der Joden; zie vers 30,31.

Men kan het ook zeer wel aanduiden op *de zaak*, zodat daardoor uitgesloten wordt een ganse verharding van die gehele natie. Deze dingen kunnen samen wel bestaan.

Paulus bepaalt de verharding ten aanzien van *de tijd*: 'totdat de volheid der heidenen in gegaan zij'. Het is ijdel hier door deze *volheid der heidenen* te verstaan de vervulling van de tijden die Gods lankmoedigheid de heidenen heeft geduld om Jeruzalem te vertreden, Lukas 21. De tijd waarin de heidenen blazen en woeden, zou dn niet minder zijn dan haar volheid. Is dan de afval een volheid? En hoe komt het woord *ingaan* hier te pas? Wij kunnen het woord *volheid* op de heidenen toegepast, niet anders verstaan dan zoals het op de volheid der Joden tegenover wordt gesteld, door de vermindering der Joden.

De *volheid van de heidenen* bestaat in een grote oogst van het Evangelie in een grote menigte van heidenen toevloeiende tot de kerk. Men moet bekennen dat het ingaan van deze volheid der heidenen enige successie vooraf vaststelt. Want van tijd tot tijd zijn er allengskens meer en meer volkeren en natiën tot de kerk toegevloeid. Hetwelk levendig door de gelijkenis van een visnet wordt afgebeeld, Mattheus 11 vers 47. Zie ook een Timotheüs 2 vers 6. Maar nochtans hetgeen bij deze successie is geschied kan aan de kracht van de spreekwijze, dat de volheid der heidenen zal ingaan niet voldoen.

Ik neem het op in de volkomen zin voor de toevloed van menigte heidenen tot de schoot der kerk, voorzeggd in Openbaring 11 vers 15 en hoofdstuk 15 vers 4. Omdat het ook in zulk een volle zin de Joden toegeschreven wordt, vers 11. En omdat men in veel eeuwen eerder een *vermindering* dan *een volheid* der heidenen heeft gezien. Hetwelk ook de apostel aanwees, bedreigender wijze: *ziet toe, dat Hij ook u niet spare. Zijt niet hooggevoelende maar vreest.*

Al de vorige eeuwen hebben dan deze volheid nog niet aangebracht. Want zo men deze volheid enkel uit de successie van al de voorgaande eeuwen wil halen, men zou ondervinden dat in verscheiden achtereenvolgende eeuwen de Kerk vermindert en verzwakt is. In het Oosten legert de Barbaarse macht van de Turken en heidenen en in het Zuiden heerst de heilloze scepter van de nakomelingen van Cham. In beide gewesten is ze genoegzaam uitgeroeid. In het Westen zucht ze onder de Antichrist.

God zal die volheid der heidenen doen ingaan en de Joden met dezelve, zodat de stemmen der 7e Bazuin zullen gehoord worden. En dan zullen ook door diezelfde bekering der Joden, veel andere heidenen - die ook mede tot deze volheid behoren, - ingaan. Opdat bewaarheid worde dat der Joden aanneming een leven uit de doden is. Deze volheid der heidenen heeft dus niet kunnen ingaan zo lange tijd als de plagen van de 7 fiolen de wereld drukten. Zie Openbaring 15 vers 8.

*Als deze volheid der heidenen zal zijn ingegaan, zegt de tekst, zal alzo geheel Israel zalig worden.*

Meent vooreerst niet dat deze volheid der heidenen zal ingaan (in instanti), in een ogenblik, of dag of maand. Gods werken hebben hun onderscheiden tijden in dewelke deze netheid en orde, wijsheid en voorzichtigheid aller-heerlijkst worden gezien; gelijk het ook gebeurde in de schepping. Nochtans is het waar dat, ten aanzien van de prediking van het Evangelie onder vele heidenen, welke van de

tijden der apostelen af tot nu toe door successie van zoveel eeuwen is geschied, déze ingang van de volheid der heidenen als zonder successie van tijd wordt aangemerkt. Tot nog toe was tevoren het Evangelie gepredikt met de opening van wel 6 Zegels en 6 Bazuinen en 7 Fiolen; de waarheid werd in ongerechtigheid tenonder gehouden; de getuigen waren door de antichrist gedood; de heidenen hadden het voorhof vertreden. Tot deze predicatie van het Evangelie en de ingang der heidenen werd nog het blazen van de 7e Bazuin vereist, in welke *de koninkrijken der aarde des Heeren zouden worden*. Wanneer deze grote zaligheid door geen Fiolen van plagen meer verminderd, noch door enige tussenkommende *heersende onwettigheid* zou verwachtterd worden.

Nu is de vraag, hoe deze woorden *de volheid der heidenen zal zijn ingegaan*, moeten worden opgenomen?

Of, voor het beginsel van deze grote zaligheid wanneer men zal zien weggenomen hetgeen in dezelve alsnog had verduisterd en de heidenen alom zullen beginnen tot de kerk toe te vloeien; en men zou horen de Bazuin *de koninkrijken der aarde zijn des Heeren*, en dat men alzo vaststelt dat wanneer zulks was begonnen te geschieden ook mede de Joden bekeerd zouden worden?

Of, zou men het ingaan van de heidenen zo moeten opvatten, dat eerst alle heidenen en volkeren moesten zijn ingegaan, die stonden om in te gaan?

Men kan voorwaar de bekering der Joden tot die tijd niet uitstellen. Want hoe zou ze dan de rijkdom der heidenen kunnen zijn en een leven uit de doden, indien eerst vóór hen al de heidenen waren verrijkt geworden en uit de doden levendig gemaakt? Dit is ook ten enenmale onmogelijk. Want het zou ook stellen, dat er dan op de bekering der Joden geen heidenen meer zouden toevloeien. 't Welk is tegen alle reden en alle omstandigheden van dit hoofdstuk en de profetieën.

Maar men moet om deze zwarigheid weg te nemen, acht geven dat hier in de tekst niet staat, dat *wanneer* de volheid der heidenen zou zijn ingegaan, alsdan heel Israel zou zalig worden; alsof er stond dat ná die tijd, of daaropvolgend, maar: *alzo zal gans Israel zalig worden*. Dat is, op zodanige wijze zal geheel Israel zalig worden. Namelijk met en door de ingang van die volheid der heidenen. Als men zou kunnen zeggen in de aanvang van dat heerlijk werk Gods: de volheid der heidenen gaat in; dan zal ook dat oordeel der verharding weggenomen worden. En alzo zal men dan zien dat geheel Israel zalig wordt.

't Is soms nuttig de gevoelens van verschillende Bodgeleerde nader te stellen en daar het zijn kan mee te verenigen.

Er zijn hier onder geleerde mannen verscheidene gevoelens over deze woorden, hoewel ze nochtans in 't voornaamste overeenkomen. Sommigen verstaan door de *ingang van de volheid der heidenen*, de ingang van heidenen en Joden samen tegelijk in de kerk. Zodat ook dan de Joden onder die heidenen en geslachten begrepen zouden zijn. Ze vergelijken de plaatsen Openbaring 11 vers 15, *de koninkrijken der wereld zijn geworden des Heeren*, en hoofdstuk 15 vers 4, *alle heidenen zullen komen en U aanbidden*.

Waaruit men geenszins de Joden kan uitsluiten. En door gans Israël verstaan ze die beiden, Joden en de heidenen, of: *het gehele Israel Gods*, zie Galaten 6 vers 16; dat dit de mening zou zijn. De Joden zullen niet langer onder de verharding blijven liggen als de bestemde tijd eens in het laatste der dagen gekomen zal zijn. Waarin de Heilige Schrift heeft voorzegt, *dat alle heidenen komen zullen en aanbidden*. Dan zal dat deksel der verharding ook eens van de harten der Joodse natie genomen worden en dan zal het geheel Israël Gods, waaronder zowel het Israel naar het vlees

zou zijn alsook de heidenen *die in de kerk der Joden worden ingeplant* samen zalig en behouden worden.

Anderen wederom oordelen dat de tegenstelling klaar en duidelijk is, wanneer men hetzelfde letterlijke Israel datgene voor een gedeelte verhard was, tegenstelt tegen het geheel Israel hetgeen zalig zal worden. Nu, dat Israel hetgeen voor een deel verhard werd, is het natuurlijk en vleeselijk Israel. Want dat geven alle omstandigheden te kennen. En van dat Israel had hij tot nog toe gesproken en hetzelfde gestadig in tegenstelling tegen de heidenen gestelt. En daarom oordelen zij dat men ook door geheel Israel dat zalig zou worden, moet verstaan, het gros of de ganse Joodse natie, gelijk men *de gehele politie* (politiek) *en natie* noemt en aan deze iets voor het gros toeschrijft, waaraan juist alle bijzondere personen geen deel hebben.

Er zijn er die naar beider intentie zodanig oordelen te kunnen voldoen, dat Paulus door de woorden *gans Israel* in de 1e intentie verstaat het letterlijke Israel waarin de heidenen zijn ingeënt; en in het 2e oogmerk daarbij ook de gelovigen onder de heidenen bevat. Omdat in die beide beter de kracht van de woorden *geheel Israel* voldaan wordt, dan in één van die.

Laat ons dan immers het zekere vaststellen: hetzelfde Israel dat nu verhard is zal nog eens zalig worden en deszelfs gebrek zal vervuld worden. Haar doden zullen leven. Paulus heeft haar een volheid toegeschreven. Er zal eens een tijd van haar aanneming komen, dat kan men tenminste in het eerste opzicht niet ontkennen door de apostel te zijn beoogd.

Nogmaals: er is nog enig verschil tussen de Godgeleerden die het in de zaak zelf meest eens zijn omtrent de manier van deze ingang van de volheid der heidenen. Sommigen stellen de bekering der Joden achter, of ná alle de volle ingang der heidenen.

Andere stellen tweeërlei volheid der heidenen. Eén die Israëls bekering voorgaat en een andere volheid die de bekering van Israël volgen zal; ja daardoor zal worden veroorzaakt.

Tot de 1e volheid der heidenen wordt vereist excessie van tijden en eeuwen, - gelijk ze zeggen, - maar ze staan echter toe dat kort vóór de bekering der Joden nog iets groots en zonderlings moet geschieden. 't geen wij tot nog toe niet vervuld hebben gezien. Omdat er nog in onze dagen een grote ledigheid is, zowel ten aanzien van 't getal als ten aanzien van de genade. En dat men nog zoveel gebrekkelikheden ziet welke de rijkdom der heidenen tegenstaan. Want nog vele plaatsen in Azië, Afrika en bijna heel Amerika zijn gans ontbloot en buiten de kennis van Christus. Tenzij dat wij de Antichrist en zijn dienaars ware predikers van het Evangelie willen noemen. Christus is nog geen Licht, noch Heil tot aan de uiterste einden der aarde. Er zijn naties die nog nooit vanaf de tijden van Christus het Evangelie gehoord hebben. Tenminste (zo is hun gevoelen) moeten velen dat nog eerst horen. En die volheid – vereist volgens hen – voorafgaand aan de bekering der Joden, etc. Daar is ook alzo een groot gebrek van genade, etc.

Als deze kwaden weggenomen en de breuken toegemuurd zijn, dan zullen de Joden worden bekeerd en dan zal door middel van hun bekering ook Gods heil tot al de andere heidenen die nog buiten zullen zijn, worden toegebracht. En al die volkeren daar tevoren Gods kandelaar is gepland maar die nu weer onder de verwoesting liggen, zullen dan ook tegelijk worden ingebracht. Dan zal hun bekering zijn *een leven uit de doden voor de ganse wereld*.

Ik oordeel dat van hen zeer wel gesteld wordt zodanig een orde waardoor men een meerdere aanwas van het Evangelie en de kerk, én een vermindering van de Antichrist stelt, vóór de bekering der Joden; en men de bekering van de Joden ook stelt als een heerlijk middel tot bevordering van de bekering van nog vele heidenen. Dit alleen dunkt mij echter, dat men in de spreekwijze van *de ingang der volheid der heidenen* niet een tweërlei volheid behoeft te stellen. Maar dat men het woord volheid behoudende in die kracht waardoor het tegenover een gebrek gesteld wordt. Daaronder begripe men een heerlijker staat der kerk (zelfs volgens de bekentenis van die auteurs) als de staat waarin zich tegenwoordig de kerk bevindt. In dezer voege, dat men dan alleen maar in die *volheid* de beginselen en dan de uiterste graad behoeft te onderscheiden. Welke laatste graad eerst na de bekering der Joden te stellen is.

Om dat recht en duidelijk te verstaan en uit te drukken zo let wel: de volheid der heidenen in de laatste dagen verbonden met de val van de Antichrist en de bekering der Joden zal niet plotseling in een ogenblik ingaan. Maar evenwel zal ze niet eigenlijk beginnen in te gaan voordat de breuken en schaden der kerk - direct gesteld tegen deze volheid - worden genezen en toegemuurd. En dat ook weggenomen wordt die heersende macht van de Antichrist en andere vijanden der kerk. Meteen als die ingaat, zal ook Israel ingaan, die wel denkelijk onder de ijverigste en de voornaamste zullen zijn. Als men kan zeggen dat de volheid der heidenen ingaat, dan zal men ook kunnen zeggen dat geheel Israel zalig wordt: *alzo zal geheel Israel zalig worden*, namelijk door het ingaan van de volheid der heidenen.

Hiermee kan ook zeer wel bestaan dat Israel zelf een middel zal zijn tot het herstel van de vele heidenen. En dat hun aanneming ook een oorzaak zou zijn van de rijkdom der wereld. Want doordat al de heidenen niet plotseling bekeerd zullen worden en de Joden dus eerst bekeerd worden, zullen die ook heerlijke werktuigen zijn tot bekering van de overige heidenen.

De apostel die als een wijs Schriftgeleerde handelt, maakt doorgaans al zijn stellingen vast met de Schrift, uit Mozes en uit de profeten. Daarom haalt hij hier weer aan een getuigenis van Jesaja hoofdstuk 59 vers 20. ***De Verlosser zal uit Sion komen en zal de goddeloosheden afwenden van Jakob.***

Het is voor alles waar te nemen wat de apostel hier moet bewijzen. Het is niet volgens zijn vorige gronden, in 't algemeen de bekering van sommigen uit de Joodse natie, hoedanig ook al ten tijde van Christus en Zijn apostelen is aangevangen en successievelijk van eeuw tot eeuw geschied; zelfs al gedurende de verharding van het gros van de natie, maar zodanig een bekering die nadat de tijd der verharding ten einde was gelopen zou geschieden. Waardoor haar voorgaande breuken ten volle geboet zouden worden.

Indien deze tekst dat niet kan bewijzen, dan wordt ze verkeerd en geheel niet ter voldoening van zijn oogmerk aangetrokken.

Het is wel waar, dat de apostelen zo nu en dan een belofte uit de profeten tevoorschijn brengen en op hun bijzondere tijden toepassen, welke onbepaald alle tijden van het Nieuwe Testament betreffen. En geen wonder, want onder die algemene beloften behoren ook de bijzondere. En zo geschiedt die toepassing volgens de aard van de tekst.

Het is ook wel gewaar, dat soms uitnemende beloften die in de hoogste kracht en betekenis eigen zijn aan de laatste dagen omtrent de voleinding der wereld, door de apostelen toegepast worden op hun tijd. Dat geschiedt ook wettig, omdat onder het

meerdere ook het mindere behoort en omdat die vorige dingen gedeelten zijn van de vervulling van de daaropvolgende.

Maar dit is zeker, wanneer eindelijk de staat van het verschil daar het nu op aankomt in welke of hoedanige tijd God iets zal doen, dat dan geen argument genomen van een onbepaalde tijd het oogmerk van de schrijver kan bevorderen. Die daaruit juist tot zodanig een bijzonder onderscheid van die tijd wil besluiten. Hier komt het niet op aan, of de Joden in de dagen van het Nieuwe Testament bekeerd zullen worden; maar of er onderscheiden tijden zijn van hun verharding en van hun bekering. En, of de bekering zolang uitgesteld moet blijven? En of dán eerst de Joden met de heidenen ten volle erfgenaam moeten worden van de gemeenschappelijke zaligheid?

Indien daartoe het bewijs uit Jesaja genomen niet voldoet, dan kan het niet helpen aan de stelling van de apostel. Die dan zeggen dat Jesaja door die woorden: *daar zal een Verlosser tot Sion komen, namelijk voor die zich bekeren van de overtreding in Jakob, spreekt de Heere* enz., dat hier alleen de komst van de Messias beloofd, die doen de apostel een schaduwgevecht aan; en gebruiken veel woorden die niet met al strekken tot zijn oogmerk.

Doordat dus al de omstandigheden van Jesaja 59 moeten bewijzen hetgeen Paulus wil, zo moeten wij die wat hoger ophalen.

Niemand ontkent dat hij in het 53e kapittel van Christus dood heeft gesproken en in het 54e hoofdstuk van de vruchten daarvan tot troost van de bedrukte kerke Israëls welke de moeder van vele heidenen zou worden; en dat ze in de plaats van de vaders vele zonen zou krijgen, die alle van den Heere geleerd zouden zijn.

En in het 55e hoofdstuk nodigt Christus immers alle dorstigen onder Joden en heidenen tot Zich. En doordat het meeste gedeelte van de Joodse natie door Gods oordeel overgegeven wordt aan de uiterste verharding en daarna met stad en tempel moesten ondergaan, zo belooft Hij de gelovigen onder hen in blijdschap uit te doen trekken. Namelijk uit de gemeenschap van die goddeloze stad en politiek; en hen zeer te vermenigvuldigen en te verheerlijken, volgens vers 12 en 13 vergeleken met Maléachi 4 vers 2. *En gij zult uitgaan*, etc.

Daarop kan hij in het 56<sup>e</sup> hoofdstuk volgens de draad en orde der zaken geen andere kerk aanspreken als die nu al was uitgegaan, of tenminste gereed stond om uit te gaan. Bestaande uit gelovige Joden en heidenen, samengebracht tot de gemeenschap van één en dezelfde zaligheid.

Zodat het droevig is te zien het algemeen misverstand van vele geleerde mannen in deze zaak. Welke als hun de draad van de reden vanzelf gebracht heeft tot de kerk van het Nieuwe Testament, in plaats om dan verder te gaan, zich plotseling weer tot de kerk van het Oude Testament en het vleselijk Israel laten terugtrekken; zwanger gaande van dat vooroordeel dat de profetieën niet handelen van bijzondere toekomstige zaken die in het Nieuwe Testament moeten geschieden.

Wel dan, ik zeg duidelijk die gelovige Joodse kerk samen met de gelovige heidenen - (Sions) kinderen, die haar ingeplant en met hen van God geleerd zijn, - deze worden in het 56<sup>e</sup> hoofdstuk aangesproken en vermaand: *Zo zegt de Heere, bewaart het recht en doet gerechtigheid, want Mijn heil is nabij om te komen en mijn gerechtigheid om geopenbaard te worden*. Daarop dringt hij voornamelijk aan op het onderhouden van de ware geestelijke sabbat in welke het merg van de ganse ware godsdienst bestaat....

Vervolg blz. 201

Al wat hij nu in het 58e en 59e hoofdstuk verhandelt raakt de kerk welke uit Babel (Rooms K. kerk) was uitgegaan. En als hij al de zonden heeft vermeld die wij stuk voor stuk zo klaar als de dag in de Gereformeerde kerk zien in zwang gaan, (die ik bid dat de lezer eens aandachtig nazie opdat wij ons de korthed betrachten) daarna toont hij ook dat, wegens dezelve, de oordelen en plagen Gods zó hoog gaan zouden dat de kerk Gods tot het uiterste gekomen zou zijn.

Dan komt hij tot het 59e hoofdstuk vers 20. ***En daar zal een Verlosser komen tot Sion namelijk voor degenen die zich bekeren van de overtreiding in Jakob, spreekt de Heere.***

In de Hebreeuwse tekst vinden wij: te Sion. Dat is, *er zal voor Sion een Verlosser komen*. Hetwelk de apostel overzet: uit Sion zal de Verlosser komen. De 70 (Septuaginta) hebben hier *om Sions wil*. Enzovoort.

**Henricus Groenewegen.  
De verlossing Israëls**

Titel: *“De Verlossing Israëls uit Zion. Ofte de gewenste bekering der Joden, tegen het laatste der dagen, beweerd uit Mozes en de profeten. Mitsgaders de heilzame middelen tot bevordering van hetzelve.*

*In twee delen of traktaten tezamen gesteld door Henricus Groenewegen bedienaar des Evangeliums in de gemeente te Delfshaven. 1677.*

Deel 1. Bevat 217 blz. deel 2. 205 blz.

In deel 1. Behandeld Groenewegen een aantal teksten die de aanstaande bekering der Joden bewijzen/ onderbouwen. In het begin stelt hij een aantal vragen, over de herbouw, wederkeer, verloren stammen, bekering, wijze waarop enz. en deze vragen beantwoordt hij.

Hij behandelt o.a. Romeinen 11, Jes. 59:20. Verder in het boekje behandelt hij eigenlijk het hele hoofdstuk. Verder Leviticus 26, Deut. 32, en citaten uit Genesis. Het vijfde hoofdstuk gaat over de Psalmen. O.a. 14, 69, 85 en 102.

Het 6<sup>e</sup> hoofdstuk geeft hij bewijzen voor de bekering van de Joden uit de profeten. Jesaja 6 en 29. Jeremia 30 en 31, Ezechiël 16 en 20. Verder Hoséa 3.

Daarna een hoofdstuk met enige opmerkelijke voorgaande medegaande en volgende omstandigheden des tijds in welke deze bekering der Joden zal voorvallen. En de Heerlijke voordelen die de kerk door dezelve toekomen.

Groenewegen legt iets uit over de 7<sup>e</sup> fiool naar Openbaring 17. Hij gaat heel uitgebreid in op Jesaja 59. Dat eerst de oordelen moeten komen. Oordelen over de kerk, over de wereld en over de antichrist. Deze zal ten gronde moeten gaan.

Het tweede deel gaat over de middelen tot hun bekering. Groenewegen behandelt de hinderpalen die de bekering der Joden in de weg staan. Zoals de antichrist, het verval in de kerk. De kerkelijke verdeeldheid. Kortom de droevige staat van de kerk.

In het 2<sup>e</sup> hoofdstuk worden de kerkelijke en gemeentelijke ambtenaren aangesproken. O.a. de predikanten. Zij moeten de hindernissen wegnemen en de bekering bevorderen.

Het 3<sup>e</sup> hoofdstuk gaat over het gebed. Het 3<sup>e</sup> hoofdstuk gaat over het gebed. Hij beschrijft een voorbeeld gebed. Hij vermaand gemeenten en predikanten om het gebed niet na te laten.

Verder gaat Groenewegen in op het leren van de Hebreeuwse taal, het opleiden van studenten. Oefening in de profetieën, overtuigend spreken met de Joden.

Tot slot staat er in het boekje een aanspraak tot de Joden die tot nog toe van hun ware Zaligmaker zijn vervreemd.

(Deel 1, blz. 194- 196) **Ds. Groenewegen** over Jes. 59: *“De bekering der Joden moet worden voorgedaan van een gans vervallen en zodanige staat, en zware kastijding der gereformeerde kerk en een schriklijk verwoestend oordeel, het welke de gehele wereld moest aantreffen. Zodat de kerk zou moeten uitbersten in deze hooggaande klacht: Jes. 59:9-14: "Daarom is het recht verre van ons, en de gerechtigheid achterhaalt ons niet; wij wachten op het licht, maar ziet, er is duisternis, op een groten glans, [maar] wij wandelen in donkerheden. Wij tasten naar den wand, gelijk de blinden, en, gelijk die geen ogen hebben, tasten wij; wij*

stoten ons op den middag, als in de schemering, wij zijn in woeste plaatsen gelijk de doden. Wij brommen allen gelijk als de beren, en wij kirren doorgaans gelijk de duiven; wij wachten naar recht, maar er is geen, naar heil, [maar] het is verre van ons. Want onze overtredingen zijn vele voor U, en onze zonden getuigen tegen ons; want onze overtredingen zijn bij ons, en onze ongerechtigheden kennen wij; Het overtreden en het liegen tegen den HEERE, en het achterwaarts wijken van onzen God; het spreken van onderdrukking en afval, het ontvangen en het dichten van valse woorden uit het hart. Daarom is het recht achterwaarts geweken, en de gerechtigheid staat van verre; want de waarheid struikelt op de straat, en wat recht is, kan er niet ingaan." etc.

Gij ziet hier duidelijk dat hij den staat der kerk gans droevig beschrijft; ja hij gaat nog een toon hoger als hij in het vervolg klaagt dat die van het boze afweek zich tot een roof stelde en dat er geen Voorbidder was. Daarop voert hij Jehovah zelf in, opstaande om Zijn zaak te redden: Vs. 17, 18: "Want Hij trok gerechtigheid aan als een pantser, en den helm des heils [zette] [Hij] op Zijn hoofd, en de klederen der wraak trok Hij aan [tot] kleding, en Hij deed den ijver aan als een mantel. Even naar de werken, even daarnaar zal Hij vergelden, grimmigheid aan Zijn wederpartijders, vergelding aan Zijn vijanden; den eilanden zal Hij [het] loon vergelden."

En zijn niet de oude Joden voor de komst Christie welkers zonden Hij afmaakt, nog derzelve oordelen welke hij hier beschrijft. Het is een geheel ander huis Jacobs gelijk van ons alvorens in de uitlegging van het 20e vers is aangewezen. Zodanige wonderlijke werken en oordelen Gods tegen Zijn vijanden en de eilanden hebben geen vervulling in de oude tijden, nog ook het vrezen van den Naam des Heeren van den nedergang en van Zijn heerlijkheid van de opgang der zon, nog ook de komst van zekeren vijand als een stroom en het oprechten van de banier tegen hem door des Heeren Geest. het zijn wonderen die men vanouds niet gehoord had. het zijn ook geen zonden nog plagen welke de natuurlijke Joden in deze laatste tijden aantreffen zouden, want zij raken de uitwendige kerk en geroepenen. Zij passen ook op de antichrist niet, want die is den vijand en vervolger der kerk zelfs die hier voorkomt. het strijd ook tegen alle uitdrukkingen die hier voorkomen dit op enig ander onderwerk dan op de ware kerk te passen. indien dan de Apostel terecht deze plaats (Dit doet Paulus in Rom. 11:26) vs. 20, de Verlosser zal tot Sion komen heeft gebruikt om de toekomstige bekering der Joden in de laatste dagen te bewijzen welke volgen zou op de voorgaande langdurige verharding, zo volgt, dat even voordat de Verlosser tot Sion komen zou, zodanig een oordeel Gods de kerk zou aan treffen als even te voren beschreven is. Hetzelve is ook duidelijk te zien uit Deut. 32:36, 37:38 en Ezech. 38 en 39"

**Ds. H. Groenewegen:** "De bekering der Joden zal niet komen, voor al eer de plagen van de zeven fiolen uit Gods gramschap omtrent de uitwendige kerk zijn uitgegoten" (Openb. 15 en 16).

(Deel 1, blz. 199- 201) "De laatste plagen beschreven in de zevende Fiool welke algemeen zouden zijn over de gehele wereld, zij werd voorgesteld in Openb. 16:17-20. In deze dingen zullen wij niet breed zijn, wijzende den christelijke lezer tot de Openbaring van Johannes van ons uitgelegd. Maar tekenen slechts aan enige bijzonder onderdelen van dit oordeel het welk de bekering der Joden en de volheid der heidenen moet voorgaan.

1. In het algemeen zodanig een beroerte en schudding van landen, staten, koninkrijken, steden, volkeren, als daar te voren in geen van al de Fiolen werd gevonden.

2. In het bijzonder dat een grote stad in drie delen zou werden gescheurd. Hetwelk ik hoop dat onze staat nooit in het toekomstige gevoeliger mag gewaar worden in haar te zijn vervuld, als zij nu in deze dagen zulks ondervonden heeft, in de scheuring harer provincies, even in drie delen, van welke een van haar behouden en de andere twee voor een tijd van twee verscheiden vijanden bemachtigd zijn geweest.

3. De steden der heidenen moesten vallen waaronder dan een gemene verwoesting van steden en sterkten over den ganse aardbodem behoord. God geve dat Polen, Duitsland en der Elzas, Lotharingen, de Nederlanden, Pommeren en Zweden en andere staten meer, nooit zwaarder ondervinding mogen gevoelen van deze bedreigde verwoesting.

4. De Grote Babel moest worden gedacht van God, om haar te geven van den wijn van Gods gramschap. zij was al eens gedacht in de Reformatie, hoe hare troon werd verduisterd, maar naderhand wanneer zij wederom na verloop van 70 jaren begon te hoereren met alle koningen der aarde, zo zoude zij wederom gedacht moeten worden, om zodanig een oordeel te ontvangen het welk met haar uiterste verwoesting zou vermengd zijn **en dan zouden** alle koninkrijken en machten en staten, welke als bergen en eilanden zich tegen de berg Sion, Christus' kerk opstelden, werden weggenomen, ten aanzien van haar hinderpalen welke zij dit grote werk Gods tevoren gesteld hadden; en dan zou vervuld worden het geen bij voorverhaal gezongen werd van de overwinnaars van het beest, staande bij de glazen zee, Openb. 15:4. "Want alle volkeren zullen komen en voor U aanbidden. Want Uw oordelen zijn openbaar geworden." Onder welke volkeren de voornaamste zijn de kinderen Abrahams, naar het vlees en naar de belofte.

**Citaat van Ds. H. Groenewegen in het boekje:  
'De gewenste bekering der Joden'.**

(Deel 2, blz. 23-24) **Ds. H. Groenewegen:** "Een ganse dodigheid en geesteloosheid in den Godsdienst; een geest des diepen slaaps en der sluimering, een oordeel der verharding, hetwelk op de harten van de uitwendige belijders ligt. Daar was geen voorbidder. Niemand die Gods zaak aannam..... Waarlijk het kan zo niet langer zijn, of God zal de kandelaar van zijn plaats weren. Waar zijn ze die voor Gods Woord beven? Waar zijn de ijverige aanroepers van Gods Naam? Waar zijn de vleser en buigzame harten? Waar zijn ze welke haren te bergen staan voor Gods oordelen? Waar zijn ze die wandelen voor Gods aangezicht? Waar zijn de treurigen over den gekwetsten Naam en eer Gods en de breuken Zijner kerk? Van welkers ogen waterbeken van tranen neervlieten omdat zij Gods inzettingen niet onderhouden. De Christenen doen al de uitwendige plechtigheden van haar Godsdienst, evenals de raderen, die geen inwendig beginsel van reden nog beweging hebbende, door het wicht bewogen worden, alsoo drijft hen de uitwendige gewoonte en niet de Geest Gods, tot het waarnemen van haar Godsdienst."

(Deel 2, blz. 41-42) Aanspraak aan de predikanten: "Oefen u toch in zodanige delen van Gods Woord, welke kennis u bekwaam kan maken tot betrachtning van dit heerlijk werk: de bekering en zaligheid van Israel. Dat profetische Woord dat zo vast is, heb daarop acht, als op een licht, schijnende in een duistere plaats. Zijt tocht getrouwe wachters, op de tekenen der tijden lettende en staand op uw wachttorens bij ganse dagen en nachten, merk toch op al de wegen en daden Gods met grote opmerking en laat niet na het volk Gods te verkondigen het geen u de Heeren uw

God heeft bekend gemaakt, zie Jes. 21. Opdat gij ook door dat middel krachtige werktuigen moogt zijn tot bevordering van dat grote heil; de zaligheid der Joden. Haar aanwijzende Gods wegen, handelingen en menigvuldige voorzichtigheid in het regeren van Zijn huis en haar overtuigende van haar langdurige verstoktheid. En bekreun u toch niet vanwege de beschimpingen van de spotters deze laatste tijden, verachtende de voorzeggingen en spottende met de tekenen der tijden. In deze is toch te zien een herboren gedaante van die oude spotters ten tijde van de eerste wereld, wanneer Noach bevreesd zijnde geworden de ark bouwde en zij het niet bemerkten, totdat de zondvloed kwam en haar alle wegnam.“

(Deel 2, blz. 47-48) **Groenewegen** klaagt: "Och! Och! Was er dan maar zodanig een geloof als een mosterdzaad in de kerk, om op een vast aangenomen en neergestelde grond van Gods beloften in Zijn Heilig Woord zodanig een wonder; hoedanig de bekering der Joden en deszelfs aanklevende omstandigheden zijn; door ernstige smekingen en gebeden van de Hemel af te brengen! Waren daar maar zodanige ijverige voorbidders! Haast zagen wij al die bergen van zwarigheden en krachtige hinderpalen, al die grote en vervaarlijke macht van tegenstand, zo in als buiten de kerk verzinken in de zee. God de Heere zou de Hemel neigen en nederdalen. De bergen aanraken dat ze roken zouden. Bliksem bliksemen en haar verstrooien. Zijn pijlen uitzenden en hen verdoen. Hij zou de Hemelen scheuren en de bergen van Zijn aangezicht doen vervlieden. Ps. 144: 5, 6. Jes. 64: 1, 2."

(Deel 2, blz. 49) Hij vervolgt: "Dat dan toch alle liefhebbers van Sion en Jeruzalem bidden voor de vrede en voorspoed van dezelve en voor de wederopbouw van derzelve muren en vervallen puinhopen; dat is de herstelling van de kerk Gods onder de Joden en gelovige heidenen. Opdat de Heere eens dat deksel wegneme van de harten van Abrahams zaad, hetwelk nu zoveel eeuwen, door een aanbiddelijk oordeel Gods op hen gelegen heeft. Dat nu de heidenen [=de kerk uit de heidenwereld] eens, met nieuwe ernst en vlijt bevorderen de zaligheid dergenen die om hunnentwil zijn verworpen, door welker vermindering zij zijn verrijkt en barmhartigheid verkregen hebben. Dat ze toch deze afgedwaalde schapen wederbrengen tot de schoot der kerk. Dat ze toch deze oudste zoon inleiden in de bruilofszaal om van dat gemeste kalf te eten dat geslacht is."

(Deel 2, blz. 51-52) "Gij dienaars des Goddelijken Woords, laat toch nooit na, met een bijzondere ernst en ijver, te bidden om deze gewenste bekering der Joden. Niet uit gewoonte en om de sleur, maar met een heilige ijver, met uitgewrochte bewegingen en zielroerende uitdrukkingen. Bedenk deftige en krachtige formulieren der gebeden. Druk die waarheid bij het volk Gods in, opdat ze een zekere grondslag hebben voor hun hoop en gebeden. Ontsteekt door uw krachtige gebeden de zielen uwer toehoorders met een heilig ijvervuur, dat ze tezamen met verheffingen van hart en handen naar den Hemel als een enig man dit zelve bevorderen en met uitgestrekte halzen deze belofte mogen verwachten."

(Deel 2, blz. 52-62)

### **'Hartgrondig gebed voor de bekering der Joden.'**

"O God Abrahams, Isaaks en Jacobs uwer Dienstknechten en Gunstgenoten en van haar zaad tot in duizenden Geslachten!

O Engel des Verbonds, Gij die als den ware Jehovah Israel uit Egypte hebt uitgevoerd, haar verlost door Uw liefde en genade en haar hebt gedragen al de dagen vanouds.

O Heilige en hoogwaardige Geest die Gij in het midden van haar placht te wonen. Voor de voeten van Uw hoogwaardige heerlijkheid en genade werpen zich onderdanig in 't stof neder wij heidenen, van nature Uw vijanden en vreemdelingen van Uw heilig burgerschap, nochtans door Uw onbegrijpelijke genade niet alleen verwaardigd als de hondekens met de kruimkens die van Uw tafel vallen (die Gij ons van de Hemel weldoet en onze harten vervuld met spijs en vrolijkheid) maar ook overstort met al Uw Geestelijke zegeningen in den Hemel in Christus, ingeplant in het Huisgezin van Abraham, ingeleid in Uw bruiloftszaal, gespijsd met Uw gemeste kalf; gedrenkt uit de beken Uwer wellusten. Uw hoogwaardige verdiensten en onze diepe onverdiensten, Uw weldaden en onze ondankbaarheden doen ons in schaamte en walging aan onszelf neerzigen. Waardig zijn we dat Gij den kandelaar van ons wegneemt en ons doemde tot de buitenste duisternis. Rijk ons toch toe, doodwaardigen, die ons vonnis reeds in ons hart opgeschreven hebben, den scepter Uwer genade, opdat wij leven en niet sterven.

Ontvang toch in Uw schoot in gunst deze onze inwendige hart en zielenzorgen voor de behoudenis van Uw arm gevangen volk Israël; dit reukwerk onzer gebeden laat voor U als een avondoffer opklimmen. 't Volk met welker voorvaders Gij Uw Genade Verbond hebt opgericht voor vele eeuwen, de kinderen Uwer Dienstknechten liggen onder dat zwaar oordeel der verharding nu zoveel eeuwen lang gedrukt. Hun land onder den ban en verwoesting, hun stad en heiligdom door de vuurvlam verteerd. Hun puin in alle vier winden en haar stammen in alle 's werelds hoeken verstrooid. Och zij zwerven en dolen van zee tot zee en land tot land, om een woord des levendige Gods en enig voedsel der hoop te vinden, maar zij vinden het niet. Zij vergaan en sterven daar, buiten deze bruiloftszaal van honger en van dorst. Dien helse tiran en geweldenaar houd haar zo sterk, als zijn vaten in zijn klauwen en geweld; zijn gevangenhuis sluit hij voor haar toe met ijzeren deuren en koperen grendelen.

De inwendige brand van een kwade geweten, nog niet gereinigd nog bevredigd door het bloed Uws Zoons, ontsteek hun tong en verwekt in haar een ondragelijke dorst. Het ganse huis Israel ligt voor U neder op de vlakke des velds als dorre en zeer vermijterde doodbeenderen. Heere, zij zijn een spot en smaad alle volken op de aardbodem; den godlozen scepter des antichrist en der woeste barbarendrift tegen haar. Zij komen om door gevangenis, vuur en zwaard. Uw Woord is hen een besloten en verzegeld Boek. Zij lezen en spreken daar in het oordeel tegen haarzelfs en onderschrijven haar dodelijk slotvonnis. Als verdoolde schapen zwerven zij door de woestijn, ten prooi van het verscheurende gedierte. Zij zien weerloos om en blaten naar haar Herder die zij niet kennen.

O Gij hartenkenner! U is haar nood en jammer beter bekend dan onze onbesneden mond en stamelende tong U die kan voordragen.

Gedenk toch eens aan Uw Heilig en onveranderlijk eeuwig Verbond met Uw Knechten en haar zaad opgericht. Gij Jehovah, wordt niet verandert, hoe kan dan het zaad Jacobs verteerd worden. Uw Genadegiften en roepingen zijn onberouwelijk. Zal dan hun ongeloof Uw geloof te niet doen? In de Hemelen zelfs hebt Gij uw waarheid gevestigd.

O Heere Jezus, Gij Goël en Bloedverwant van dit volk; ijver toch eens over Uw eigen volk, Uw eigen erfenis. Hoe zal de duivel, dood of hel hen langer van U vervreemden? Hoe zal die sterk gewapende en geweldige, die tiran Uw vaten langer

in zijn geweld besloten houden, welken Gij door Uw dood van al zijn voorgewend recht hebt uitgeschud en door Uw onwederstandelijke kracht kunt binden; en de zee, de dood en hel haar doden kunt doen geven? Want Gij hebt den sleutel der hel en des doods.

Heere 't is immer Uwe eerstgeboren zoon. Is niet Efraïm U een troetelkind en dierbare zoon? Hoe zult Gij hem langer overgeven? Hoe zult Gij hem overleveren? Hoe zult Gij Hem stellen als Adama en Zeboïm? Neen, Uw hart zal zich omkeren in het binnenste van U, want al Uw berouw in tezamen ontstoken. Gij zult de hitte Uws toorns niet uitvoeren, want Gij zijt God en geen mens.

Staat op, staat op! Waakt voor Uw eer, voor Uw roem, voor Uw Koninkrijk. Laat toch eens zelfs de wederhorigen en afvalligen, die nu zoveel eeuwen in het dorre hebben omgezworven, bewonen de Heerlijkheid Gods. Verheft toch eens Uw teken Heere Jezus; door de klare openbaring van Uw rechtvaardigmakingen en oordelen, in de wolk, dat diegenen die in Uw gestoken hebben U mogen aanschouwen; gelijk de doodbrakende en zieltogende in de woestijn de koperen slang aanzagen en dat ze rouwklagen over U als over een eniggeboren zoon.

Zij hebben U; 't is waar; doorstoken, ô lieve Heiland. Zij hebben dat kwaad boven alle gruwelen, dat schendstuk gedaan. Maar het behaagt Uw oneindige barmhartigheid zich te oefenen ontrent doodwaardige voorwerpen ontrent de ellendigste schepsels. Gij hebt voor haar gebeden: *Vader vergeeft het hun; want zij weten niet wat zij doen.* Vertoon nu aan Uw Vader als den ware Hogepriester de kracht van Uw voorbedding en verdiensten t' haren goede. Verzoen eens haar Land 't geen nu onder de verwoesting zoveel eeuwen heeft gelegen, voleindig eens de tijd Uwer lankmoedigheid ontrent de heidenen die Jeruzalem vertreden.

Zij blaten als schapen naar U, haar Herder die zij niet kennen. Och! Maakt U aan haar bekend, dat ze U vinden mogen en zich in Uwen schoot rustelijk neerwerpen. Open haar ogen dat zij Uw heerlijkheid in de beloften en het Evangelie zonder deksel aanschouwen mogen. Verzadig eens haren onlesbare dorst en dorre honger. Blus de onlesbare brand van haar kwade geweten door die fontein die Gij geopend hebt voor het huis Israëls tegen de zonde en onreinheid. Och! Verzamel toch die hinkende en vergader die verdrevene; en die Gij hebt geplaagd en maakt ze tot een overblijfsel en tot een machtig volk.

Zou Gij dan in eeuwigheid toornen en verbolgen zijn van geslacht tot geslacht? Hoelang o Heere? Hoelang? Keert weder en het berouwe U over Uw knechten.

En hier werpen zich gezamenlijk, met ons, voor Uw troon neder, de eerstelingen van dat zaad Abrahams die Gij door onze geringe dienst Uw Zoon hebt gewonnen en storten hun klacht voor Uw aangezicht uit. Ziet van Uw Hemel af en aanschouw van Uw heilige en heerlijke woning. Waar zijn Uw ijver en Uw mogendheden? Het gerommel Uws ingewands en Uw barmhartigheden? Zij houden haar tegen mij in. Gij zijt toch onze Vader. Want Abraham weet van ons niet en Israel kent ons niet. gij o Heere zijt onze Vader, onze Verlosser vanouds af is Uw Naam. Heere waarom doet gij ons van Uw wegen afdwalen? Waarom verstokt Gij ons hart dat wij U niet vrezen? Keert weder om Uwer knechten wil; de stammen Uws erfdeels. Uw heilig volk heeft het maar een weinig tijds bezeten. Onze wederpartijders hebben Uw heiligdom vertreden. Wij zijn geworden als degenen over welke Gij vanouds niet geheerst hebt en die naar Uw Naam niet zijn genoemd.

O Jezus doe toch teniet alle macht en geweld die zich tegen Uw Woord en Geest en Koninkrijk verzet, die zo groten Zaligheid verhindert.

Heelt de breuken van Uw Gereformeerde kerk. Verbrijzel ons hart door Uw oordelen. Maak ons gezegende werktuigen tot bekering van Uw Volk. Neem den

aanstoot uit het midden van Uw volk weg. Roei den antichrist uit en laat Babel gedacht worden om te drinken uit het grondsap van den beker Uwer grimmigheid; zo zullen wij Joden en heidenen tezamen U dienen en Gij Jehovah zult één zijn en Uw Naam één; en Gij zult Koning zijn over de ganse Aarde."

(Deel 1, blz. 41, 42) **Ds. H. Groenewegen:** "Ondertussen als wij zien dat den apostel niet wil dat de heidenen dit geheim onbekend zij, zo leert hij ons dat het onze schuldige plicht is hetzelfde uit de profeten te onderzoeken en anderen mee te delen, dat hij wil dat daarvan gepredikt, geleerd en geschreven zal worden in de kerk van Jezus Christus en dat dit punt van een zeer groot gewicht is welkers grondige kennis een grote en onwaardeerbare nuttigheid de kerk kan toebrengen."

(Deel 1, blz. 212) **Ds. H. Groenewegen:** "*Ten dien dage zal Ik de vervallen hut Davids wederom oprichten*", namelijk, niet alleen verbeterende de breuken en herstellende de schade die zij door het wegnemen van de scepter, in de Babylonische gevangenis heeft ontvangen, gelijk door Christus en de bekering der heidenen tien dubbel is geschied, maar ook bijzonder herstellende de vervallen puinhopen des zelfs na de verwoesting van Jeruzalem. Van zodanig een wederoprichting van het Koninkrijk aan Israel spraken de discipelen Hand. 1:6. Welke Jezus aanwijst dat nog aanstonds door de prediking van het Evangelie niet ten volle zoude uitgewrocht worden, maar ter bescheiden tijd welke den Vader in Zijn Eigen macht gesteld had".

**Ds. H. Groenewegen** besteed vele aandacht aan de *middelen tot de bekering der Joden*. Enkele samengevat:

- Gedegen kennis van de Hebreeuwse taal. Anders kan er niet met Joden gesproken worden. Er moet zorg gedragen worden dat op de hoge scholen der Gereformeerden dat de professors grondig in de Hebreeuwse taal zijn ook kennis van Joodse oudheden en zeden alsmede wetten, overleveringen. Ook studie van de talen die verwant zijn met het Hebreeuws zoals Chaldeeus maar ook Arabisch. Het kunnen lezen van de Talmoed en andere Joodse werken.

- Oefening van de Profetieën.

"Vooreerst daarin duidelijk te kunnen tonen den eigen aart en natuur van de belofte en van de ware Messias en Zijn Koninkrijk.

Ten tweede te achtervolgen de draad en orde der profetieën en te tonen derzelve schakel en samenhang of connexie, welke ons dan zal uitleveren de tekenen der tijden van de komst des Messias en van Zijn vernedering en volgende heerlijkheden, zelfs van Zijn aanbiddelijke huishouding in Zijn Koninkrijk in de dagen des Nieuwen Testaments."

- Veel nadruk op het wegnemen van de hinderpalen. Zoals kerkelijke verdeeldheid. Het is een droevige toestand in de kerk. Er is een reformatie nodig.

- Veel gebed! Geen gewoonte of onbedachte gebeden. Maar met het heel hart. Ook de predikanten in het voorgaan der gemeentes moeten daarop wijzen en formuleren daarvoor opstellen.

- Gesprek met de Joden. "En bijvoorbeeld eerst tonen en doen zien:

A. Dat het Evangelie aan de heidenen moest worden gepredikt, met verwerping der Joden.

- B. Dat de Kerk Gods in het Nieuwe Testament moest onder zware vervolgingen gedrukt worden.
  - C. En dat daarna God aan dezelve koningen tot voedsterheren verlenen zou.
  - D. En dat dan een algemene afval zou opstaan en de ongerechtigheid vermenigvuldigd worden.
  - E. dat dan God de Zijnen zou uittrekken uit de menigte der afvalligen.
  - F. dat Hij die uitgetrokken wederom in nieuwe onheilen inwikkelen.
  - G. en eindelijk tezamen 'de volheid der heidenen en de zaligheid Israëls zal doen ingaan'.
- Daarna met de Joden de verdere profetieën behandelen en ze wijzen op de vervulling zowel in personen, landen als steden.

## **Middelen die volgens oude theologen aangewend moeten worden tot bekering der Joden.**

### **Algemene middelen:**

- Vurig gebed zowel privé als publiekelijk. IJverig met God te strijden in het gebed.
- Aansporing tot geloof en bekering.
- Overtuiging vanuit de Schriften naar het voorbeeld van Apollos in Handelingen 18.
- Vrome levenswandel, het geloof in Christus waardig.
- Vriendelijkheid, sympathie, zachtzinnigheid, weldadigheid tegenover dit beklagenswaardige volk.
- Christenen dienen er alles aan te doen om de Joodse vooroordelen uit de weg te ruimen en hen te winnen voor het gereformeerde christelijke geloof.
- Christenen die leven te midden van Joden moeten erop toezien dat ze hen niet ergeren door hun woorden of werken, waardoor zij alleen nog maar meer afkerig worden van de christelijke religie. Van mishandeling, onderdrukking of spot mag geen sprake zijn. Gebeurt het wel, dan mag bestraffing van zulke christenen niet uitblijven.

### **Kerkelijke middelen:**

- Veel gebed! Geen gewoonte of onbedachte gebeden. Maar met het heel hart. Ook de predikanten in het voorgaan der gemeentes moeten daarop wijzen en formulieren daarvoor opstellen.
- Aantonen van der Joodse trouweloosheid en ellendige toestand, zowel persoonlijk als publiekelijk.
- Predikanten moeten in hun plaatsen in gesprek gaan met de Joden. Met name Amsterdam.
- Nieuwe Testament te laten vertalen in het Hebreeuws. (Is er al KJB)
- In kerkelijke vergaderingen van classes en synoden dient over deze zaak ernstig beraadslaagd te worden en goede 'ordere beraamt'. Synodale vergaderingen moeten zoeken naar middelen en mogelijkheden om Joden te overtuigen.
- Predikanten, ouderlingen en anderen die daartoe bekwaam zijn, moeten in plaatsen waar Joden wonen met hen in gesprek gaan. Men moet de Joden vermanen, betuigen en voor zover mogelijk overtuigen dat de ware Messias allang is gekomen, dat Jezus deze ware Messias is en dat ze derhalve in Hem behoren te geloven. Ze moeten zich tot Hem bekeren om vergeving van zonden te ontvangen en de ware gelukzaligheid, zowel tijdelijk als eeuwig.
- Joodse gebedshuizen te worden gepreekt, waarbij de Joden even trouw aanwezig behoren te zijn als anders op hun sabbatten en feestdagen. Weigeren ze om zulke diensten bij te wonen, dan moet de vrijheid hun worden ontnomen.
- Er moeten enkele bekwame personen worden uitgekozen om zich te verdiepen in de geschilpunten evenals in de Joodse ceremoniën, opvattingen en vooroordelen. Deze specialisten dienen 'familiaare' met de Joden om te gaan, te confereren en te trachten hen te overtuigen.
- Te Amsterdam, dient aan het Illustere Gymnasium een hoogleraar te worden aangesteld. Zijn taak behelst het doceren van de Hebreeuwse taal, de Joodse controversen en de boeken van het Oude Testament. Benoeming van een

hoogleraar aan de Amsterdamse Illustre School, die zich helemaal kan wijden aan de relatie met de Joden. In het bijzonder zou deze geleerde een catechismus uit het Oude Testament moeten maken die de geschilpunten tussen Joden en christenen bespreekt, gericht op hun bekering en de bevestiging van de christelijke leer.

- De christenen in de hoofdstad moeten met het oog op de bekering der Joden worden toegerust en aangespoord, zodat hun stadgenoten worden aangelokt en hun de kennis van de christelijke religie kan worden meegedeeld en de kennis van Christus onder hen zal worden uitgebreid.
- Dat de professoren in de theologie hun studenten tijdens de colleges goed instrueren ten aanzien van Joodse kwesties.
- Er moeten geschikte boeken worden geschreven in de talen die onder de Joden het meest gebruikelijk zijn.
- Ook moeten alle predikanten in de classes speciale beloften afleggen, waarin zij zich ertoe verplichten de staat der Joden in hun gebeden te gedenken.
- In hun preken moeten de predikanten hun toehoorders ernstig aanspreken, opdat ook zij bij God voor de Joodse natie in hun gebeden zullen intercederen.
- De studenten moeten worden aangespoord zich permanent te oefenen in de Hebreeuwse en andere oriëntaalse talen, hetgeen noodzakelijk is om met de Joden op vruchtbare wijze in gesprek te treden. Gedegen kennis van de Hebreeuwse taal. Anders kan er niet met Joden gesproken worden. Ook studie van de talen die verwant zijn met het Hebreeuws zoals Chaldeeus maar ook Arabisch. Het kunnen lezen van de Talmoed en andere Joodse werken.
- In steden waar veel Joden wonen, moeten predikanten worden beroepen die naast andere kwaliteiten en gaven thuis zijn in de Hebreeuwse taal, Joodse zaken en controversen.
- De zaak van Israëls herstel dient de hele kerk een zorg te zijn.
- Waar veel Joden wonen, kunnen wekelijks bijeenkomsten speciaal voor Joden worden gehouden. Bij die gelegenheden moeten de Schriften verklaard worden door een predikant of door een hoogleraar.
- Wanneer predikanten preken uit de evangeliën dienen zij dat steeds te doen tegen de achtergrond van Mozes en de profeten, zodat de Joden ontdekken dat hun boodschap niet in strijd met Tenach is.
- Oefening van de Profetieën. “Vooreerst daarin duidelijk te kunnen tonen den eigen aart en natuur van de belofte en van de ware Messias en Zijn Koninkrijk. Ten tweede te achtervolgen de draad en orde der profetieën en te tonen derzelver schakel en samenhang of connexie, welke ons dan zal uitleveren de tekenen der tijden van de komst des Messias en van Zijn vernedering en volgende heerlijkheden, zelfs van Zijn aanbiddelijke huishouding in Zijn Koninkrijk in de dagen des Nieuwen Testaments”.

### **Politieke middelen:**

- Gelegenheden om met Joden in overleg te treden. De overheid moet hen bijvoorbeeld dwingen om preken bij te wonen, bij voorkeur in afzonderlijke vergaderplaatsen of in hun eigen synagogen.

- Bevordering van de studie in de oosterse talen en het aanstellen van professoren, niet alleen voor de talen en oudheidkunde, maar ook voor de controversen met het Jodendom.
- Bescherming van Joden die tot het christendom zijn overgegaan. Zij moeten gevrijwaard worden van onrecht en overlast van de kant van ongelovigen. Hun rechten op het ouderlijk erfgoed dienen gewaarborgd te blijven.
- Beperkende maatregelen voor Joden. Als Gods dienaar heeft de overheid immers de valse godsdienst te weren en de ware religie te bevorderen.
- De overheid moet erop toe zien dat het leven van haar onderdanen niet in de weg staat voor haar Joodse volksgenoten.
- Omdat de Joden zich stoten aan de afgoderij binnen het christendom, wordt de overheid verzocht deze te weren.

### **Algemene opmerkingen:**

- De bekering der Joden moet ons na aan het hart liggen. (J. Hoornbeeck)
- Maar helaas! wij zijn daar in veel te gebrekkig! Het licht des Euangeliums / daar wij mee bestraalt zijn / dat eiste van ons een ijver om haar ook te verlichten; om alle bedenkelijke middelen in te spannen tot haar bekering; maar hier zijn wij veel te slap. (A. Hellenbroek)
- Zo moeten de christenen op hun beurt zich bekommeren om de bekering van de Joden. Aansporing tot gebed voor Israël en het zoeken naar mogelijkheden voor gesprek, terwijl hij tevens de nadruk legt op het geven van het goede voorbeeld. (G. Udemans)
- Liefde, gebed, verkondiging en exemplarisch leven. (H. Sibersma)

Hieronder staan een aantal punten verder uitgewerkt. Gebruikte bronnen: “**Gans Israël**” van dr. M. van Campen.

En een aantal boeken van diverse theologen.

### **G. Voetsius** onderscheid 3 soorten middelen:

De *algemene* middelen (*media communia*) zijn:

1. Gebed (Rom. 10; 15:30,31).
2. Aansporing tot bekering en geloof.
3. Overtuiging vanuit de Schriften naar het voorbeeld van Apollos in Handelingen 18.
4. Vrome levenswandel, het geloof in Christus waardig.
5. Vriendelijkheid, sympathie, zachtzinnigheid, weldadigheid tegenover dit beklagenswaardige volk.

De *kerkelijke* middelen (*media ecclesiastica*) zijn:

1. Uitleg der Schriften.
2. Aantonen van hun trouweloosheid en ellendige toestand, zowel persoonlijk als publiekelijk.

De *politieke* middelen (*media politica*) zijn:

1. Gelegenheden om met Joden in overleg te treden. De overheid moet hen bijvoorbeeld dwingen om preken bij te wonen, bij voorkeur in afzonderlijke vergaderplaatsen of in hun eigen synagogen.
2. Bevordering van de studie in de oosterse talen en het aanstellen van professoren, niet alleen voor de talen en oudheidkunde, maar ook voor de controversen met het Jodendom.
3. Bescherming van Joden die tot het christendom zijn overgegaan. Zij moeten gevrijwaard worden van onrecht en overlast van de kant van ongelovigen. Hun rechten op het ouderlijk erfgoed dienen gewaarborgd te blijven.
4. Beperkende maatregelen voor Joden. Als Gods dienaar heeft de overheid immers de valse godsdienst te weren en de ware religie te bevorderen. Tevens wijst Voetius de overheid op haar verantwoordelijkheid om erop toe te zien dat het leven van haar onderdanen geen sta-in-de-weg vormt voor de Joodse volksgenoten.

### **J. Hoornbeek.**

Christenen dienen er alles aan te doen om de Joodse vooroordelen uit de weg te ruimen en hen te winnen voor het gereformeerde christelijke geloof. De bekering van de joden moet ons na aan het hart liggen. Er is niemand die meer in aanmerking komt voor ons medelijden dan het volk der joden. Immers, zo gelukkig als zij vroeger waren, zo ongelukkig zijn zij er thans aan toe. Eertijds leefden zij dicht bij God, maar nu zijn ze verstrooid en dwalen zij rond, verbannen niet alleen uit hun land, maar ook uit de hemel. Voorheen verheugden zij zich als enigen onder de volken in de kennis van de ware religie en in de hoop op het heil; nu echter moeten zij elk van beide missen.

De classis reageert positief op de vraag van de kerkenraad of er geen middelen bedacht kunnen worden om dit hoognodige werk ter hand te nemen en dit zoveel mogelijk onder Gods zegen uit te voeren. De vergadering spreekt uit dat deze ‘seer godvruchtige en nodige’ zaak haar in de vreze des Heeren zeer ter harte gaat en komt tot **een viertal aanbevelingen**:

1. Er moet vurig gebeden worden, zowel publiekelijk als privé, dat God deze nodige en beloofde bekering der joden in deze dagen zal doen plaatsvinden.
2. Deze ‘godvruchtige’ zaak moet ook op de provinciale synode aan de orde worden gesteld.
3. De niet aanwezige predikant Hondius wordt aangespoord om met de joden in zijn woonplaats in gesprek te gaan met het oog op hun bekering.
4. Sommige gedelegeerden moeten bij de eerstvolgende gelegenheid over deze zaak spreken met de broeders in Amsterdam.

De kwestie houdt de gemoederen in Utrecht heel serieus bezig. Dat blijkt uit het feit dat men tijdens latere klassikale vergaderingen erop terugkomt. De classis richt nu een soortgelijk verzoek aan professor Johannes Leusden, die als ouderling de vergadering bijwoont. De hoogleraar oosterse talen was sedert 1650 verbonden aan de Utrechtse academie en buitengewoon thuis in het Joodse gedachtegoed.

Over de nieuwe taak waartoe de classis Utrecht hem riep, hoefde Leusden niet lang na te denken. De *acta* vermelden dat het verzoek om met Joden in gesprek te treden door de hooggeleerde ‘geerne’ is aangenomen. Tijdens deze zelfde vergadering komt men ook nog eens terug op de vier middelen tot bekering der Joden die in de jubibijeenkomst waren vastgesteld. Bij nader inzien is men van mening dat er nog

een vijfde middel moet worden toegevoegd. Naast de genoemde zaken wil men in de provinciale synode het voorstel lanceren om het Nieuwe Testament te laten vertalen in het Hebreeuws. De synode zou aan de overheid moeten vragen dit project te bekostigen en vervolgens ‘enigh geleert man’ – de Utrechtse broeders dachten daarbij zonder twijfel aan Leusden – aan te wijzen om zich van deze taak te kwijten. Aangezien het Hebreeuws bij de Joden hoog in aanzien staat, mag verwacht worden dat zij het Nieuwe Testament dan eerder zullen gaan lezen, zodat ze door Gods genade gemakkelijker zullen komen tot kennis en aanneming van de ware Messias. De corresponderende classes wordt gevraagd dit ‘hoogwichtig werk’ in overweging te nemen en hun deputaten naar de synode daarover te instrueren.

Het Utrechtse verzoek komt tijdens de synodevergadering van september 1666 aan de orde. Naast de andere middelen tot bekering der Joden wordt het plan tot overzetting van het Nieuwe Testament afzonderlijk vermeld in de *acta*. De deputaten van de diverse classes krijgen de opdracht om hun adviezen in te brengen op de eerstvolgende synodezitting. De Utrechtse classis wacht het resultaat van deze consultatie evenwel niet af en neemt in haar junivergadering van het volgende jaar het besluit om een begin te maken met de vertaling van

het Nieuwe Testament. Aan Leusden wordt gevraagd dit ‘goede werck’ op zich te nemen en daarover te communiceren met de hoogleraren theologie en oosterse talen en met andere geleerde mannen, niet alleen in Utrecht maar ook elders. Het besluit wordt tevens als advies meegenomen naar de eerstvolgende synodevergadering. Daar wordt het voorstel evenwel niet zonder meer geaccordeerd. Men is van mening dat zo’n project eigenlijk een zaak is van de ‘gemeijne kercken’. Johannes Leusden zou er goed aan doen om het resultaat van zijn werk niet alleen aan de Utrechtse synode aan te bieden maar ook aan de corresponderende synoden. Ook zij dienen hun goedkeuring eraan te verlenen evenals de overheid.

### **PROJECT TOT BEKERING VAN DE JODEN**

Gedurende de tweede helft van de jaren zestig blijft de bekering der Joden onderwerp van bezinning onder de Utrechtse theologen. Tijdens de classisvergadering van 1 en 2 juni 1669 staat de kwestie opnieuw op de agenda. Opmerkelijk is dat het thema zich nu verbreedt en er gesproken wordt over het project tot ‘verder bekeeringe der Joden en heydenen’. Om een ontwerp voor dit ambitieuze plan te maken wijst de synodevergadering drie predikanten aan, te weten Essenius, Lodenstein en Stochius.

Niet eerder is brede aandacht besteed aan dit Utrechtse project tot bekering van Joden. De uiteindelijke lijst van besluiten die door Voetius – zij het met weglating van enige niet wezenlijke elementen – werd opgenomen in zijn *Politica Ecclesiastica* is door enkele onderzoekers opgemerkt. De notulen uit het Sticht wijzen echter uit dat de christelijke roeping ten aanzien van het joodse volk reeds een decennium eerder onderwerp van beraadslaging binnen de Nederduits Gereformeerde Kerk vormde.

De commissie ter voorbereiding van het concept is voortvarend te werk gegaan. Anderhalve maand na de opdracht weten ze het product van hun inspanningen op de klassikale vergadertafel te deponeren.

In de inleiding wordt nog eens benadrukt *dat het een algemene plicht is van alle christenen en in het bijzonder van de voorgangers alles in het werk te stellen om de oogst van Gods koninkrijk binnen te halen en daar ook gedurig voor te bidden.*

Heel speciaal dient te worden gelet op hetgeen beloofd en voorzegd is over de aanstaande generale bekering der Joden, als mede het inbrengen van de heidense

volken. De verwijzing naar Romeinen 11 duidt erop dat deze twee zaken door Essenius *cum suis* in elkaars verlengde worden gezien. De toebrengring der Joden staat niet los van het zendingswerk onder de heidenen. Daarom dienen er met het oog op beide doelen de nodige middelen te worden bedacht en aangewend. Wat betreft het werk onder de heidenen wordt een vijftal maatregelen genoemd.

Ten aanzien van de bekering der Joden doet het deputaatschap niet minder dan **acht aanbevelingen**:

1. **In kerkelijke vergaderingen van classes en synoden dient over deze zaak ernstig beraadslaagd** te worden en goede ‘ordere beraamt’. Men kan daarbij een voorbeeld nemen aan wat er onder het pausdom met veel succes gedaan wordt door het *Collegium de propaganda fidei*.

2. **Predikanten, ouderlingen en anderen die daartoe bekwaam zijn, moeten in plaatsen waar joden wonen met hen in gesprek gaan.** Men moet de Joden vermanen, betuigen en voor zover mogelijk overtuigen dat de ware Messias allang is gekomen, dat Jezus deze ware Messias is en dat ze derhalve in Hem behoren te geloven. Ze moeten zich tot Hem bekeren om vergeving van zonden te ontvangen en de ware gelukzaligheid, zowel tijdelijk als eeuwig.

3. Er moet serieus worden **omgegaan met de vooroordelen** die Joden nog altijd hebben tegen de christelijke religie. Om deze prejudicies tegen te gaan, dienen ‘remediën’ te worden bedacht en beraadslagingen georganiseerd.

4. In deze grote zaak moet de gunst en de hulp van de overheid worden gezocht, zodat met de Joden openlijk kan worden ‘geconfereert’ in hun synagogen. Soms dient er in de **Joodse gebedshuizen te worden gepreekt**, waarbij de Joden even trouw aanwezig behoren te zijn als anders op hun sabbatten en feestdagen. Weigeren ze om zulke diensten bij te wonen, dan moet de vrijheid hun worden ontnomen. Ook wat dat betreft kan een voorbeeld worden genomen aan wat gebruikelijk is onder het pausdom.

5. Er moeten enkele **bekwame personen** worden uitgekozen om zich te **verdiepen in de geschilpunten** evenals in de Joodse ceremoniën, opvattingen en vooroordelen. Deze specialisten dienen ‘familiaare’ met de Joden om te gaan, te confereren en te trachten hen te overtuigen. Wanneer het nodig is, kunnen zij andere predikanten en kerkelijke vergaderingen raadplegen, die zich eveneens met deze zaak bezighouden.

6. Te **Amsterdam**, de stad die zoveel is als de ‘stoel van de Joodse natie in dese landen’, dient aan het Illustre Gymnasium een **hoogleraar te worden aangesteld**. Zijn taak behelst het **doceren van de Hebreeuwse taal**, de Joodse controversen en de boeken van het Oude Testament. **De christenen in de hoofdstad moeten met het oog op de bekering der joden worden toegerust en aangespoord**, zodat hun stadgenoten worden aangelokt en hun de kennis van de christelijke religie ‘soetelijk’ kan worden meegedeeld en de kennis van Christus onder hen zal worden uitgebreid.

7. Er moeten **geschikte boeken worden geschreven in de talen die onder de Joden het meest gebruikelijk** zijn. Met name het **Nieuwe Testament** komt hiervoor in aanmerking. Op deze wijze moeten de Joden worden onderwezen, aangespoord en overtuigd. De ernstige begeerte onder de christenen tot hun zaligheid moet manifest worden. Daarom dient men uitdrukking te geven aan de ware liefde jegens de Joden omwille van Christus. Alle activiteiten ten behoeve van Joden dienen met grote lankmoedigheid te worden omringd door ‘menigvuldige en gedurige gebeden’ tot God, opdat die hen zal geven bekering en geloof om zalig te worden.

**8. Heel bijzonder moet openlijk gebeden worden, dat het God zal believen de voorgaande middelen te zegenen. Ook moeten alle predikanten in de classes speciale beloften afleggen, waarin zij zich ertoe verplichten de staat der Joden in hun gebeden te gedenken. In hun preken moeten zij hun toehoorders ernstig aanspreken, opdat ook zij bij God voor de Joodse natie in hun gebeden zullen intercederen.**

Uit de *acta* van de classis Utrecht blijkt niet dat er amendementen zijn ingediend tegen het concept van Essenius, Lodenstein en Stochius. Kennelijk hebben alle broeders zich erin kunnen vinden. In de vergadering van november 1669 komt de zaak opnieuw aan de orde. Van discussie is geen sprake, er wordt alleen besloten dat de corresponderende classes gevraagd zal worden om het 'project van de middelen tot bekeringe van Joden en heidenen' over te nemen, zodat het op de aanstaande synode kan worden behandeld.

Op 8 maart 1670 krijgen de afgevaardigden van de classis Amersfoort het verzoek om hun bedenkingen in te brengen tegen het gewichtige werk dat door de Utrechtenaren is voorgesteld.

Na rijp beraad besluit deze classis een **drietal middelen toe te voegen** aan de lijst die door Essenius en de zijnen is opgesteld. Omdat de Joden zich stoten aan de afgoderij binnen het christendom, wordt de overheid verzocht deze te weren. Ook moeten binnen elke provincie twee *alumni* worden opgeleid in de Hebreeuwse en andere oriëntaalse talen, evenals in de joodse controversen. Ten slotte dringt men aan op benoeming van een hoogleraar aan de Amsterdamse Illustre School, die zich helemaal kan wijden aan de relatie met de joden. In het bijzonder zou deze geleerde een catechismus uit het Oude Testament moeten maken die de geschilpunten tussen Joden en christenen bespreekt, gericht op hun bekering en de bevestiging van de christelijke leer. Christenen die kritisch met de Schrift omgaan, moeten geweerd worden aangezien de Joden daaraan 'grote ergernissen' nemen.

Ook de classis Rhenen en Wijk buigt zich over het concept van Essenius en de zijnen. Het lijkt de vergadering dienstig om naast datgene wat door de classes van Utrecht en Amersfoort reeds te berde is gebracht, nog enkele middelen tot bekering der Joden aan te dragen op de synodevergadering van 1670. Het wordt wenselijk geacht **dat de professoren in de theologie hun studenten tijdens de colleges goed instrueren ten aanzien van Joodse kwesties**. Ook wordt van hen verwacht dat ze door publieke disputen en traktaten de Joodse dwalingen weerleggen en daar de christelijke geloofspunten tegenoverstellen.

**De studenten moeten worden aangespoord zich permanent te oefenen in de Hebreeuwse en andere oriëntaalse talen**, hetgeen noodzakelijk is om met de Joden op vruchtbare wijze in gesprek te treden. In steden waar veel Joden wonen, moeten predikanten worden beroepen die naast andere kwaliteiten en gaven thuis zijn in de Hebreeuwse taal, Joodse zaken en controversen. Christenen die leven te midden van Joden moeten erop toezien dat ze hen niet ergeren door hun woorden of werken, waardoor zij alleen nog maar meer afkerig worden van de christelijke religie. In het bijzonder dient men zich te hoeden voor 'moetwil en wreedheid' ten opzichte van de Joden. Van mishandeling, onderdrukking of spot mag geen sprake zijn. Gebeurt het wel, dan mag bestraffing van zulke christenen niet uitblijven.

De vierde toevoeging vanuit de Rhenense classis betreft de **joden die christen zijn geworden. Er moet voor gewaakt worden dat zij niet door andere joden**

**‘beledight, verongelijkt of van goederen berooft’ worden. Men moet hen integendeel helpen** en als zij het nodig hebben voorzien in hun onderhoud.

Wat er verder van het ambitieuze project, waaraan Essenius een zeer wezenlijke bijdrage heeft geleverd, is terechtgekomen, laat de geschiedenis in het ongewisse. Tijdens de synodezitting van 14 september 1671 komt men er heel summier op terug. Aangetekend wordt dat de ‘Projecten geconcipieert tot bekeeringe der Joden en Heijdenen’ worden opgelezen, evenals de rapporten van de deputaten. Laatstgenoemden melden dat ze ‘door alle mogelijke deboijeren’ hebben getracht de voorgestelde zaken te bevorderen. De synode van haar kant bedankt hen hartelijk voor hun arbeid ten bate van Gods kerk.

Uit de *acta* van volgende jaren blijkt niet dat er verder veel aandacht is besteed aan deze zaak. Het heeft er alle schijn van dat ook dit kerkelijke project, net als dat van Delft in 1677, een stille dood is gestorven. Dat neemt evenwel niet weg dat het initiatief opzienbarend genoemd kan worden, zeker als men bedenkt dat aan de wieg ervan de sabbatiaanse beroeringen staan en dat de oorsprong ervan gezocht moet worden in het doorgaans tamelijk Jodenvijandige Utrecht.

### **Ds. Hellenbroek.**

Wij mogen ook niet over het hoofd zien dat het evangelie via Israël tot ons is gekomen. In Sion ligt de start van de verkondiging van de blijde tijding. Vanwege deze bevoorrechte positie moeten wij de joden eren en gelukkig prijzen. ‘Ja ook haar altijd met agting aanzien / om dat wy haar het Euangelium schuldig zijn.’ Tegelijk hebben we ons te verwonderen over de zorgeloze en goddeloze manier waarop zij met deze hoge roeping zijn omgegaan.

Maar helaas, wy zijn daar in veel te gebrekkig! het ligt des Euangeliums / daar wy mee bestraalt zijn / dat eischte van ons een yver om haar ook te verlichten; om alle bedenkelijke middelen *in te spannen tot haar bekeering; maar hier zijn wy veel te slap.*

Een van de belangrijkste instrumenten om Joden voor Christus te winnen is het **gebed**. Hellenbroek spoort zijn gemeenteleden krachtig aan om voortdurend voor het joodse volk te bidden en bij God te pleiten op grond van de beloften voor Israël. ‘Draag ze tot dien einde ook al dikwils voor den throon van God / en maan hem op zijn heerlijke toezeggingen etc. O ! ons gebed moest ook voor Israel zijn.’ De voetiaanse predikant beschuldigt zijn hoorders en lezers ervan in dit opzicht zwaar tekort te schieten. ‘O ! waarom geven uw binnen-kamers geen meer getuigenis van uw ernst voor haar bekeering by den Heere.’

Wij hebben alle gelegenheden aan te grijpen om de joden te onderrichten en te overtuigen. Wij dienen ons in te spannen om – ieder in eigen situatie – de banier van het evangelie hoog te houden tot voordeel van de verdrevenen uit Israël. Al te vaak laten christenen kansen lopen tot ‘nuttige overreedingen’. Men laat de Joden links liggen alsof ze ons niet aangaan, alsof we geen verplichting tegenover hen hebben.

Hellenbroek roept tevens op **alle veranderingen die de Joden weerhouden om Jezus te erkennen als Messias uit de weg te ruimen**. Een van die beletsels is de ‘afkeerige en smadelijke ommegang met de Jooden’. Geen wonder toch dat er in dat oude volk zo’n diepgewortelde verbittering jegens het christendom is gegroeid.

Door het gebrek aan liefde tegenover hen – het merkteken van de waarheid – is er een algemene afkerigheid tegen de christenen ontstaan. De allergrootste belemmering is in de ogen van Hellenbroek de ergerlijke en goddeloze levenswandel van veel christenen. Daardoor versperren ze de toegang tot Christus voor de joden. Ons leven moet dusdanig exemplarisch zijn dat de Joden ‘verlieven mogten op het Christendom; zoo heilig, zoo glanssig, zo hemelsch, dat zy als zonder woord mogten getrokken worden.’ In de praktijk komt daar echter weinig van terecht. Veel kerkmensen belijden het evangelie, ze dragen weliswaar de naam van christenen, maar ze wandelen niet conform het licht dat over hen is opgegaan. De meesten wandelen in de duisternis.

### **Udemans.**

Opmerkelijk voor Udemans' uitleg van Hooglied 8 is de verwijzing naar het verlangen, dat de oudtestamentische kerk koesterde naar de roeping van de heidenen tot het verbond van God. Zo moeten de christenen op hun beurt zich **bekommeren om de bekering van de joden**. Hij spoort zijn gemeenteleden aan tot **gebed voor Israël** en het **zoeken naar mogelijkheden voor gesprek**, terwijl hij tevens de nadruk legt op het **geven van het goede voorbeeld**.

### **H. Sibersma**

Sibersma wordt niet moe zijn medechristenen te herinneren aan hun roeping ten aanzien van het joodse volk. **De bekering van Israël moet ons zeer ter harte gaan**. De eeuwen door hebben de joden verlangd naar de bekering van de heidenen. Daarom hebben wij uit te zien naar hun bekering. Christenen moeten zich beijveren voor de zaligheid van de joden die zolang onder ons verstrooid zijn geweest zonder de God van Israël en de Messias te kennen.<sup>67</sup> We moeten naar hen kijken als naar mensen van wie de bekering door God stellig beloofd is.

De zaak van Israëls herstel dient de hele kerk een zorg te zijn. **Synodale vergaderingen moeten zoeken naar middelen en mogelijkheden om joden te overtuigen**. Het is de Amsterdamse predikant bekend dat daarmee ‘voor eenige Jaren’ metterdaad een begin gemaakt is. Ook de overheden dienen hierbij aangesproken te worden. Zij zijn immers de voedsterheren van de gemeente van Christus en daarom mag hun gevraagd worden ‘de behulpzame hand aan dat heijlszaam werk te lenen’. Waar veel Joden wonen, kunnen **wekelijks bijeenkomsten speciaal voor Joden** worden gehouden. Bij die gelegenheden moeten de Schriften verklaard worden door een predikant of door een hoogleraar, wanneer in de betreffende plaats een Academie of Illustre School is. Predikanten hebben de plicht in de verkondiging hun verbondenheid met het Oude Testament te laten blijken. Wanneer zij preken uit de evangeliën dienen zij dat steeds te doen tegen de achtergrond van Mozes en de profeten, zodat de Joden ontdekken dat hun boodschap niet in strijd met Tenach is.

Concreet impliceert deze roeping voor Sibersma een viertal zaken, namelijk *liefde, gebed, verkondiging en exemplarisch leven*.

Hij verwijt de messianen dat ze **niet voldoende bidden** om de bekering van Israël. Wij moeten het **voorbeeld van de apostel Paulus volgen** die met zoveel ijver gebeden heeft voor het heil van de Joden. Sleurgebeden bedoelt Sibersma in geen geval. Het is niet genoeg als wij zeggen ‘Heere, Bekeer Joden en heidenen’, Nee, het gaat om *‘yverig met Godt stryden in den Gebede’, zoals Jacob deed*.

De vorm waarin de verkondiging aan de Joden gestalte moet krijgen, is voor de Amsterdamse predikant met name het onderlinge gesprek. Onze Coccejaan pleit voor een **verstandige, zachtmoedige en vriendelijke overreding van de Joden**, overal maar in het bijzonder in ‘onze’ stad Amsterdam. Hij verwijt de christenen dat ze daar veel te weinig naar streven. ‘Wy ontmoeten haar niet vriendelijk genoeg / daar sy uit Abraham gesproten zyn; wy zoeken geen zamenspraak met haar te maken over de Messias, die Jacob hare Vader sijn Saligheidt noemde.’ Weliswaar hebben christenen enige jaren geleden getracht om de Joden door geschriften te overtuigen, maar niet voldoende geprobeerd om ‘mondeling met de Joden te spreken met sagtmoedigheid en vriendelykheid.’

De Amsterdammers hebben daartoe temeer gelegenheid omdat het oude en adellijke geslacht van Israël onder hen woont en God hun hier synagogen geeft om Mozes en de profeten te lezen. Hoe komt het toch dat de christenen in Mokum daar zo weinig werk van maken? Hebben zij dan geen medelijden met hun ellende doordat ze de Messias niet kennen?

Hier ligt voor Sibersma de diepste oorzaak van het gebrek aan initiatief onder christenen. In de regel zijn zij niet genoeg bewogen met de deplorabele toestand, waarin de joden door het ‘nee’ tegen Jezus terechtgekomen zijn. Daarnaast is er ook een ontstellend gebrek aan competentie. Daardoor is de oogst zo mager. Tachtig jaren wonen de Joden nu al in Amsterdam en nog geen tachtig zijn er tot de Messias gebracht. Hoe kan men zoiets voor God verantwoorden? De meesten van zijn christelijke tijdgenoten hebben lang niet genoeg kennis in huis om een goed gesprek met Joden aan te gaan: ‘seer weinige Christenen zyn bequaam, om met haar wegen ’t Heyl, en de Geregtigheidt, die in de Messias is te spreken.’

In het **bijzonder de predikanten hebben in dit opzicht hun verantwoordelijkheid te verstaan**. Gemeenteleden mogen evenwel niet denken dat ze de ontmoeting met Israël aan hun ‘Leeraars’ kunnen overlaten. Ze moeten zelf groeien in geloof en kennis, zodat ze gaan lijken op Aquila en Priscilla, die Apollos, een man machtig in de Schriften van Mozes en de profeten, de weg van God konden uitleggen (Hand. 18:24-26).

**Joh. D’Outrein** stipuleert vier plichten ten opzichte van de Joden:

- A. Christenen dienen ernstig te **bidden om hun bekering** (Ps.14:7);
- B. Zowel gemeenteleden als voorgangers moeten daaraan werken door te **prediken, te schrijven, samensprekingen te houden** en iedere kans aan te grijpen om de **Joden te overtuigen**;
- C. Zij hebben zich te **wachten voor allerlei zonden en ondeugden die de Joden ergernis geven** of stijven in hun vooroordelen tegen het christendom;
- D. Zij hebben **de Joden te trekken door het christelijke geloof voor te leven**, door een lichtend licht te zijn, onberispelijk en onbesmet te midden van een krom en verdraaid geslacht. Er moet zoveel van ons uitstralen aan wijsheid, heiligheid en deugd dat de Joden zich genoopt voelen om met ons in het licht te wandelen.

**Samenvatting van dr. M. van Campen:**

De aanstaande bekering der Joden vergt voorbereiding van de kerk (Groenewegen). Van Giffen spoort zijn medechristenen aan meer onderzoek te doen naar het profetische woord om zicht te krijgen op de weg van Israël. De predikanten moeten zelf het goede voorbeeld geven en in de prediking aandacht besteden aan de profetieën betreffende het joodse volk. Naast het onderzoek van de Schrift acht men

ook de geestelijke vernieuwing van de christenen urgent. De heiliging van het leven, het appèl tot een exemplarische, christelijke existentie, is schering en inslag bij de coccejanen die we nader onderzocht hebben.

Het verhinderingsmotief wordt daarbij met regelmaat expliciet vermeld. Door een slordige levenswandel, uiterlijke godsdienst en zucht naar wereldse voorspoed staan wij de Joden in de weg. Wij moeten hen juist overtreffen in rechtvaardigheid, weldadigheid en mededeelzaamheid (Sibersma).

Ook de kerkelijke zonden, twisten en verdeeldheid vormen een belemmering. Ergernissen, zowel in rooms-katholieke als in protestantse kring dienen zo spoedig mogelijk de wereld uit te zijn. Zeer opmerkelijk is dat we het streven naar levensheiliging in de diverse bloedgroepen van het coccejanisme tegenkomen. 'Groene' coccejanen doen in dit opzicht niet onder voor hun 'ernstige' geestverwanten.

Behalve de geestelijke vernieuwing van de kerk als geheel en van de individuele christenen afzonderlijk, bepleiten sommige coccejanen tevens concrete activiteiten om de bekering der joden te stimuleren. Een van de mogelijkheden om de bekering der joden naderbij te brengen is in coccejaanse optiek ernst te maken met de wereldwijde zendingsopdracht.

Alting is een van de theologen die een verband ziet tussen missionaire arbeid en het toebrengen van het joodse volk. Hij roept de christenen op zich in te spannen voor het naderbij brengen van de volheid der heidenen, mede met het oog op de redding van 'gans Israël'. In dit licht dient het coccejaanse appèl aan bewindvoerders van de koopvaardij te worden verstaan.

Coccejus is een uitgesproken voorstander van Jodenzending, waarbij woord en daad samen behoren te gaan.

Alting roept op tot 'heilige samensprekingen' tussen joden en christenen.

Vooraf bij Sibersma heeft de missionaire roeping tegenover de joden de volle aandacht, meer nog dan toekomstige gebeurtenissen die Israël te wachten staan. Hij spreekt kerk en overheid aan op hun verantwoordelijkheid. Er moeten wekelijkse samenkomsten met joden worden georganiseerd.

Groenewegen vervaardigt zelfs een handboekje dat dienst kan doen bij de benadering van het contemporaine jodendom.

Enkele coccejanen richten schriftelijke aanspraken tot de eigentijdse joden. Vermoedelijk zijn deze overigens op geen enkele wijze geland in de joodse gemeenschap.

## Toevoeging redactie Gihonbron

### *Antisemitisme, Jodenbestrijding, Jodenhaat.*

Dit woord *Antisemitisme* is omstreeks 1830 in Duitsland ontstaan; de zaak echter, vijandschap tegen de Joden, van de zijde der volken, is zeer oud. Reeds de Romeinse geschiedschrijver Tacitus noemde de Jood *de parasiet aan de stam der mensheid*.

In Europa zijn de Joden meestal geschuwd en verdrukt. De gruwelijke Jodenvervolgingen der Middeleeuwen zijn overbekend. De Rooms en hebben zich altoos hard en bitter over de Joden uitgelaten, dikwijls hen op de gruwelijkste wijze gemarteld. De Hervorming bracht aanmerkelijke verandering ten goede, maar eerst de Franse Revolutie verbrak hun isolement. Nu verkregen zij onvoorwaardelijke gelijkstelling voor de wet.

Onder Napoleon werden zij zelfs voor de hoogste ambten verkiesbaar gesteld. Van nu aan begonnen zij, niet langer in de Ghetto's teruggedrongen, meer aansluiting te zoeken aan de volken, waaronder zij woonden en leefden. Het duurde slechts enkele tientallen jaren, of met een wonderbare energie wisten zij zich naar boven te werken. Weldra waren zij in Europa oppermachtig. Zonder den steun hunner bankiers konden staatsleningen moeilijk geplaatst.

De grote dagbladpers, die de publieke opinie vormt en beheerst, kwam voor een belangrijk deel in hun macht. Aan de hogescholen wisten zij den een zetel na de anderen te veroveren.

Uit reactie tegen deze heerschappij van den Joodse geest is in het laatste kwartaal der vorige eeuw in de landen, waar de Joden het talrijkst zijn, Rusland, Roemenië, Oostenrijk, Hongarije, Duitsland en Frankrijk, de beweging opgekomen, die met de naam Antisemitisme wordt aangeduid, en die tegen het einde der zeventiger en in het begin der tachtiger jaren in Europa een aanmerkelijke uitbreiding verkreeg.

Haar doel was, de toenemende economische en politieke invloed der Joden te breken. Bij de beantwoording der vraag, door welke middelen dit moest worden bereikt, gingen niet allen even ver.

Sommigen eisten, dat zij geheel zouden worden verdreven, anderen achtten het voldoende, indien zij uit alle openbare ambten geweerd werden en zich de burgerlijke gelijkstelling weer zagen ontnomen. Deze beweging is zulk een eigenaardig samengesteld verschijnsel, dat zij zich niet in enkele regelen laat beschrijven.

Bij velen gold de afkeer niet zoozeer de religie als wel het ras, welks karaktereigenschappen men verderfelijk achtte voor den stoffelijke en geestelijke welstand van het volksmilieu, waarin het leeft.

Maar in Oostenrijk en Frankrijk waren degenen, die de actie voerden, besliste ongelovigen, en bleef deze van antireligieuze tendensen niet vrij. Terwijl Stöcker, de Berlijnse hofprediker, die in Duitsland den stoot er toe gaf, en om de verderfelijke invloed der Joden te keren, in 1878 zijn Christelijk-sociale partij stichtte, het Jodenvraagstuk beschouwd wilde zien, niet als van ethnologische, evenmin als van religieuze, maar bepaaldelijk als van christelijk-sociale en sociaal-politieke aard.

Het kan niet ontkend, dat de Joden door hun rijkdom, vaak in den weg van woeker en bedrog verkregen, en door hun trotse overmoed de haat der volken tegen zich hebben opgewekt. Dat de middenstand en de kleinhandel door het grootkapitaal worden verdrongen en velen daardoor maatschappelijk te gronde gericht, is niet uitsluitend, maar toch voor een deel, mede aan hen te wijten.

De billijkheid eist echter te erkennen, dat de verwording van het Jodendom de schuld is van de volken zelf. Onder de nameloze onderdrukking heeft het zedelijk karakter der Joden zeer geleden. De afzondering in de Ghetto's heeft hen slim en sluw gemaakt, en doordien men hen uitsloot van alle beroep of bedrijf zagen zij als vanzelf zich gedrongen, zich op den handel, en met name op den geldhandel toe te leggen. Enz.

Zie Chr. Encyclopedie

### Vervangingstheologie

Er is ook een ander soort antisemitisme en *Jodenhaat* ontstaan na de 2e wereldoorlog en na het ontstaan van de Staat Israël in 1948.

Christus haten omdat Hij *Jood* is, is een afschuwelijke zonde. En dit verklaart eensdeels ook de grote haat tegen het volk Israël: Christus heeft geestelijk zaad in de lenden van het tegenwoordige Israëliische volk en in het Jodendom wereldwijd, die Hij op de bestemde tijd zal toebrengen tot de gemeente die zalig zal worden. Ja, geestelijk zaad in hun lenden; maar zou het zaad al geboren zijn wat toegebracht moet worden? De tekenen wijzen erop, want de barensweeën van Israel en de buitengewone haat van de duivel en de wereld om de Israëliische moeder te verslinden, kunnen de voorboden zijn van de geestelijke geboorte van een volk op één dag, zoals Jesaja aanwijst in hoofdstuk 66 vers 7-12 enz.

Bovendien is er ook een *theologisch antisemitisme*, een variant van Anti-Judaïsme. Het is onder meer haat tegen de Joodse religie.

Deze is al heel lang werkzaam en is in feite ontstaan in de vroegchristelijke Kerk. Ze werd gemotiveerd, dat het voorgeslacht van de Joden Christus hadden verworpen en gekruist. Gods toorn rustte op het volk, dus moesten gelovigen in Christus ook kwaad op hen zijn en hen over deze feiten haten. Deze ontwikkeling nam in de Rooms-Katholieke Kerk vreselijke en buitensporige vormen aan.

In de Reformatietijd kwam er bezinning op de opruiende taal van bekende oude Kerkvaders. Een aantal theologen van de kant van de Zwitserse hervorming begonnen positief te schrijven over de onvervulde profetie voor het Jodendom. Helaas heeft Luther nadat hij pogingen had aangewend tot hun bekering en zaligheid maar teleurgesteld uitkwam, zich uitermate laag uitgedrukt over het Jodendom in zijn laatste geschrift.

De hatelijke visie over de Joden nam af toen de Verlichting doorbrak in de 2e helft van de 18e eeuw.

In dezelfde tijd kwam de zogenaamde Vervanging's theologie op onder theologen, kinderen Gods op gezelschappen, voorgangers op de preekstoel e.d. Dat wil zeggen: de Joden hadden bij God afgedaan en de kerk uit de oorspronkelijke heidenwereld is ervoor in de plaats gekomen. Al de aanhangers van het antisemitisme in zover zij christenen waren, namen en nemen deze stelling over.

*Dat houdt vanzelf niet in dat allen die Vervangings theologie toegedaan zijn, ook Antisemitisch is zijn.*

De Vervanging's theologie kent ook diverse varianten. Zonder hierop verder door te gaan geven we even onze aandacht aan de meeste voorkomende variant van de Vervanging's theologie.

Men gelooft dat de beloften voor Israël gedaan in het oude testament betrekking hebben op de Nieuw-Testamentische kerk. In het allerlaatste der dagen kort voor de

2e komst van Christus, zal de Heere Zich zaligmakend wenden tot het Joodse volk. Dan worden de takken van de Joodse Vijgenboom opnieuw ingeënt in de oude stam. De volheid der heidenen zal dan ingaan er worden geen of bijna geen mensen uit de volkenwereld meer bekeerd. Deze leringen zouden een verklaring zijn van Romeinen 11.

Deze leerstelling werd een officiële kerkleer in de dogmatieken van Dr. Kuyper en al de theologen die uit de school van Kuyper afkomstig zijn. De reikwijdte en invloed die van deze bekwame theologen uitging was en is nog bijzonder groot. Niet alleen in de Gereformeerde Kerken maar ook in de christelijk Gereformeerde Kerk en de Gereformeerde Gemeenten. Hoewel de oorspronkelijke Kruisgemeenten en Ledeboeriaanse gemeenten deze stellingen niet waren toegedaan.

De dogmatiek van dr. Kuyper, Dr. Bavinck en anderen oefent nog grote invloed uit in Korea, China en een aantal Engels sprekende landen.

Samengaande met de Vervangings theologie doet zich en merkwaardig verschijnsel voor. In de Reformatietijd was Luther een van de eersten die schreef: *Jezus was een geboren Jood*.

Onderzoek heeft uitgewezen dat deze benaming dat Christus een Jood is, na de Doleantie – het ontstaan van de Gereformeerde Kerken in 1886 - bijna niet meer gehoord werd in de rechtzinnige en bevindelijke gemeenten. Hoewel dit vanzelf niet bestreden werd.

Iemand vroeg: is Jezus een geboren Jood?

*Hé, daar heb ik nog nooit over gedacht.*

Is Jezus nog een Jood?

*Nee, Hij is God.*

En naar Zijn menselijke natuur?

*Hij is de Christus.*

En Zijn lichaam?

*Hij heeft een verheerlijkt lichaam.*

Is Hij dan nu Jood of heiden in de hemel?

... Ja, hij is dan toch wel Jood.

Waarop beroepen de theologen zich om te bewijzen dat de kerk in plaats van Israël is gekomen met complete verwerping van de Joden?

Op Romeinen 11 vers 17. *Maar indien sommigen van de takken afgebroken werden en gij een wilden vijgeboom zijnde, in derzelver plaats zijt ingeënt en des wortels en der vettheid des olijfbooms mede deelachtig zijt geworden, zo roemt niet tegen de takken; en indien gij daartegen roemt, gij draagt er wortel niet maar de wortel u.*

In het Grieks staat *agri elaios*, dat is een *wilde vijgeboom*. Daarmee wordt dus de mensen uit de heidenwereld bedoeld.

Het woord waar de meeste over vallen is het Griekse woord, wat vertaald is in de Statenbijbel: *in derzelver plaats*. De kanttekening zegt uitdrukkelijk: ***in de plaats van enige takken***. Dus niet alle takken. Het Griekse woordenboek vertaalt het als volgt: in, aan, op, te midden van, binnen, bij, enz.

De Joodse in boom wordt een *vruchtbare olijfboom* genoemd; deze was, dus geen wilde onvruchtbare boom. De onvruchtbare takken van de wilde vijgeboom werden geënt in een goede vruchtdragende stam. Dat is tegen nature. Want een fruitteler ent geen dode onvruchtbare takken in een goede olijfboom. Daarom schrijft M. Henri: *zulks is tegen de gewoonte van de fruitteler*.

Het beeld wat Paulus gebruikt was duidelijk voor Romeinen en de Joden.

### ***De wortel***

De wortel waarvan Paulus spreekt in vers 18: *gij draagt de wortel niet maar de wortel u*, betekent de stamvader Abraham. Zie Romeinen 4 vers 11. En hij heeft het teken der besnijdenis ontvangen tot een zegel der rechtvaardigheid des geloofs, die hem in de voorhuid was toegerekend; opdat hij zou zijn een vader van allen die geloven in de voorhuid zijnde, teneinde ook hun de rechtvaardigheid toegerekend worde. En een vader der besnijdenis, dengenen namelijk die niet alleen uit de besnijdenis zijn, maar die ook wandelen in de voetstappen des geloofs van onze vader Abraham, hetwelk in de voorhuid was.

Hoe kom nu gezegd worden van Abraham dat hij leven en vettigheid kon meedelen aan stam en takken?

In de 1<sup>e</sup> plaats was hij stamvader van al de Joden, of van alle Israëlieten die er ooit in de wereld geweest zijn en die er nog zullen komen. Zij hebben en natuurlijk leven uit hem.

In de 2<sup>e</sup> plaats was hij geestelijk vader en levend voorbeeld omdat hij door God, zijn trouwe Verbondsgod werd gezegend met de belofte van het Vrouwenzaad Die in de wereld komen zou, en die hij in zijn lendenen droeg, hoewel de vruchtbaarheid in Abram al gestorven was. Niet alleen bij Abram maar ook bij Sarai. De levendmakende Geest woonde in Abraham en uit kracht daarvan maakte God een aantal van zijn zaad ook geestelijk levend. De kracht, de vettigheid, de levensenergie die in deze wortel was, is en werkt, wordt regelrecht gewerkt en onderhouden door Gods Geest. En wel uit kracht van die hemelse zegen die Abraham werd toegekend.

In het genadeverbond was Christus toen nog een ongeboren Zaad. Dit beloofde heilig Zaad was het Voorwerp van het geloof van Abraham en zijn geestelijk zaad tot op de dag dat Christus geopenbaard werd aan Israel.

### ***De stam***

De stam van deze olijfboom kan wellicht betrekking hebben op de 12 zonen van Jakob als de stamvaders van alle Israëlieten die ooit op de wereld zijn geweest en nog komen zullen.

Christus draagt ook de Naam van een stam, een tak en een vrucht, in Jesaja 11 vers 1: *Want er zal een rijsje voortkomen uit de afgehouden tronk van Isai en een scheut uit zijn wortelen zal vrucht voortbrengen.*

In Zijn menselijke natuur is Hij van de stam van Juda voortgekomen. Naar zijn Goddelijke natuur noemt Hij Zichzelf in Openbaring 22 vers 16: *Ik ben de Wortel en het geslacht Davids, de blinkende Morgenster.*

Christus is dus Wortel, Stam en Tak en Vrucht in deze beroemde heilige en Goddelijke olijfboom.

### ***De takken***

De takken van de olijfboom zijn de nakomelingen van de 12 stamvaders, dus het complete Jodendom aller tijden.

Als wij over Joden spreken dan bedoelen wien in de 1e plaats de nakomelingen van Juda, de zoon van Jakob. De stam van Juda werd voornamelijk verspreid in de westerse wereld. In de loop van de eeuwen wordt echter de naam Joden ook gebruikt voor al de Joden van welke stam ook afkomstig; zowel in de verstrooiing alsook in Israel; godsdienstig of niet godsdienstig.

### ***De vrucht***

De vruchten zijn goede of zondige daden, Romeinen 6 vers 22 en 23. *Wat vrucht dan hadt gij toen van die dingen waarover gij u nu schaamt? Want het einde derzelve is de dood. Maar nu van de zonde vrijgemaakt zijnde en Gode dienstbaar gemaakt zijnde hebt gij uw vrucht tot heiligmaking en het einde het eeuwige leven.* Zie ook hoofdstuk 7 vers 5.

### ***Conclusie***

Paulus trekt 2 conclusies:

1. Een ernstige waarschuwing tegen de hoogmoed van de gelovige Romeinen, die zich ver verhieven tegenover de ongelovige Joden. ... *Anderszins zult ook gij afgehouden worden.* Vers 22.

In de 20 eeuwen die volgden zijn ontelbare veel takken uit de volkerenwereld ingelijfd. Ook zijn er onnoemelijk veel kerken in afval gezonken en verdwenen.

2. Vers 24. *Want indien gij afgehouden zijt uit den olijfboom die van nature wild was en tegen nature in den goeden olijfboom ingeënt, hoeveel te meer zullen deze die natuurlijke takken zijn, in hun eigen olijfboom ingeënt worden, enz.*

Geen twijfel aan de Joden, de natie waarover hij spreekt zal tot oprecht geloof komen in de Messias, die velen geslachten lang verworpen hebben.

Paulus heeft de zelfde stelling al verdedigd met de Schrift in vers 15 en 16. *En indien hun verwerping de verzoening is der wereld, wat zal de aanneming wezen, anders dan het leven uit de doden?*

Paulus zegt zoveel als: geef nu zelf maar het antwoord. De verwerping van de Joden bracht het Evangelie onder de volken, hoeveel te meer zal hun wederaanneming nieuw geestelijk leven geven in de hele wereld? Deze conclusie volgt uit kracht van de heilige tegenstelling die Paulus maakt. Vers 15.

Er zijn gelovigen die deze leerstelling en bewijzen van Paulus droombeelden noemen, het is te ruim, te werelds, dus te vleeselijk. Als iemand de Heilige Geest sprekend door Paulus zó wil tegenspreken, dan zegt Paulus: *zie toe, dat gij ook niet afgehouden wordt.*

Laten we liever met Paulus God aanbidden en verheerlijken. *Uit Hem, door Hem en tot Hem zijn alle dingen. Hem zij de heerlijkheid in de eeuwigheid. Amen.*

